

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

IN MEMORIAM PENAVIN OLGA
IN MEMORIAM MÉSZÖLY MIKLÓS

HANGYA ANDRÁS LEVELEI NAGY FERENCHEZ
DEÁK FERENC DRÁMARÉSZLETE

UTASI CSABA, HÓZSA ÉVA ÉS GEROLD LÁSZLÓ
TANULMÁNYA

CSUKA ZOLTÁN SZÜLETÉSE CENTENÁRIUMÁNAK
UTÓHANGJA

SZOCIOGRÁFIAI IRODALMUNK TÖRTÉNETÉBŐL
A VAJDASÁGI MAGYAR SZÍNJÁTSZÁS NAPJÁRA

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

2001

November–december

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
EXV. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Kéziratgondozás:
Buzás Márta

TARTALOM

- In memoriam Penavin Olga 1177
In memoriam Mészöly Miklós 1178
Szlovén költők 1179
Vigh Rudolf: Időfüstben kavar a szél (*elbeszélés*) 1185
Bóka Mária két verse 1192
Miodrag Pavlović: Jézus második eljövetele (*esszé*) 1195
Kalapis Zoltán: Hangya András levelet fest . . . (Hangya András levelei
Nagy Ferenchez, I.) 1196
Dragan Jovanović Danilov: Ikonosztáz a világ végén (*regény, VIII.*) 1217
Milica Mičić Dimovska: Csapdában (*elbeszélés*) 1240
Deák Ferenc: Dél (*dráma, részletek*) 1247
Gerold László: Herczeg Ferenc esete a Kék rókával (*tanulmány*) 1256
Németh Ferenc: Dél-Bánát Herczeg Ferenc műveiben (*tanulmány*)
1263
Dušan Belča: Herczeg Ferenc utolsó álma (*próza*) 1267
- KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK
- Utasi Csaba*: Szenteleky Németh László ajtaján kopogtat, és bebocsátást
nyer (*tanulmány*) 1272
Hózsá Éva: Egy kapcsolathálózat távlatos aspektusa (*tanulmány*) 1277

HÍD

LXV. évfolyam, 11–12. szám
2001.
november–december

IN MEMORIAM
PENAVIN OLGA

(1916–2001)

IN MEMORIAM

MÉSZÖLY MIKLÓS

(1921–2001)

„A művészet lényege szerint se más, mint a tágasság iskolája: a távolságot és nosztalgiát hozza harmóniába a maga felfokozott „elhatároltságában”. Ami annyit is jelent, hogy amit megteremt, a szépség (pontosabb, ha az intuitív Evidenciát értjük itt alatta) – a sűrítésben nyílik ki a legteljesebben. A sűrítésben pedig a „pillanat” villantja fel magát, mint olyan realitás, amihez képest minden egyéb tartomány fikció: megéledni csak azon keresztül tud. Ilyen értelemben a szépség már természeténél fogva küszöbén van annak, hogy a mozgás, a folyamat, a hatás felidézésének és befejezésének tartam nélküli egybeesését valósítsa meg, hogy maximális azonos-ság és azonosulás legyen, hogy legyőzze a távolságot, és semle-gesítse a nosztalgiát – ami gyakorlatilag mégis lehetetlen. És éppen ez adja a tragikum „miliójét”. A kudarc azonban sosem haszonta-lan, ha a törekvés az abszolútra irányul. Végül is mi adhatna több ösztönzést új határok megközelítésére, mint a felismert distancia?”

A tágasság iskolája. Híd, 1964. 9.

SZLOVÉN KÖLTŐK

EDVARD KOCBEK

Másoké ez a test,
háromlábna*k* ígérték,
szellemem szörnyként fest,
öreg isten foglyaként.
A szívet ne keresd,
Rog mélyébe vetették.

*(Rog – Kočevski Rog, a második világháború után kivégzett
domobrán harcosok holttestének nyugvóhelye.)*

KETTŐNK

Ni, itt vagy már
s én is, talány
egyike másikának.

Ni, most vagy itt
s én is, meghitt
szünni nem akarásban.

Mi vagyunk én,
kettőnk meg te,
rejtélynek, valóságnek,

valamiért itt
s mind valakik,
szerelmes fonódásban.

NIKO GRAFENAUER

CSAPDA

A hó, levéllebbenésű visszhangja az ősznek,
hangtalanul hintázva az éjbe hull.
A világ csöndes értelmei visszavetkőznek,
álmodban a lépést lánc ejti rabul.

A házhoz érsz, melybe rést keresve lámpástűznek
sötét gondolatok fénycsóvája fúlt.
Dohos falaira hintázó szörnyárnyak ülte,
közéjük éjködös levegő szorult.

Magadba körmölsz. Szűkül a szürkületben neved.
Míntha kuruzslással te hívtad volna,
a sejtelmesen közelítő halált képzeled.
Csönd karma közt kiégned itt az óra.

Szöknél, de sűrű tüskéi a térnek, mint csapda,
megnyílnak. Önmagad áldozata vagy.
Elgondolod, madárléptekkel léphetsz csak rajta,
s a gyűlölet benned sötét nyomot hagy.

...

Föld fényébe ívódott puhaság.
 Bársony talán? Lány mozdulat ív.
 Elfojtva bár, hogy éji lustaság
 nem nehezíti, ölelést ír.

Időtől csiszoltan, ím, tovább él
 érintések királya köztünk,
 összpontosító-múlón visszatér,
 mi az, mit felkarol köröttünk?

A lét múlása csak, mi rezzelés,
 nem egyéb. Szavak árnyába szórt
 pillanat-kevés levéllebbenés.
 S virága? Fénysikoly beletúrt.

Távok tág térségeit ismerő
 mértékkel szűken mért közelség.
 Idő ex-centrumában tündöklő
 illanás, szintiszta csöndesség.

TOMAŽ ŠALAMUN

T

tele vagy ezekben a pöttyekben?
 a p r ó vagyebbenamamában?
 el vagy vág
 va a világtól?

micsodák a püspökök süvegei?
 a hal loccsan.
 mik az operák,
 az idézetek vagy a házak?

micsodák a repülések szürke oldalai,
 az eső?

L

Legyen éjszaka, aludjon a lélek,
Alszanak a mókusok, alszik a nap,
ne rezegjen, maradjon már békén.
a kaka is alszik, he! A vöröshagyma!

A vöröshagyma nem alszik!
A vöröshagyma csörömpöl és tuskódik a házban,
átkozott egy kibaszott
csörömpölő, tuskódó vöröshagyma,
tuskó!

PETER SEMOLIČ

PIER DELLA FRANCESCO ANGYALA

Nem hordozza többé a fényt.

Önmaga lett tárgya
a fény és árny játékának.

Úgy térdel az anyagi világ
törvényeinek foglyaként,
mint aki megbocsátást kér.

Ha felállna,
tán enyhén megszédülne.

Kötéllel átkötött derekán
és térdén
ráncot vet a ruha.

Szárnya nehéz,
szinte húsos.

Mintha szégyellné
az érzékiség és építészet
világába való estét,

a hideg márványt
keményen megtérdelve
sötétbe rejti arcát.

APÁM

Azon az éjjelen álmodtalak, apám.
Szarvas képében eljöttél álomba,
s fűvel borított dombtetőre léptél.

Neveden szólítottalak, apám.
Ezzel a szóval: apám.
Ezt mondtam:

Nézd, szemem két nedv áztatta virág
a hegyi patak mentén.
Jöjj, szárítsd fel szarvasnyelved leheletével
a harmatot, mely szememre hullt.

De te csak álltál,
mintha egy más világban,
mintha egy más álomban
a fűborította dombtetőn.

Megráztad magasztos szarvad
s eltűntél egy senki nem álmodta
hófehér felhőben.

A HÁZ

Az a ház előtt akkor mentem el, amikor meghalt a nagybátyám,
majd azután, amikor a barátom tablettákat nyelt, mondván:
„Minden költőnek meg kell próbálni egyszer az öngyilkosságot.”

Ő meg csak állt, és minden évben még egy ujjnyival
alásüppedt a talajba. Majd akkor jártam megint arra,
mikor még az az öreg néni üldögélt előtte,

aki egy kivételével túlélte minden lányát.
És újra és újra megpróbáltam az omló vakolatból
valami tanulságot a magam számára kifejteni,

valami titkos üzenetet a fal repedéseiből kiolvasni,
amely szerint eligazíthatnám az életem.
Mindahányszor hiába.

Hiába tébláboltam vakondtúrásokat rugdalva a közelben,
hiába ácsorogtam ott a szabálytalan alakú tetőre meredve.
És manapság is, amikor mint erről és minden más vidékről

rég eltávozott idegen nézegetem őt, hallgat.
Minden évben egyformán. Minden évben
egy újabb ujjnyival süppedve alá a talajba.

NAGY Zsuzsa fordításai

IDŐFÜSTBEN KAVAR A SZÉL

VIGH RUDOLF

Évekig járkáltam föl-alá ugyanabban a falusi szobában, amelyben születtem, mintha valahova nagyon igyekeztem volna. Időben és távol-ságban tulajdonképpen nem is lehetett mérni ezt az utat, mert körülöttem minden léggé keveredett, amit magukba szippantottak a tárgyak, a gondolatokkal együtt, úgy váltak időtől rogyant ismerősökké. Hogy erre sok idő volt-e vagy kevés, azt képtelenség szavakkal meghatározni, mindenesetre könyvoszlopokat helyeztem körém, szabálytalan össze-visszaságban, azokat kerülgettem, hogy a kiszabottól valamivel több időm legyen a tényleges úti cél átgondolására. Szobámban nem volt mód a távolbalátásra, se előre, se hátra, csak az ingaóra ballagott, amely fejem fölött rég elütötte a delet. Minden további kettyenése figyelmeztetésként hatott, hogy sehol sem tartok. Az ajtó mindvégig nyitva volt előttem, kint az idő füstje gomolygott: belevegyülhettem volna, de paraszti ósöktől egykor azt a tanácsot kaptam, hogy szerényen, fegyelmezetten élni, inkább mások vegyenek észre, mintsem mellődöngetésre bárki félvállról nézzen vissza, becsmérelve. Hát nem léptem át a küszöböt, az elmúlt idők füstfoszlányai jöttek felém, hozták azoknak a kedves embereknek az emlékét, akik valamilyen pillanatokban meghatározták a világomat.

Kukac P. felhőkre festett aeroplánja égi tisztaságból nézhetett falunk vaskos templomára, ahonnan éppen nagymiséről áradtak ki az ünneplő ruhás emberek, s már jócskán kint ácsorogtak, mire a misei áthatottságból lassan visszazökkenve a világi gyarlóságba, lassan, egymás után

elkezdtek fejükre föltenni a fekete kalapot. Letudódott a heti egyházi kötelesség, de csak az asszonyok surrantak nesztelenül hazafelé a vasárnap déli sürgős dolgukra, hogy harangszóra a karikás tyúklevés ott gőzöljön az asztalon; a férfiak inkább megvetették csizmájuk sarkát a lötyögős téglajárda peremén, a kislajbizsebből dohányt sodortak, és cigarettavégről tüzet adtak egymásnak. Még nem indultak a falu harminchat kocsmájának egyikébe morgót, kevertet vagy felest inni, megvárták, hogy Begyugi J. kisbíró szerencsésen fölkapaszkodjon a templom bal oldalán a gyülekezőtér közepén elhelyezett jókora betonkockára, és kidobolja az újabb tudnivalókat, amit „Mali Igyós nácselnikja” parancsba foglalt. Pattogó szavakat hallgattak a mogorvaságba szokott atyafiak, majd szótlantul széledeztek a kocsma felé. Ha a feledékeny festő pilótát is tett volna abba a vízimalom fölött megrekedt repülőbe, az bizonyára meglátott volna bennünket különféle időkből összeverődni; vonzódó rokon lelkeket, kik úgy léptek elő valami betűtengerből, mintha a szél belelapozott volna a múlt nagykönyvébe, amit közösen tettek a betűvetők a falukép közepébe.

Micsoda egy álom!

Veréb I.-vel a sekrestyeajtóban ácsorogtunk. Figura K.-t vártuk. Én tulajdonképpen nem is akarok vele semmit, csak úgy, mellékesen ott vagyok. Veréb I. akar bemutatkozni neki, mert ő is költő, s minden poéta édestestvér, hát keblére kívánja ölelni a Déli szél című verseskönyv szerzőjét, kit az imént ministrálni látott. A templomszolga, Papkata J., hosszú, kupakos végű bottal oltogatja el a kiürült templom gyertyáit. Az oltár irányába érve, folyton térdre ereszkedik és keresztet vet, úgy megy az egyik oldalról a másikra. Ha szenteltvíztartóhoz ér, belemártja kezét jó mélyen, úgy tesz keresztet magára, aztán tenyerét a haján törölgeti. Már csuromvizes, de alighanem biztos akar lenni a dolgában: templomi emberen a bűn ragályának szemernyi foltja sem maradhat! . . . Nagyokat szippantunk a templomszagból, toporgunk, de a kispap csak nem jön. Nézzünk egymásra – a templomban nem szabad beszélgetni. Papkata J. akármerre bolyong a gyertyaoltó botjával, szeme mindig rajtunk. Kényelmetlen már. Veréb I. egyre gyorsabban forgatja nagy markával a micisapkáját, végül biccent felém, hogy „gyerünk”.

Kint jókat mellezünk a madarak levegőjéből. A síri csend után, felerősödve zörög fülünkben a levelek zizegése. A kisbíró rövid dobper-

getéssel szegi be a „közhírré tétetik” című produkcióját, hátrapenderíti a vállszíjon lógó kenyérkereső eszközét, a sárgaréz veretes kisdobot, megtapogatja, helyén van-e, aztán egy jó nehéz „jaj, istenem” sóhajással lekecmereg főntről, s a kalaposokkal elvegyülve sodródik az Űrge kocsmá felé. Kiürül a kövesút; a szétoszlást két zsandár nyugtázza elégedett magabiztossággal, egyszerre lépve egy másik irányba. Oldalukon csillogó hüvelyben kard, annak markolatán erős kezük. Ahogy kihullanak a szemek tükréből, suhancok kurjantanak a templom menti japánakácok közül, és féktelenül vetik magukat egy nagyobb labda után. Úgy szokdelnek, rugdalóznak, akár a meztelen csikók.

Szótlatlan nézzük a gumilabda rakoncátlan pattogását. Háttal támaszkodva a rendíthetetlen templomfalnak, sandítunk örök türelemmel a semmibe. Hárs A. plébános úr susog el mellettünk, s közvetlen közletről ránk rivall: „Mindörökké, ámen!” Megszeppenve pótolnánk vétkes mulasztásunkat, hogy nem dicsértük jó előre az Urat, és egyszerre kiáltjuk sebesen: „Dicsértessék!”

Ahogy a kövesút túoldalán, a templommal szemben, becsapódik a plébános után a vaslánczás kapu, előbukkan a sekrestye félhomályából Figura K. Mézmosolyú galambszemével fölneáz a csendes égre, két kezét magasra emeli glóriás feje fölé, mintha megadná magát az aranyport hintő napnak. Veréb I. a nyújtózkodó kispap láttán rándul mellettem, egyik kezét előretartja, de eltörik a mozdulata, mert Figura K. egy éles füttyentéssel hirtelen fölkapja reverendájának az alját a derekára, ott markolja csomóba, s szabaddá váló, világi pantallós lábával beugrik a labdakergetők közé futballozni, s egykettőre ő a legvidámabb, a leghangosabb.

Veréb I. lassan leereszkedik a sarkára a fal tövében, s mutatja, kuksoljak mellé. Fölöttünk út a toronyóra, kimérten veri a tizenegyet. Minden ütésére nagyot pislantok, mintha valahova szólítana, de Veréb I. nyugalomra int: „Van idő! . . . Még nem harangoznak!”

Járja a labda eszeveszett útját a fák között, mígnem egyenesen Veréb I. ölebe hull. Erre fölegyenesedik. Egyik kezében a megállított rohanás, a másikban meg a Kalangya új száma, középen kifordítva, ahol a verse izzik. Figura K. éppen előtte áll, szelíden leengedi a földig érő reverendát, és atyai nyájassággal nyújtva jobbját, szívejtően szól: „Ne haragudjatok . . .” Veréb I. izmaiban erre füttyent a gőzös, s kezéből akkora

„gyertyát” rúg a labdával, hogy mindenki szegett nyakkal mered az égre tett pontra.

– Csépe Imre vagyok – szól érces hangon Veréb I., hogy mindenki meghallja.

– Dudás Kálmán – válaszol Figura K., és meghív bennünket egy majdani találkozásra.

*

Gomolyog a nyálkás füstköd.

Már nem járunk templomba. A községházán megint új zászló leng, most vörös csillag van a közepén. Egy egész koron át voltam távol a szülőfalutól, de hazarémsztett a világvihar. Ahogy lehelek, éledni kezd körülöttem minden.

Veréb I. üres köcsöggel zörget be hozzánk. Itt lakik ő is a Jókai utcában (újabb neve még nincs a régi utcáknak), ötödik házra a miénktől. Azt mondja, fia született, tej kéne. Öreganyám, özvegy Hederes B.-né, aki engem nevel, kész mindent tréfára venni, akárcsak Veréb I. Értik egymás eszének rezdülését. Veréb I. úgy kezdi a tejkérést, hogy: „Hederesné, igaz, hogy magát az éjjel kifosztották az oroszok? ... Fogadja sajnálatomat, és annak öröme, hogy tehenét meghagyták, merje tele nekem ezt a köcsögöt tejjel!” Valamennyien kínosan nevetünk. Olyan jó egyforma szegénynek lenni!

Veréb I.-nek már nem kell Szekicsre járnia béreskedni, se a sarki kisboltba, se a mészárszéckbe. Fölszabadultunk. Egész nap halászhatunk a Krivaja-pataokban. Veréb I. keszeget ígér fűnek-fának. Szavalva szórakoztat, míg szorgalmasan húzom helyette az emelőhálót. Szerinte azért nem fogunk semmit, mert akkora a nincstelenség, hogy még hal sincs a pataokban! Pedig fél falu halászni jár; háló háló mellett a bővizű patakon; ha lenne hal, akkor annak semmi esélye sem maradna a menekülésre. Eredmény nélkül meg elszáll a lelkesedés, s azt mondja erre nekem: „No Pízes öcsém, gyere, kimegyünk a Figura-szállásra!” És máris indulunk a vasúti híd felé, Figura K.-val találkozni, aki nem pap lett végül, hanem gyógyszerész, de jobb híján, most éppen tanárnak készül, közben a teheneket legelteti a vasút mellett, s nézegeti a vonatokat. Veréb I. nagyon tisztelheti Figura K.-t, hisz alig valami kicsivel idősebb nála, mégis magázza. Útközben világosít fel: „Kimegyünk hozzá, és illedelmesen megkérjük, mutassa meg nekünk a hexametet!” Nem

bánom. Egye fene – gondolom –, úgyszincs hal! Hátha az a bizonyos izéméter még jó lesz valamire . . .

Melegséges kézrázogatás után Figura K. egy karóval kipöcköli a tehének kötelét a jó fűben, maga pedig szélárnyékba húzódva fölmutat egy könyvet: „József Attila . . . A megváltó!”, s emeli két kézzel az égre, ahogy oltár előtt a kelyhet szokták.

Veréb I. széles mellére gyűri micisapkáját, fölemelkedik a vasúti töltésre, onnan mutatkozik be: „Trágyahordáskor, ősszel, egy nagy, piszkos tanyán, az istállóban, fejés közben, tehén faránál szült engem az anyám . . .”

Figura K. szelíd szeméből elmorzsol egy fényes cseppet az előtolakodó rózsafüzérből, abból rebegi: „Szégyenünkre örökölvén, dáridózó náboboknak eldorádó kincsu földjén, szülőfalum szolganépet, bérest, kubi-kost adott csak ennek a híres megyének . . .”

Hanyatt fekvé keresem az eget. Két szív lüktet a keserű felhőkben, ahol dércsípéstől szikra már nem keletkezhet, csak hosszú, hideg, őszi eső. Az egyik vadul pumpál: „Meg köll írni!”, a másik meg lebegve: „Kinek?”

*

Veréb I. télire búskomorságba esett. Csutaknyi plajbászát irkájának közepébe csukta, és legszívesebben messze, a szőlőkben remetéskedett. Sose heverte ki, hogy Figura K. eltanácsolta a versírástól. Én meg magamban váraoztam az udvar közepén, ahova Pízes öregapám szokott érkezni, ha nagyon magamra maradtam. S jött. Kifogta az ígáslovakat, a löcsön megkoccantotta hűlő pipáját, s belőle a füstjét vesztette hamuszutykot beleszórta a szélbe. Az csípte a szememet még sokáig, ha emlékeket kerestem. Öregapám a föld rabja volt. Már a gondolata is félelmet keltett, hát még ha a múltból visszanezést rám . . . Akkoriban már fájó volt a paraszti sors tudata, de próféta ősem grabancomnál fogva tartott vissza, ha nem ki a földre, hanem a templomtérré indultam volna közletről hallani a harangszó utáni sejtelmes zsongást. Ilyenkor találkozhattam volna ismét Veréb I.-vel és Figura K.-val. A hegyesi nagyharang alatt.

Makrancos gubbasztásban Csülkös J. barátomra gondoltam, akinek a bátyja, P., tűnő szellemek nyomán mutathatta a Parasztkirályságot. Erősen gondoltam rá, hogy majd engem elvezet oda, ahol kisiskolás

füzetemet teleírhatnám, mert P.-nek Topolyán Figura K. tanára volt, és azt hittem, ez már jelent valamit. Ilyen emberekhez vonzódtam világleletemben. Ezek a sámánok csak rám néztek, máris a posványos víz tetején jártam, s a túlra jutást hinni tudtam. Olykor szólt is utánam a falu szája a fajtámra vonatkozó, régi mondással: „Hederes, mit keres? Lovát, amin ül, a derest?” De én ezt meg se hallottam. Csülkös J. bátyja egyszer azt mondta, hogy az olvasás ám a valami! Ahhoz kell igazán jó fej és kitartás. S hozta nekem a könyveit egymás után, míg végül a házioltár előtt, illő csendességgel azt találtam mondani, hogy jó, jó, remek minden sora, de úgy érzem magam, mint aki levelet vár, oszt táviratot kap. Ezt nem tudja elfelejteni. Hogy lehet az, hogy az ember azt bántja meg leginkább, aki közel csik hozzá?

Vonzódásaim keserve ki nem ment a fejemből, és tanyai kis sámilin ülve azon képzelődtem, hogy a templomnak átellenben, Bice B. szobájában vagyok, ahova az üres zsidó házakból a gazdátlan könyveket vitték. Ott akartam könyvmoly lenni. De akkor már járt oda egy rövidnadrágos gyerek is, aki előlem minden könyvet elolvasott. Ismertem látásból, és észrevettem, hogy amikor kijöttek a templom melletti iskolából, dadogó társai ijesztgették a folyékony olvasásáért. Fehér volt, mint a fal, és Gy.-nek hívták. Nem tudtam, mi a ragadványneve – a faluban csúfnévvel különböztetik meg egymástól az azonos vezetéknevűeket –, mert Feketicsről került hozzánk. Jó gyerek volt, ami a rosszak ellentéte, ezért kellett bántani. Égetnivaló kölyöktársaság ráncigálta, forgatta. Hóna alól kirántották a könyvét, és földobták a magas hókupac tetejére: „Ott a könyved! Eléred-e?” És gyűrte a havat az újdonsült hegyesi fiú, kapaszkodott, kecmertgett fölfele, és a kárörömtől virulók felé csak annyit mondott: „Megálljatok, ha Gobby leszek, megírlak benneteket!”

Hangulat nélkül ülök egy könyvkupacon. Nem kell felütnöm egyiket sem, lehunytt szemmel is látom az ovális bélyegző föliratát: „Barta Sándor könyvtára, Kishegyes.” Tehát egy sem az enyém, hanem az istápoló Bartáé, aki úgy jár-keleszegett fővel, oldalt szemébe lógó hajjal, könnyfátylas tekintettel, akár az imádott költői eszményképe. Adja a könyvet halomszámra, pedig az árán kiflit is vehetne magának, de nem, neki a saját könyvtára a mindene, s elhiszem neki, hogy Ady az isten, s ezért megszeret, van hát lelki táplálék, olvasnivaló bőven. Amikor meglátogat, karján hozza kis öccsét, a csupa mosoly Misikét, annak a hátán pedig

jókora könyvcsomagot, és ha mocorog a kisöreg a teher alatt, akkor szól csendesen a fülébe: „Majd ha ez a sok könyv a fejedbe költözik, akkor már nem lesz nehéz, és te leszel Hegyes első bölcsészdoktora. Annak pedig nagyon jó ám!” Nem mertem kérdezni semmit.

Csalódások mezejére érhettem; mindenki mélyen hallgat körülöttem. Csordás M. barátommal hiába keresem Fetter I. mókás leveleit a gazdaszati iskola padlásán porosodó kartondobozban, csak megsárgult üres papírlapokat találunk, melyekről az egerek lerágták az üzenetet. Pedig Cékus I. ott lakott a tanítói lakásban, s megesküdt az írói hagyatékra, amit látott. Így sose tudhattam meg, igaz-e, hogy száműzetésében Fetter I. csak egy korsó hegyesi vizet áhít, melyben gyógyulni mosdik, és szikkad a gondolat.

Gunnyasztásból ablakszárnyak csapódása riaszt. Huzat viszi és hozza lelki rokonaimat, és én még azt gondoltam, hogy kihalt s pusztá minden körülöttem. Ahogy megdörgölöm a szemem, látom ám, amint két Virág taszigálja egymást a számítógép előtt. Hol az egyik rögzíti mágneslemezre a fontosat, hol a másik, már ki hogy fér hozzá a cifra gombokhoz. S tanácstalan leszek: tényleg, mi a fontosabb, a múlt, a jövő, vagy ami közte van? Erre besüvölt kis öcsénk, Gy., óvodástáskáját a sarokba vágja, és egy légycsapóval veszettül csatarázik a szentképek előtt, nem nézi hova csap, csak a dongókat célozza. Kapkodom a feje, nehogy rajta fröccsentse szét a cikcakkban lövődő döglegyeket.

És a templom környéke elnéptelenedik. A nagy kezdőbetűt, vagy csak a nagyon jó ismerősnek kijáró, hamiskás csúfnevet viselő emberek helyét hosszú füst tölti ki, az köti földhöz a felhőket, amíg a szél jobban föl nem támad. Aztán lehet, hogy minden üres marad, talán még a könyvespolcok is, ahol lázálmú földik fehéren fekete nyomot hagytak magukról az időnek, akár réges-régen csontjaikat az avarok a siketnéma domboldalban.

Messze sodródva a szülőföldtől, egyre kevesebben hallják a harangok zúgását, mert szorongó emlékezéssel csak a vágyaik jutnak el a templomtérre terebélyesedő fák éltető gyökeréig, melyek görcsösen kapaszkodnak az örökkévalóságba.

BÓKA MÁRIA KÉT VERSE

AHOGY A CSILLAG ...

Mélyen alvó
ne ébredjen,
ébredező
ne álmodjon.

Iramodó
meg ne álljon,
való felett
ne vitázzon.

Megalkuvó
sose legyen,
zárt ajtókat
ne döngessen.

– Vércsékkel
ne vacsorázzon,
legyen tolla,
hogy elszálljon.

Ne harsogjon
vérdesetten,
ragyogjon fel –
hulljon alá . . .

Törjön össze
üvegszemű
éjjeleken,
hogyha úgy kell –
észrevétlen.

AMÍG A FÁJDALOM

Sírni, sírni,
nappalt éjszakával
felcserélni
besötétített szobában,
lehúzott redőnyök mögött.
Siratni világtalant,
akit az utolsó órán
egy jeges kéz megragad,
és látni enged;
siratni
elidegenültek világát,
az embereket.
Siratni létezőt,
idő előtti múltást, balgát,
ki úgy véli érdemtelen,
azt, ki nem fogja fel,
vajúdónak a születendő
mit jelent.
Sírni –
sírni, zivatarokkal,
égzengéssel,
villámcsapta fákkal,
csüggedőkkel,
bömbölő csatornákból

---

hömpölyögni
véraláfutásos földre.
Siratni meddőt,
azt, aki meg se született –
felszabadulók alázatával
elsírni végre
az el nem sírt könnyeket . . .
Két nap között
menekülőfélben,
valakinek a karjaiban,
amíg a fájdalomnak
minden létező rekesze
tárva-nyitva van.

JÉZUS MÁSODIK ELJÖVETELE

MIODRAG PAVLOVIĆ

Az utolsó ítéletről és a világ végéről többé nem fogok énekelni. Jézus második eljövele tüzes folyón és jeges óceánon anélkül is megtörténik. Ahogy mondva van: kiveszi szájából a kardot, és nem ismétli meg az olajfák hegyén tartott beszédét. Az angyalnak a fehér lovon nincsen jó híre: közeledik a dögvész, elkéstek az intések, a figyelmeztetések, a hűségre való felszólítások. A világosság felér az igazsággal. Beteljesedett az Ő szava. Aki nem hisz mindebben, az csak szabadon rejtőzzön el. Nincs szándékomban születésétől fogva leírni az ő nemzetségét, amelyet nem mos el semmilyen áradat. Várom a boldogságot, amikor az ég és a föld egyetlen rándulással összeforr.

GÉBER László fordítása

HANGYA ANDRÁS LEVELET FEST . . . (I.)

*A Zágrábban élt festő korrespondenciája Nagy Ferencsel,
az egykori tartományi kormányelnökkel (válogatás)*

KALAPIS ZOLTÁN

Hangya András, a Zágrábban élt bácskai festő (1912–1988) csaknem harminc éven át levelezett Nagy Ferencsel, az egyik legsikeresebb vajdasági magyar politikussal, szövetségi miniszterrel, a tartományi kormány elnökével (1923–1986).

Két nehéz és nehezen hajlítható ember kapcsolata volt ez, két kemény, faragatlan fa ágainak összefonódása.

Őszinte, a kölcsönös érdektől sem mentes barátság alakult ki közöttük. Az egyébként nagymellű, fölényes modorú Nagy Ferenc szívbéli híve volt Hangya művészetének, atyáskodva, gyámkodva őrködött pályafutása felett, s ezt meg is tehetette a maga felsőbbbségi helyzetében, bár kínosan ügyelt arra, hogy közéleti tevékenysége során a protekció vádja ne érhesse. Hangya egyébként is más volt: egy nagy tehetség, aki megérdemelte a társadalmi segítséget. Sajnos, neurózisra hajlamos alkat volt, súlyos összeütközésben volt a külvilággal, örökösen bajlódott vélt vagy való bajaival, elutasította a segítő szándékot, majdhogynem életképtelen volt. Életvitelében Nagy Ferenc jelentette számára hol a gerendát, hol a szalmaszálát, amelybe belekapaszkodott, a továbbélés lehetőségét művészként, esetlen emberként.

A több mint százra tehető Hangya-levélből hatvanhét maradt fenn (negyvenöt dátumozott, huszonkettő dátum nélküli), ezekből közlünk most szemelvényeket. A teljes publikálástól azért tekintettünk el, mert sok az ismétlés (magyarázkodás a késedelmes képszállításra, az örökös restancia miatt). Részben figyelmen kívül hagytuk a keltezés nélküli

lapokat is, jóllehet olykor mégis hivatkozunk rájuk, ha azonosítható közléseket tartalmaznak. Az idézett levelekből elhagytuk a megszólítást, meg a befejező konvencionális üzeneteket, üdvözlőket.

Fontos megjegyezni, hogy leveleit szinte kivétel nélkül ~~tollrajzai, tempera- vagy akvarellvázlattal illusztrálta~~. Ezek hol „ujgyakorlatok”, hol tanulmányok voltak (nem egyből festmény is született), olykor azonban kész kis remekművek is, színes levélképek, amelyekről Hangya András széles körben ismert volt, műfajt teremtett vele. Saját becslése szerint több mint ezer ilyen levélképet „festett”.

A teljes (megmaradt?) levelezést Nagy Ferenc fia, dr. Nagy László egyetemi docens őrzi.

A válogatást pontosító, magyarázó és tényközlő szöveggel egészítettük ki. Összeállításunkat egy tíz évvel ezelőtt megjelent kötetünkben szerettük volna közzétenni (*Festők nyomában*, 1990), de erre akkor nem kerülhetett sor.

1.

Zágreb, 1956. október 3.

„Olvastam a lapokban a szubotocai eseményeket, bizonyára el voltál foglalva egyéb gondokkal, mint képeim, ezért sem küldtem. Mindennap várom azt a képet a dubrovniki kiállításról, amit a katalógusban reprodukáltak... ezt szeretném hazaküldeni, és ha tetszeni fog Neked, akkor kérek, hogy szeretetem vagy megbecsülésem jeléül fogadd el tőlem emlékül...”

A levél keltezése nem azonos a korrespondencia kezdetével, a korai levelek feltehetően elkallódtak. A leírt sorok hangneme viszont arra utal, hogy a barátság eleje is korábbi keletű. Nagy Ferenc többször is elmondta, hogy a második világháború előtt ismerte meg, amikor már Belgrádban tanult Petar Dobrovićnál, miután a *Napló* újságírói felfedezték a rajzolgató proletárgyereket, s Festőzseni a pult mögött, Csillagos homlokú fűszeresinas címmel cikkeztek róla.

Ismeretségük az ötvenes évek elején mélyült barátsággá, amikor Nagy Ferenc, a városi párttitkár 1953-ban, átvette a Szabadkára költöző *7 Nap* vezetését. Steinitz Tibortól, a lap korábbi főszerkesztőjétől „örökölte”, aki Hangya András egyik mentora volt.

A felkínált kép, meg a későbbi adományok is jól tükrözik a Nagy Ferenc-féle Hangya-képtár alakulástörténetét, gazdagodását. A nyolcvanas évek elején lakásának falait már harminc–negyven Hangya-kép borította, nem beszélve a levélképek, rajzok sokaságáról.

Nagy Ferenc 1956-ban az újságírásból visszatért a politikába, de a sajtó közelében maradt: ő lett ugyanis a *7 Nap* kiadói tanácsának első elnöke.

2.

Zgb., 1956. október 9.

„Műtermemben festékszag, szanaszét vásznak: dolgozok, versenyt danászok a szomszédház ablakait tisztogató lánnyal (asszonnyal?, innen nem vagyok biztos abban, mit látok, mindenesetre legyen lány!).

Végre megérkezett Dubrovnikból a kép, ma rendbe hoztam. Ezzel együtt öt képet küldtem, ebből a küldeményből válaszd ki a Neked járó kettőt, ezzel tartozom Neked . . .

Legszívesebben magam vittem volna el a képeket, de 20-ára be szeretném fejezni két vásznamat az ULUH belgrádi bemutatkozására. Ez számomra külön jelentőséggel bír: hiszem, hogy ott a kritika kisebb úr, mint itt. Meg aztán Belgrádban, tapasztalataim szerint, jobban megbecsülnek. Éppen ma kaptam meg tőlük a berni kiállítás katalógusát, ahol egy képpel szerepelek. Szóval, szeretnék érdemes dolgokat küldeni Belgrádba, ezen dolgozok most . . .”

Hangya 1946 őszén költözött Zágrádba, ott fejezte be tanulmányait Ljuba Babićnál és Andro-Vid Mihićinél. A horvát fővárosban eleinte befogadták (képei helyet kaptak a Modern Galériában is), részt vett a jugoszláv képzőművészet reprezentatív külföldi tárlatain (Lyon, 1954; Bern, 1955; London, 1956), de később kiszorult a képzőművészeti életből. A zágrábi kritika konzervatív festőnek minősítette, mire ő sértődötten visszavonult, úgy is mondhatnánk, hogy bezárkózott műtermébe. A belgrádi szereplés lehetősége orvosság volt a kirekesztés okozta sebekre, mint ahogyan korábban gyógyír volt válogatott rajzainak gyűjteményes kiadása is az akkoriban induló Forum Kiadónál (Andro-Vid Mihićic bevezető tanulmányával, Steinitz Tibor szerkesztésében).

A műtermi munka- és alkotási légkör leírása nagy ritkaság Hangyánál. Kortársai is, főleg később, szomorú képet festettek az atelier-ről. Bányai

Hangya András munka közben (önarckép)

„szürkére kiképzett” műteremről ír, Tolnai „abszolút csupaszságát, túltelített ürességét” említi. „A falon egy festmény sem!” – tette hozzá. Az ablakokat csomagolópapírral ragasztotta le, a sarokban átfestett, lekapart, kettévágott képek (ha még nem semmisítette meg őket). Maga az ember is alkalmazkodott a környezethez: volt, amikor két hétig sem váltott szót senkivel (pedig ekkor már kutyája sem volt), korpán és joghurton élt.

Zágráb elfelejtette (az 1984. évi *Enciklopedija Jugoslavije* már meg se említi), Pest sosem vette számba. Szabadkai és újvidéki barátai tartják benne a lelket . . .

3.

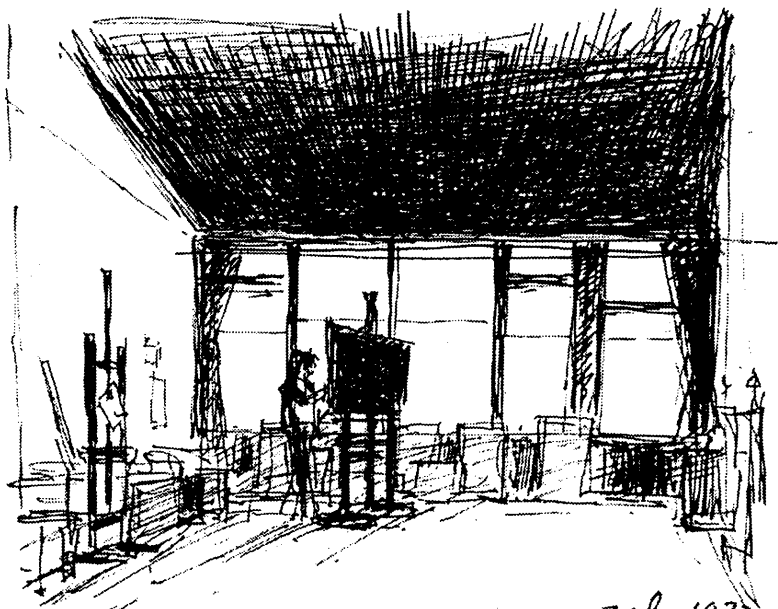
Zgb., 1956. október 16.

„Örömmel olvasom, hogy tetszenek a dolgok, amit elküldtem. Nem akarlak befolyásolni, de a Váróterem nekem is tetszik, azt gondolom, hogy az idén ez a kép volt a legjobb dolgom . . . Nekem Te nem Nagy vagy, hanem Óriás, és ezért örülök, hogy méltó helyen van egy olyan dolgom, amit én is méltónak tartok . . . A Párizsi híd más hangulatú kép, »tetőtől-talpig« párizsi emlék: ott vásárolt festékekkel, ott beszerzett vászonra festettem – a végtelenül szürke párizsi ég alatt . . . Most már újra visszatért a kedvem, és tovább festem a nagy formátumú vásznat . . .”

A két említett festmény (*Váróterem*, *Párizsi híd*) a Nagy Ferenc-féle Hangya-galéria két fontos darabja. A párizsi utat is Nagy Ferenc tette számára lehetővé, részben szerkesztőségi hozzájárulással, részben pedig egy önálló kiállítás jövedelméből, amelyet ő szervezett meg. Párizsi tapasztalataival nem volt elragadtatva, barátai azt terjesztették róla, hogy a francia rendőrök udvariassága nagyobb hatást gyakorolt rá, mint Picasso. Egy korábbi, 1954. évi olaszországi tanulmányút viszont annál nagyobb hatással volt rá, s eredményei is nagyobbak. A Szent Márk-templomról készített pasztellje a szabadkai Nova Budućnost bútorgyárba került (az üzem is hozzájárul az úthoz). Gajdos Tibor szerint ez a munka „a jugoszláv képzőművészet legjobb alkotásai közé sorolható”. Tolnai Ottó „a lepkeszárnyyszerűen finom pasztellt” művészetünk egyik központi alkotásának tartja. Bela Duranci úgy fogalmaz, hogy „a velencei katedrális homlokzata ezüstben remeg, vidámsága pasztellszínekben tárulkozik”.

Az eredeti 1954-ben készült. Évszám nélküli másodpéldánya (pontosabban variánsa: Hangya nem készít replikákat, kópiákat, nem ismétli önmagát) Bodrits István újságíró birtokába került, jelenleg özvegyénél, Hertyán Arankánál található. Ez 1972. október 4-én keltezett, Nagy Ferencnek címzett levelében tusvázlatát küldte el.

A levélben említett nagy formátumú képeinek csak a vázlatát készítette el Zágrábban, realizálásukra a helyszínen, Szabadkán került sor. A művészettörténet Hangya négy monumentális vásznát tartja számon: három a szabadkai társadalombiztosító intézet tanácstermében található (a főkép viaskodó lovasokat és lovakat, a két mellékkép pedig zöld

A zágrábi műterem

Zgb. 1973. 7. 2.

mezőn dolgozó embercsoportokat, illetve a maradiság és babonaság erőit ábrázolja. A negyedik a Pannónia Grafikai Intézet előcsarnokának falát díszíti: egy XVI. századi nyomda nyüzsgő életét jeleníti meg.

A negyvenes évek legvégén részt vett és első díjat kapott a pólai tisztíotthon freskópályázatán, de ez nem készült el, részben az anyagiak hiánya miatt, részben pedig a képzőművészeti életben bekövetkezett változások miatt.

4.

Zgb., 1957. december 28.

„Néha hiszek abban, hogy eljön a nap és gátlásaimtól megszabadulva, szép és szolid képeket fogok festeni. Legtöbbször azonban félek, félek a nincstelenségtől, a »korszerűségnek« nevezett örültségtől, amely a

fogyásos daganatot zongorának mondja. Ilyenkor, a sötét téli reggelek ellenére, már négykor borotválkozom, tornázok és készülök a munkára, figyelve mindenre, nehogy úgy járjak mint a hangya, aki bár szerényen és fűrgén, de mégis összevissza futkos, talán oktalanul . . .

Ha majd tényleg jó képeket fogok festeni, Ferikém, akkor talán nem fogod sajnálni, hogy segítettél. De a »korszerű festészet« idejét csak úgy tudom túlélni, ha továbbra is segítesz . . .

. . . Még két képet küldök. Az egyiket válaszd ki magadnak (ez nem megvesztegetés, őszinte szívvel adom, mert az csak természetes, hogy annak, aki engem, mint festőt segít, képei is vannak tőlem), a másikat pedig, ha bírod, add el. Még egyszer kérlek, ne neheztelj rám, hogy zaklatlak. Válaszodat várom a mellékelt lapon . . .”

Az eddigi levelekből már kialakulhatott egy kép Nagy Ferencről, a segítőkész barátról, a mecénásról, a gyűjtőről, a műpártolóról, a szabálytalan becsüsről, műkereskedőről (még a menedzser, a patrónus, a szponzor fogalmak is számításba jöhetnek). Nos, erre a részportréra most egy újabb vonás, egy újabb színfolt kerülhet: az amatőr lélekbúvár alakja körvonalazódhat. Ő az – az egyszemélyes lelki klinika az újvidéki Konstantin Danil utcából –, akihez Hangya bizalommal fordulhat, elmondhatja bajait, szorongásait, feszültségeit, esetleg sajnáltathatja is magát, egy kis lelkifröccs, esetleg némi készpénz reményében.

Hangya korábban már a hivatásosok segítségét is kérte. A negyvenes évek elején rendszeresen találkozott dr. Táborival, a zombori lélekgyógyással, hogy gyógyírt találjon a gyermekkori pszichés kórokra. Tőle származik az a híressé vált javallat: Hangya úr, maga csak nyugodtan féljen! A bajmoki származású dr. Szakács György pszichiáter viszont édesanyját gyógyította Szabadkán. A hálás Hangya festményeivel, levélképeivel „fizetett” a gondos kezelésért, úgyhogy végül is ő lett Hangya András munkáinak egyik legnagyobb gyűjtője. Felesége, Dragana Pavlović szintén pszichológus és pszichoterapeuta. Ő maga is bújt a lélektani szakkönyveket, volt időszak, amikor ezek a kérdések jobban érdekelték, mint a festészet. Egy vastkos, aláhúzgált egyetemi tankönyv maradt utána: „készült”, hogy önmaga orvosa lehessen, de gátlásaitól, lelki problémáitól egy életen át nem tudott szabadulni.

Lelkivilágának csendjei és viharai képein is megnyilvánulnak. „Mind den festő azt vigyen bele munkájába, amit magában hord” – mondta ő

maga is a Bordás Győzőnek adott interjújában (*Hangya András*, kismonográfia, 1984). „Én nem festhetek olyasmit, amit valamiképpen nem láttam, éreztem, álmodtam, ami nincs idegrendszeremben . . . Megfesthetek tizenöt harmadosztályú várótermet meg ötven harlekint, de az mind más lesz és mást mond.” Ugyanakkor mondta ezt is: „. . . a festészet, mint minden művészet, az ember érzelmi világának a tükre, egy belülről átélt világ kivetítése. Én ezt hagyományosabb eszközökkel, de modernül igyekszem megvalósítani.”

Ezek talán némi magyarázattal is szolgálhatnak idegenkedésére azokra a jelenségekre, amit ő, egy kalap alatt, idézőjelben „korszerű” festészetnek nevez, s az „eredetivel”, az „egyénivel” való spekulációt látja bennük, azaz megfogalmazásában: ezeknek az áramlatoknak hívei „a fogyásos daganatot zongorának” ábrázolják.

5.

Zgb., 1958. március 29.

„Hervadt, pénztelen körülményekbe jutottam. Nagyon szépen kérek, ha küldött dolgaim között van olyan, amit el tudnál adni, légy olyan jó, és segíts ki zavaros viszonyaimból . . .”

Kétségbeesett segélykiáltás a sorok között! A módfelett szerény Hangya András örökösen nélkülözött, anyagi gondokkal küszködött.

Segítőtársak, pártfogók sűrögtek-forogtak körülötte, de festőnk valahogy mindig elveszett a bábák között, megmaradt annak, ami örök életében volt: a templom egerének . . . Ezen az állapoton majd csak a kivételezett nyugdíj folyósítása változtatott.

Az idő tájt már a *Magyar Szó* kötelékébe tartozott (1952. augusztus 1-je és 1972. október 1-je között volt a lap illusztrátora, zágrábi lakóhellyel). Abban az időben kötött munkaviszonyt (Steinitz Tibor közbenjárására), amikor az újság, a társadalom átalakulásával egy időben, újsággá próbált válni, s kezdte levetkőzni az agitpropos zubbonyt. Új rovatok indultak (Kérdezz-felelünk, Tudja-e, Grimasz), 1951-ben megjelent a folytatásos regény is. Kettő már lefutott (Richard Heart: *Kémháború az atomtitokért*; Móricz Zsigmond: *Forró mezők*), s ment a harmadik (Paško Romac: *Szókés a börtönből*), amikor Steinitz Tibor, a *7 Nap* főszerkesztője javasolta Rehák Lászlónak, a *Magyar Szó* főszer-

kesztőjének, hogy a folytatásos közleményeket lássa el szöveggépekkel, amelyeknek elkészítését Hangya Andrásra kellene bízni.

A *Magyar Szó* következő regénye (John Steinbeck: *Érik a gyümölcs*, 1951. december 2-ától 1952. szeptember 6-áig jelent meg 237 folytatásban) már Hangya András kitűnő, azóta is sokszor emlegetett szöveggé-közi rajzaival jelent meg az újságban, később pedig – akárcsak az előbbieik – könyv alakban is, két kötetben.

A regénynek is, Hangyának is nagy sikere volt. A szerkesztőség 1952 derekán állandó munkaviszonyba alkalmazta, azzal a szándékkal, hogy némi biztos jövedelemmel, betegbiztosítással lehetővé tegye számára a biztonságosabb alkotói munkát. Afféle színekúrának szánta tehát, de ez Hangya esetében a visszájára fordult, mivelhogy lelkiismerete nem engedte meg a lébecolást: a fogalom eredetileg a kevés munkával jár, de annál jövedelmezőbb állást jelentette, Hangyánál ez sok munkára és kevés jövedelemre változott. 1954-ben már hat folytatásos regényt illusztrált (Petőfi: *A hóhér*; P. Merimée: *Véres éjszakák*; B. Traven: *A Siera Madre kincse*; Voltaire: *Egy megkeresztelt úron*; Herceg János: *Szikkadó földeken*; E. Caldwell: *Ördögűzés Georgiában*).

Így ment ez évekig: Hangya szerényen hallgatott, a szerkesztőség pedig nem méltányolta szorgalmát, mintha csak éreztetni kívánta volna, hogy a napilap csak jóindulatból, s nem szükségéből alkalmazta!

Az érem másik oldala pedig az, hogy Hangya festői tehetsége nem párosult üzleti érzékkel. Képeit elajándékozta vagy megsemmisítette, kedélyállapotától függően. „Ő maga talán egyetlen képét sem tudná értékesíteni, ha nem volnának szabadkai jóbarátai” – írja Gajdos Tibor is (*A csillagos homlokú*, *Életjel* miniatűrök, 1970).

Nemegyszer Nagy Ferenc volt az utolsó mentsvár.

6.

Zgb., 1962. szeptember 8.

„Attól félek, hogy kitartó-szívós képzőművészeti »politikánk« ravaszkodásai oda vezetnek, hogy én majd pogácsát áruljak az állomás környékén, olyan bűnnel terhelve, hogy nem tartottam tiszteletben »képzőművészeti politikánkat«, e helyett inkább »az alkotási szabadság elveihez ragaszkodtam.«”

A levélben még megemlíti, hogy a zágrábi városi hatóságok az eddigi 4000 dináros bérleti díj helyett 8500-at állapítottak meg a műteremért, s azt 1961. január 1-jétől visszamenőleg követelik. „Mintegy 100 000 dinár tartozásom van ezek szerint – írja. – Rohangászok, protestálok, kérdezem, miért csak én az alkotók seregéből? Ugy látszik, hogy az autócskából »vont-nincs« lesz.”

Több mint négy év múlt el a két levélváltás között (arra kell gondolkunk, hogy az időközben váltott levélképek vagy rámába kerültek, vagy elkallódtak), de a gondok, beleértve az anyagiakat is, nem változtak azóta, s tovább tart a hadakozás a külvilággal is.

Nem nagyon tudunk mit kezdeni ezekkel az ügyekkel, e helyett inkább áttekintjük még egy tevékenységi területét, úgy is mondhatnánk, hogy korlátozott jövedelmi forrását: a könyvillusztrációk készítését, a címol-dalok, borítólapok tervezését. A legkorábbi időtől van jelen könyvki-adásunkban: 1935-ben látta el szövegrajzokkal első könyvét (Stadler Aurél: *Az élet két arca*, versek), később pedig, az 1939–40-ben megjelenő Híd-könyvtár tíz füzeté közül ő illusztrálta a 2. (Fazekas Mihály: *Ludas Matyi*, kiseposz), a 3. (Löbl-Lőrinc Árpád: *A magyar jobbágyság kialakulása*, tanulmány), és a 6–7. kettős számot (Laták István: *Egy élet árad*, versek). Az utóbbi novellaválogatásának címlapját is tervezte (*Szürke napok*, 1938).

Jóllehet 1946-tól már Zágrábban él, a köldökzsínór még Szabadkához köti: ő tervezi egy szavalókórus-gyűjtemény fedőlapját (*Csillagok csil-laga*, 1946), illusztrálja a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség 1947. évi naptárát, az akkor megjelent tankönyveket (a fordítók: Herceg János, Bodrits István, Hornyik János), de a szabadkai Híd Könyvkiadó első köteteit is ő adjusztálja (a gyermekversek *Laci, te...* című gyűjteményét, Nagy Sándorral, továbbá Markovics János Híd-díjas költő két poémáját, önállóan. Az 1948-ban megalakult Testvériség-Egység Könyvkiadó is számít rá, a régi jó barátnak, Bodrits István szerkesztőnek jóvoltából. (Gajdos Tibor: *Tűz a hegyek között*, 1949; Makarenko: *Az új ember kovácsa, I-II.*, 1949; Ivan Goran Kovačić: *Tömegsír*, 1952).

Nagy fordulat állt be a Forum Könyvkiadó 1957. évi megalakulásával. Élére Steinitz Tibor került (1957–1962), aki nagy tisztelője Hangya Andrásnak, s segít is neki a maga módján. Ő indítványozta és szerkesz-tette festőnk rajzainak 1960. évi gyűjteményes kiadását, s látta el egyre

több, nem túlzottan megfizetett munkával. Így 1958-ban a JKSZ VII. kongresszusa hat kötetben közzétett anyagának címloldalait tervezte.

A Kiadó 1959-ben már egy híján ötven kötettel „robbant be” a piacra, ezek közül hétnek a borítóját Hangya András tervezte, részben illusztrálta is. Köztük volt Miloš Crnjanski: *Örökös vándorlások*, Debreczeni József: *Emberhús*, Gál László: *Noé bárkája* és Major Nándor: *Vereség* című kötete. Steinitz ideje alatt huszonöt kötetre került rá a neve, azzal, hogy több mint egyévi kiesése is volt. Hangya további együttműködését is nagy ingadozások kísérték (hol megfeledeztek róla, hol megsértődött), közben pedig felcseperedtek a tehetséges fiatalok is.

1980-tól új jelenségre figyelhetünk fel: levélképei kerültek a címlodalakra, a szerzők is, a szerkesztők is ezekből szemeztek. Ez a „divat” Komáromi József Sándor *Emberöltőjével* és Németh István *Kertmozi-jával* kezdődött, s tart haláláig, meg azután is (Németh István: *Díszudvar*, 1989; Herceg János: *Gogoland*, 1992; Szeli István: *Nyelvünk, kultúránk, nyelvi kultúránk*, 1997 stb.).

Hangya talán nem volt a szakma olyan meghatározó alakja, mint a „tűzhöz közel álló” Kapitány László vagy Maurits Ferenc, de mindenképpen „történelmi céhbélije” a jugoszláviai magyar könyvkiadásnak: ha nem is foglalkozásszerűen, de mégis ötven évig volt jelen a fachban, száznál több könyv került ki kezéből, mély nyomokat hagyva a könyvkiadásban.

7.

Zgb., 1970. június 28.

„A kompok festése kedvenc témám, és így kérésed teljesítése nem probléma. Mi több, ilyen képem van készen, a bökkenő csak az, lezontilemezre csináltam . . . Vásznonra is elkészítem, amit 8–10 nap múlva elküldök vagy magam viszem Belgrádba. Írd meg belgrádi címedet és telefonodat . . .”

8.

Zgb. 1971. május 27.

„(Becsület szavamra) a három kép KÉSZEN (H. A. kiemelése – K. Z. megjegyzése), csak a festék még nem száradt meg, a keretezés is még elintézetlen. Csak emiatt muszáj még pár napig elhalasztani a találkozást . . . a jövő héten Szabadkáról értesítelek . . .”

A velencei Szent Márk-templom egy 1972. évi levélképen

A két levélrészlet fő témája, s egyúttal összekötő kapcsa a megrendelés, a festmény, a művészeti alkotás, mint árucikk (szegény Hangya, ha élne, égne állna a haja ettől a megfogalmazástól, mint ahogy leveleinek közzétételét is bizonyára nagyfokú berzenkedéssel fogadná, talán még illetlen beavatkozásnak is, személye elleni áskálódásnak). Ez lesz valójában kommentárunk tárgya, de előbb az egyéb felmerült kérdésekről. Persze az örökös késlekedésre fölösleges a szót szaporítani, de azt talán el kellene mondani, hogy ez idő tájt Nagy Ferenc már Belgrádban tölti napjait, előbb Mika Špiljak (1969–1971), majd Džemal Bijedić (1971–1977) kormányának tagja.

A kérés is onnan érkezett a kompfestmény ügyében egy számunkra ismeretlen megrendelőtől. Az átkelőhelyek, a révek motívuma egyébként tényleg szinte egész munkásságán végigvonul. A hidasok és kerepesek a levélképeken is megjelennek, Hangya kettőt beválogatott kismonográfiájába is, illetve jóváhagyta közlésüket. Levélképeinek 1962.

évi londoni kiállítási katalógusának egyik címlapi rajzán szintén rajta van az ősi vízi jármű. Az egyik legjobb ilyen természetű munkája a *Magyar Szó* szerkesztőségében található: már évtizedek óta állja a gyűjtők sóvárgó tekintetét.

Akárhogy is tekintünk rá, a rendelés már évszázadok óta a képzőművészet fontos tartozéka, nélkülözhetetlen kiegészítője az ókortól napjainkig. Az egyházi és a főúri pénzek nélkül sok remekmű nem készült volna el. Az amszterdami posztócéh Rembrandtnál rendelte meg előljáróságának világhírű csoportképét (1662). A tragikussá alakuló művészorsókat sem a megrendelések okozták, hanem azok elmaradása, azaz a művészi törekvések és a közönség ízlésének egymástól való elszakadása, a szakadék mélyülése.

Mint a két levélből kiderül, Hangya sem vetette el a képeladásnak ezt a változatát sem (az egyikben mellékelte címét, zsírószámláját: H. A., Zgb., Križanić u. 9., 301-620-1001-2-4-8739/101). A bajok akkor kezdődtek, amikor üzleti ügyekben kellett volna személyesen intézkednie. Ekkor megállt minden tudomány.

1984. április 14-én levélben fordultam hozzá egy rendelés ügyében (a tóbai zendülés és a debellácsi vásár témáját kínáltam fel, két könyvemben megjelent leírás alapján), de nem ragaszkodtam egyikhez sem, közöltem vele: ha a megrendelésnek ezt a módját nem tartja elfogadhatónak, akkor tegye lehetővé számomra, hogy készülő képei közül egyet válasszak. Szándékom komolyságát azzal jeleztem, hogy feladtam címére 5000 dinárt, azzal a magyarázattal, hogy ezt minden hónapban megteszem minaddig, amíg az általa kiállított számlát ki nem egyenlitem.

Három nap múlva, azaz postafordultával megérkezett a válasz: „Végtelenül barátságos levelére válaszolva most azt kell írnom, amit senkivel sem akartam közölni (ezért rigorózus hallgatásra kérem Önt): a tudóm miatt kórházba indulásra készülődök, nagyon rossz hangulatban.

Megértését kérem! És ígérem, ha még lesz kedvem festeni, nagyon nagyon örömmel készítem el a képet, amely Önnek is örömet nyújthat.

Az ötezer dinárt visszaküldtem, mert az előleg MINDIG (H. A. kiemelése) akadályozott munkámban.”

Hangya András ekkor már hetvenéves, bizonyára belefáradt az életbe, a festészetbe, önmagába, de a nyugalomát zavaró tolakodókba is. Elkéstem tehát, bár a levél érvelése jellegzetesen hangyai. Az önbizalom

Emberek, lovak a motoros kompon

hiánya miatt egy életen át habozott, késedelmeskedett, sorra mulasztotta az alkalmakat. Tolnai közli egyik könyvében (*A meztelen bohóc*, 1992), hogy többen is szemrehányták neki, hogy elmulasztotta a monumentális festészet realizálását. Idézi Ács Józsefet, aki úgy tartotta, hogy a monumentális festészetet „Hangyával, az ő vezetésével alakíthattuk volna ki. Meg lehetett volna valósítani, mert nagy munkásmozgalmi tekintélye volt, és ma egyedülálló művész lett volna.”

A „mi lett volna, ha . . .” fajta érvelést akár mellőzhettük volna, Hangya végül is a belső rezdülések, érzelmek, hangulatok festője lett, a baj inkább az, hogy opusa áttekinthetetlen, szerteszejjel lappang, nincs egy átfogó-értékelő monográfiája, nincs galériája.

Tagadhatatlan viszont az is, hogy ő sem sáfárkodott a legjobban életművével, s képeihez is módfelett nehéz volt hozzájutni. Az a helyzet állt elő, hogy a szerző kereste a vevőt, a vevő pedig a szerzőt. A műkereskedésekben nem volt elérhető, műterme is rendszerint üres volt (a szerencsésebbek szinte erőszakkal emelték le az állványról, és vitték magukkal a befejezetlennek mondott képeket is). A rendelések

(közvetítők nélkül) akadoztak, de vásznait még előfizetni sem lehetett, nemhogy rezerválni vagy lekötni.

Az esetleges foglaló postafordultával került vissza a feladóhoz . . .

9.

Zgb., 1971. július 29.

„A gyomorfájdalmak megszűnésével egy időben tűrhető képeket festettem (egyévi nyűglősködés után!). A portéka szállításában csak az akadályoz, hogy gyomorfájdalmaim közben nemcsak a barátokkal, ismerősökkel, de egy »Škodával« is összeütköztem, rossz fékjeimet még nem tudtam rendbe hozni. Szerencsémre (mert ilyen is van!) most vasárnap érkezik »Miszisz Handja in Londony« a szokásos utazási csekkkel, s így rendbe hozhatom a kocsim . . . Most már arra várok, hogy búbánataim közlése mellett a festményeket is átadjam . . .”

Sajátságos helyesírással értesülünk arról, hogy missis Hangya, azaz igazi nevén Dragana Pavlović, a festő Londonban dolgozó felesége – ebben az esetben még mentőangyala is – Zágrábba érkezik. 1960-tól, vagyis több mint tíz éve külön élnek. Dragana évente egyszer hazajön, Hangya pedig ugyancsak évente egy hónapot tölt az angol fővárosban, az év fennmaradt tíz hónapjában pedig leveleznek. Ez házasságuk képlete, ami egymagában is egy „hangyai” történet. Ha tréfás kedvében volt, akkor ezt úgy magyarázta, hogy feltalálta a boldog házasság titkát. A „távházasság” valóban szilárdnak és tartósnak bizonyult.

Még a negyvenes évek legelején, a háborús időkben találkoztak Zomborban, mivelhogy mindketten dr. Tábori páciensei voltak. Az ismeretségből szerelem és házasság lett. A szerb tanárnő közel állt az ellenállási mozgalomhoz, így aztán egy lebukás után menekülnie kellett. A fiatal házaspár, Herceg János segítségével, egy budai albérletben húzódott meg. Hangya csomagolói állást vállalt a *Kis Újság* pincei expedíciójában, majd egy barlangkórház ápolója lett. „Hullamosó is voltam” – mondta egyik nyilatkozatában. De ott, a Szépművészeti Múzeumban ismerkedett meg Goyával és Cézanne-nal is.

Dragana nevével még találkozni fogunk az elkövetkezőkben. Itt talán csak azt kellene elmondani, hogy Hangya 1962. évi londoni kiállítása a feleségének küldött, hetvenhét levélképekből állt össze. Nem kis lelke-

sedéssel mutogatta egyes darabjait londoni ismerőseinek, akik aztán megszervezték a kiállítást a Hampstead Art Celler galéria kiállítótermében. A katalógus szövegét és a megnyitóbeszédet a Tate Gallery egyik igazgatója, Adrian Stockes írta.

Nagy siker volt, úgy is mondhatnánk, hogy London felfedezte Hangya Andrást. A tárlat anyagilag is gyümölcsöző: sok műve gazdára talált (a jövőbeni Hangya-kutatásnak Szabadka, Zágráb és Újvidék mellett Londonban is van tennivalója!). „Büszke is vagyok mindarra, amit az angol kritikusok írtak” – nyilatkozta Hangya.

Hogy, hogy nem, a folytatás elmaradt, pedig munkái iránt kemény fontokban kifejezett érdeklődés mutatkozott. Egyszerűen nem lehetett még egy kiállítást összehozni, mert nem volt miből! A londoni tárlat után ugyanis megritkultak, el-elmaradoztak a színes levélképek, mintha gúzsba kötötték volna feleségének kérő sorai.

Úgy látszik, kivételes képessége volt arra, hogy maga alatt vágja az ágat...

10.

Zgb., 1972. május 6.

„... látogatóim voltak, belgrádi rokonok, és hogy a zavar sűrűbb legyen, Varga László, a *Magyar Szó* volt főszerkesztője is felkeresett, aki egyebek között szavá tette Vajdaságba való visszatérésem ügyét. Úgy éreztem, hogy talán hencegőnek vélné, ha bővebben mesélnék neki arról, hogy e témát Veled már megbeszéltem. Inkább örömmel vettem érdeklődését. Abban maradtunk, hogy ő majd utánanézz, mit lehet tenni lakás- és műteremügyben.”

11.

Zgb., 1973. február 27.

„Majd elájultam, amikor ennyi festéket átvettem a postástól. Negyven évvel ezelőtt a Dobrovičnál láttam ilyen tömegben Mussini tubusokat.

Mit is szóljak, írjak? Azt, hogy köszönöm... Ez szép szó, de aligha fejezi ki hálámat, meg zavaromat is, mert úgy érzem, már nem tudom meghálálni Neked. Sok évtizeden keresztül megszoktam, hogy csak pár tubus festékem van, mindig valami hiányzott...

Most József Attila egyik verse jut eszembe:

*Hogyha golyóznak a gyerekek,
az isten köztük ott térfereg.
S ha egy a szemét nagyra nyitja,
golyóját ő a lyukba gurítja.*

12.

Zgb., 193. április–május ?

„Neked köszönhetem, hogy hatvanévi nyomorgás után most nincs kenyérgondom . . . renyhességemből kifolyólag nem gyűjtöttem be a nyugdíjhoz szükséges bizonylatokat, de Te nem hagytad, hogy a tespedtség eluralkodjon rajtam . . .”

Nagy Ferenc valóban minden tőle telhetőt megtett a kétbalkezes, csak a művészetnek élő festő érdekében. Az idő tájt már a tartományi kormány élén állt, befolyásának csúcsán. Nem kell persze semmilyen szabálytalanságra, vagy netán törvénytelenségre gondolni, az ilyesmi távol állt tőle. Csupán azt tette, amit esetleg másoknak kellett volna tenni, illetve ennél valamivel többet: baráti segítséget nyújtott, ha nem is egészen önzetlenül.

Személyesen tájékozódott a *Magyar Szó* főszerkesztőjénél Hangya 1972. évi nyugdíjaztatásának részleteiről: helyzetéből kifolyólag mizerábilis penziót állapítottak meg neki. A redakció annak idején penzum nélküli szinekúrát biztosított számára, ő viszont, lelkiismereti okok miatt, többet dolgozott, mint amennyit a szerkesztőség elvárt tőle. A szerkesztőség elfogadta a többletet, de nem fizette meg, ebből adódtak a félreértések.

Nagy Ferenc felismerte a helyzet fonákságát, s mint érdemes alkotónak kieszközölte számára a legjobbaknak kijáró kivételezett (nemzeti?) nyugdíjat. Elintézte, hogy az erre vonatkozó javaslat Szabadkáról fusson be (abból a városból, ahonnan elindult, s amely 1965-ben Októberi Díjjal tüntette ki), beszerezte a bizonylatokat a még hiányzó munkaévekről, gondja volt arra is, hogy az ügy elkerülje a hivatali ügyintézés útvesztőit.

A társadalmi elismerés egyik formájaként odaítélt kivételezett nyugdíj tisztességes megélhetést biztosított a hatvanéves festőnek. Beállt az az

Dragana, a Londonban élő és dolgozó feleség

állapot, amelynek lényegét Hangya oly drámaian fogalmazta meg: „hatvanévi nyomorgás után most nincs kenyérgondom . . .”

Közben Hangya hazatérését is kezdeményezte. Varga László a Vajdasági Közművelődési Közösség akkori titkára Nagy Ferenc megbízásából utazott Zágrádba, s ezzel a kérdés hivatalos keretet kapott, „állami üggyé” lépett elő: Vajdaság tisztelettel hazahívta nagy fiát. Előbb érthetően Szabadka került számításba, de ott mind a lakás, mind a műterem kérdése nehézségekbe ütközött. Ekkor került szóba Újvidék, ahol a várban sok műteremnek alkalmas helyiség volt (csak az nem kapott, aki

nem kért), s lakásgond sem volt, mert Nagy Ferenc a Tartományi Végrehajtó Tanács keretéből lecsippentett egyet s bizottságilag kiutaltatta Hangyának.

Minden kész volt a hazatérésre (nyugdíj, lakás, műterem), de az egyébként is rugalmatlan Hangya idegenkedett a lakótelepi hajléktól, a távol eső műteremtől, meg hát magától a várostól is. „Újvidéken engem nemigen kedvelnek” – írta egyik dátum nélküli levelében. Így aztán az egész kezdeményezés végül is zátonyra futott.

A Hangyának szánt, s oly kitörő örömmel fogadott olajfesték-készletet Nagy Ferenc belgrádi festőbarátja, Peđa Milosavljević állította össze (ő az intimista irányzat híve volt, csendéleteket, szobabelsőket festett).

A küldemény, Hangya reakciója után ítélve, telitalálat volt, igazán nagy és kellemes meglepetés.

13.

Zgb., 1973. VII. 2.

„Tegnapelőtt levelet kaptam a Magyar Szótól, illetve Kalapis Zoltántól, rajzokat kér a lap kulturális rovatának. Azt hiszem, Neked köszönhetem ezt az érdeklődést az »eszthéták« részéről. Majd küldök pár rajzot vita-disputa nélkül . . .

Egyébként jól vagyunk, gatyeszre vetkőzve festünk . . .”

A *Magyar Szó* főszerkesztőjének kérő levele kapcsán egy csípős megjegyzést is megengedett magának: mélységesen elégedetlen volt a szerkesztőséggel, mert évekig kegyelemkenyéren tartotta, éhbérért dolgoztatta. Gyakran háborgott Ács József, a lap képzőművészeti kritikusa ellen is, aki pedig kollégája volt, együtt indultak az Akadémián. Idővel kapcsolatuk megromlott, de ebbe most talán ne bonyolódjunk. A beküldött Hangya-rajzokat egyébként Végel László tette közzé a *Kilátóban*.

„Gatyeszra vetkőzve festünk” – írja Hangya, s ezzel egy időben a témát egy gúnyrajzban is megörökítette: pettyes alsónadrágban, azaz lenge magyarban, vígan dohányozva ül egy hűtőszekrény tetején, előtte az állvány, kezében a paletta, lábait pedig a nyitott frizsiderbe lógatja . . .

A karikatúra az 1984. évi Hangya-kismonográfiában is megjelent . . .

Zgb. 9. X. 1956

Tanulmányrajz egy 1956. évi levélképen

14.

Zgb., 1974. október 16.

„... örömmel olvasom, hogy minden rendben, amit a háromkilós súlygyarapodás is igazol! És ez a legeslegfontosabb. Köszönöm, nagyon köszönöm a híd-kép megrendelést... Egyébként én is jól vagyok...”

15.

Zgb., 1976. november 18.

„Másodszor is megoperálták Csiki kutyám szájüregében a rákos daganatot. Felesleges kínzás volt: az elmúlt hétfőn utolsó sétára vezettem – elment... Most Szivarral együtt »várnak« rám, aki most könnyeit törölgetje...”

Az egyik keltezés nélküli levelében írja: „. . . szeretném a világot harmonikusnak látni, szépnek, értelmesnek, belülről magam is hiányát érzem az egyensúlynak. Persze, van egy nagy baj: most már végképp csak a kutyám méltatja egy-egy tekintettel azt, amit dolgozok . . .”

Amikor magára zárta a Križanić utcai műterem ajtaját, ez a kutya, a Csiki névre hallgató vizsla jelentette számára az emberközelséget, a mindennapi hű barátot. S most ez a négylábú támasz hullott ki mellőle.

Lehet-e társtalanabb valaki egy egyedülálló embernél, akinek még az ebe is kimúlt? Ez már valóban az egyedülvalóság legmélyebb pontja, tömény apátlan-anyátlanság. Az ilyen esetekre mondja népünk, hogy se kutyája, se macskája, árva, mint az ágon ülő madár . . .

Tanára, Andro-Vid Mihičić még csak a „megejtő szerénységű” Hangyáról írt rajzgyűjteményének 1960. évi kiadása előszavában. Ez a mostani állapot azonban merőben más: a veszteség az emberkerülő remetét érte.

Ezt a helyzetet egyik közeli barátja így írta le: „Két hete egy szót sem váltott senkivel. És ekkor már kutyája sem volt.”

Környezete, szomszédai együttérzően, már-már részvétteljes pillantásokkal kísérték a napi sétájára induló festőt. Tolnai feljegyzése szerint az anyák, amikor megpillantották, kézen fogták gyermekeiket, s ezt súgták nekik: Nézd csak, ott jön a striček bogec. A szó eredeti jelentése koldus, kéregető, de ők egy másik értelmezésben használták, amelyet nyelvünkben így lehetne közvetíteni: istenadta bácsika, szerencsétlen flótás, ágrólszakadt jövevény, azaz sajnálatra méltó ember.

Csak elgondolkozhatunk azon, hogyan is vált egy társadalmi szerepet játszó, a közösségi szolgálatot vállaló egyénből emberkerülő remete, a szegények festőjéből az elesettek, az élet peremére szoruló alakok piktora.

(Folytatása januári számunkban)

IKONOSZTÁZ A VILÁG VÉGÉN (VIII.)

DRAGAN JOVANOVIĆ DANILOV

A Nap tábor, igazában, nem akármilyen közönséges internálótábor volt, hanem maga a gyeheña. Alagúthoz hasonló, végtelen hosszú folyosó, büntető célzattal szervezett, valóságos totalitárius állam, saját lobogóval, címerrel és törvénykönyvvel, grandiózus katakomba, ahol az alvilág törvényei érvényesültek egyedül. A láger három részre tagolódtott – egy a szerbek, a másik a muzulmánok, egy harmadik pedig a horvátok számára. De egyformán embertelen volt mind.

Ebből a légmentesen zárt „Alcatraz”-ból, ahol naponta kivégzések folytak, semmi sem szívároghatott ki a külvilágba. Elátkozott hely, kísértetváros volt ez, eszelősök legszörnyűbb látomásaiból ismert fellegvár, ahol gyilkosok, örültek és pederaszták hajtottak végre előre megfontolt öldökléseket és más gaztetteket. Östípusa egy hatalmi létesítménynek, melyben az ellenőrzés, a felügyelet és a kínzatas aprólékosan kidolgozott, hierarchikus rendszere azok ellen irányult, akik valamiféle sátáni eleve elrendeltetésből ide bekerültek. Mintha minden becstelenség és vérszomj ezen a sajátos kínzóhelyen adott volna egymásnak találkát, itt, ahol az eljárás az esetek nyolcvan százalékában az áldozat halálával s elhamvasztásával végződött. Minden tervszerűen és a rendszer részeként zajlott a borzalmaknak és rettenetnek ebben a múzeumában. Az egésznek az alfája és ómegája pedig egy bizonyos D. T., ragadványnevén Jurodivinek ismert, véreb tekintetű ember volt. Ez a Heródes, aki hatalmas farkaskutyájával és gonosztevőkből álló kíséretével járta a cellákat, gyermekek tucatjait ölte meg anélkül, hogy a

lelkifurdalás vagy a nyugtalankodás legkisebb tanújelét adta volna. Hozzá képest Karadoz, Ivo Andrić regényes hőse, aki *Az elátkozott udvarban* parancsnokolt, ártatlan bárány volt. Például megtiltotta, hogy a haldokló foglyoknak akár egy csepp vizet is adjanak, emellett maga is a kínvallatás több új módját eszelte ki. Egyik ilyen „találmánya” a fojtogatás volt olyképpen, hogy a megkötözött rab arcára gázálcot erőltetett, de a légszűrőt elzárta. Amikor az áldozat arca, hiszen fulladozott, hamuszürke színt öltött, gunyoros mosollyal, nagy kegyesen, leszedte a gázmaszkot. Ez után a barbárság után ő meg a cimborái a kelimre telepedve körülülték a sziniát, és elégedetten mártogatták a szomunt a mondott tepsi zsírjába.

Áldozataikból a vallomást az áramütés, a szorítóprés, a felváltva forró és hideg vizes fellocsolás körütekintően kidolgozott rendszerének alkalmazásával csikarták ki, bőségesen megspékelve ütlegelessel, megkorbácsolással, vasra veréssel, megbélyegezéssel, a csontok megtöretésével, marcangolással, egyáltalán csupa olyan módszerrel, amely a végtelenségig meghosszabbítja az áldozat halálgyötrelmeit. A kínvallatásnak, ha ez mondható így, egész poétikáját alkalmazták, a testi-lelki szenvedéseknek hajszálpontosan kiszámított fokozatai voltak, hogy az áldozat, mielőtt megölik, a kínzóitól rafináltan megválasztott száz meg száz kis halált és megaláztatást éljen meg. A pribékek között nők is akadtak. Sőt, a sátánnak ezek a lányai élen jártak a kegyetlenkedésben. Közöttük is egy bizonyos Szelma nevezetű kiskorú, két, diónyi keblecskével domborító, közönséges kis bestia volt a leghírhedtebb. Ő vezette azt a nőcsoportot, melyet irgalmatlan nővéreknek kereszteltek el. Ez a Szelma olyképpen kezdte bűnözői pályafutását Szarajevóban, hogy az iskolaudvar kapujában megmotosza, majd kifosztotta a vele egyívású kislányokat. Tizenöt évesen bezúzza az első kirakatot, tizenhét éves korában pedig ellopta az első autót. „Amikor látom, micsoda hülyeségeket művelnek a fiúk, valami még sokkal rosszabbat szeretnék csinálni én is” – mondogatta akkoriban.

Elég az hozzá, ez az aljanép, ezek a félelmetesen üres tökfilkók, máról holnapra, egyszerre csak a hatalmi rendszer alkotórészei lettek. Ez a csócselék, közönséges csirkefogók társasága, a más nemzetiségű és más hitű, ártatlan emberek kínzásában az e világi igazságszolgáltatás diadalmaskodását látta. Mi mindent ki nem agyal a fékevesztett, barbár emberi képzelet? A kínzás micsoda válfajait? A legválogatottabb kín-

szervedések micsoda tárházát ismeri az ember? A vizsgálati eljárás során alkalmazott sokféle tortúrát – az igazság kiderítésének ürügyén. Ámbár a levantei ravaszsággal megáldott nyomozóbírók nagyon is jól tudták, hogy a letartóztatott szerbek meg horvátok zöme ártatlan, s hogy az ellenük felhozott vádak a legközönségesebb koholmányok, napról napra mégis mind képtelenebb és szörnyűsebb vádpontokkal terhelték őket.

Már a táborban töltött első néhány nap is teljességgel feldúlta a foglyok lelkét. Megesett, hogy egy fiatalembernek, csodával határos, hihetetlen szerencsével, sikerült megszöknie. Még az őrtoronyból sem vették észre, pedig éjszakánként onnan fényező pásztázta be kísértetiesen az udvar minden szegletét. Amikor felfedezték a szökést, az őrség hajtóvadászot indított abban a hitben, hogy a legyengült szökevény úgysem jut messzire. A rossz időjárás miatt azonban nem találták meg a latyakos csapásokon. Ezenkívül közismert ugyebár, hogy az üldözők sohasem olyan kitartóak, mint az üldözöttek. Akármint volt is, vannak emberek, akikről a Gondviselés úgy rendelkezik, hogy éljenek, ezért segít nekik, hogy kiszabaduljanak a pokolból. Példának okáért, egy bányász, mondjuk, hegesztés közben akaratlanul tüzet idéz elő a bányában, s az ezt követő hatalmas robbanásokban több száz bányász leli halálát. Egy másik vájár aznap korábban teljesítette a normát, ezért tíz perccel a katasztrófa előtt hazament. Véletlen volna ez? Vajon véletlen dolga volt-e az is, hogy egy ifjú embernek mégis sikerült kivágnia magát egy légmentesen elzárt lágerből? A fiú nyomtalanul eltűnt, se híre, se hamva sehol, úgyhogy szökése továbbra is rejtély maradt a Nap tábor foglyainak meg őrségének körében.

A táborlakóktól erőszakkal vért vettek, de szöveteket is kicsikartak tőlük, közben a fegyveresek magasba emelt öklökkel Allahot dicsőítő rigmusokat gajdoltak:

– Allah a legnagyobb, nincs más isten Allahon kívül!

– Itt vannak a mi önkéntes véradóink, itt vannak a mi önkénteseink – hangolt az egyik düledt szemű, fitymálkodva bámészkodó gazfickó, akinek puffadt, vörös pofaberendezése olyan volt, mint egy hullóé. Azazhogy, a félkegyelműje nemhogy kiejtette a száján, inkább kiokádta ezt az egy mondatot. A Nap tábor felszabadítása után lefoglalt „Vérátömlesztési Napló” háborzongató dolgokra derített fényt. Ebben a könyvben ugyanis a legapróbb részletekbe menően volt bejegyezve,

hogy kitől vettek vért, hány epruvettára való gyűlt össze, és kinek adtak belőle. A foglyokat, titkos lépcsőkön és sötét folyosók hosszán, rendszerint éjfélkor vezették színlelt kivégzésre, amitől a halálfélelem óráiban, mi sem természetesebb, megfagyott a vér a táborlakók ereiben. Az őrség kedvenc szórakozása volt, hogy éjnek éjszakáján vagy hideg, nyirkos téli hajnalokon, egymással szemben, felsorakoztassák a lefogatottakat, és rákényszerítsék őket, hogy pofozzák egymást. Ha észrevették, hogy valaki kíméletesebben üt, az ilyen feszítővassal kapott ki, vagy megkéselték. De nemcsak álkivégzések, igaziak is folytak. Minden éjszaka elhurcoltak valakit, s az már többé nem tért vissza a cellába. Csupán egy lövés, majd a test tompa puffanása hallatszott. Később híre ment, hogy a lágerlakókat vietnami módra is ritkították. A kivégzésnek ezt a rémséges válfaját az amerikaiak eszelték ki Vietnamban: az áldozatot, mielőtt vízbe vetették, pokrócba csavarták és átkötözték úgy, hogy egyik keze szabadon maradjon. Ezután egy kötélrabból hurkot kötöttek, azt a nyakába vetették, a kötél másik végét pedig a térdben behajlított lábára hurkolták. Amikor bedobták a vízbe, az áldozat önkéntelenül rúgkapálni kezdett, úszni próbált, igen ám, de ezzel egyidejűleg mindinkább szorult a nyakán levő hurok. Miközben így elmerült, szabad kezével megpróbált lazítani a nyakát szorító hurkon. No de amikor feneket ért, a szája meg a gyomra, éppen emiatt a küszködés miatt, tele lett a folyómeder felkavart homokjával és iszapjával, úgyhogy a halálra szánt ember – végül is – a lehető legszörnyűbb kínok között halt meg.

A fogságba esett tiszték külön elbánásban részesültek. Egy ezredest, akinek a jobb fülét golyó beretválta le, arra kényszerítettek, hogy kutyát alakítson, hogy ugasson, és a szájában egy fadarabbal apportírozzon. Ebben a keserves operettszerepében kénytelen volt, az udvaron át, elporoszkálni a kutyaházig, oda bebújni, és ugatni. Persze mindezt hátborzongató röhögés kíséretében, amely csak úgy harsogott köröskörül:

– Gyerünk, Van Gogh, gyerünk – ugratták. Egy másiknak macskát kellett utánoznia, felmásznia a kutyaházra, ott az ujjával kaparászni, és nyávogni. Két fogoly repülőtisztnek, akik annyira lesóványodtak, hogy élő csontvázaknak tűntek, futkározniuk kellett az udvarban, s eközben – akár a repülőgép a szárnyával – a karjukat lengetniük. A táborőrök nagyokat sóztak a nyakuk közé, ettől a pilóták hisztérikus sírásban törtek

ki. Egyiküknek összekaszabolták az arcát, a másiknak meg a kezét vágták le tőből.

– Tessék, nézzék meg, kérem, ezt a szörnyalakit, az evolúciónak ezt az eddig hiányzó láncszemét! – frecegte a foga között az egyik foglár.

– Ezentúl majd nem tud golfozni az ipse, ha-ha-ha.

Azután pedig orális szexre kényszerítették ezeket a szerencsétlen embereket. Egy harmonikásra – egy harmatgyenge emberkére – valamilyen kifordított subát húztak, a fejébe meg magas, fekete szőrkuccmát tettek akkora kokárdával, mint a kecskebéka. A kezébe tört nyomtak, hogy minél félelmetesebbnek látszék. Filmfelvevőgép elé állították, közben ezt kellett mondania: „Én, Krstivoje Vojnić, gyilkoltam és meg-erőszakoltam a muzulmán ivadékot, ezenkívül több szabotázsakciót is végrehajtottam.” Utána tüzes késekkel sütögették az arcát, a tenyerét, a nyelvét.

Dušan Blagojević olyan ember, aki a Nušić vígjátékaiból ismert főszolgabírókra hasonlított, a szarajevói hullaházban volt kényszermunkán. Egy ideig a konjici Muszala sportcsarnokban raboskodott, melyet 1992 májusában alakítottak át fogolytáborrá, majd a Nap táborba helyezték át. Számolta a hullákat, és beírta az adatokat a halotti anyakönyvbe. Amikor egy bizonyos Vehbiától, valamikori kollégájától a temetkezési vállalatban, mostani főnökétől megkérdezte, mit írjon be a könyvbe a halott szerbekkel kapcsolatban, ő csak dühösen kiköpött, s azt mondta lakonikusan:

– Írd oda, hogy tyetnik, és kész!

Fogolytársainak Dušan Blagojević arról beszélt, miszerint a Markale piacon meg a Vasa Miskin utcában történt tömegmészárlást a mozlimok rendezték meg. Zuko Hadžiabdić, Dušannak a montenegrói Plavból elszármazott barátja, egyébként a szarajevói Hidrogradnja vállalat gépkocsivezetője, a véletlen pokoli játékra folytán éppen a Vasa Miskin utcában tartózkodott akkor. Észrevette, hogy a városnegyed le van zárva, bizonyos pontokon pedig tévékamerák állnak. Még nemzetársai sem engedélyezték, hogy kitörjön a veszélyzónából, úgyhogy, amikor a távirányítású bomba felrobbant, talpsérülést szenvedett. A koševói kórházba szállították, eközben öntudatánál volt. Megkérték, legyen türelemmel, az istenért, míg el nem látják a súlyos sebesülteket. Amikor Zuko a műtét után fölébredt, akkor adták tudtára a döbbenetes igazságot: tőből levágták a lábát csak azért, hogy minél több nyomorék mozlimot

mutathassanak a világ nyilvánosságának. Utóbb ugyanez a Zuko Hadziabdić úgy vetett véget életének, hogy belefejeselt a zenicai vasművek nagykohójában fortyogó acéllávába.

Dušan Blagojević még számtalan hátborzongató történetet tudott. Az egyik legmeggrázóbb a francia tévé-forgatócsoporthoz fűződik. Egy német tízmárkás bankjegyet nyomtak egy szarajevói muzulmán fiúcska markába, azzal, hogy a tizenegy esztendőes gyerkőc átfusson a szerb mesterlövészekről szemmel tartott útkereszteződésen. Amidőn hetedszer szaladt át, a kisfiú szíven találva esett el ott, hetven márkát szorongatva a kezében. Ugyanezen a helyen csak egypár héttel korábban, ott, a Vrbanjai-híd tövében, a Miljacka folyó partján kaszálták le a szerb Boškót meg a muzulmán Amirát. Az ifjú emberpár ugyanis (még húszévesek sem voltak) megkísérelte elhagyni Szarajevót, hogy Szerbiába távozzon. Nem tudni, ki lőtte le őket a pásztázott térségben, elég az hozzá, hogy összeölelkezve estek el. Utána még sokáig tartott a lövöldözés, és senki sem mert a közelükbe menni. Amira édesapja jött értük, együtt temette el őket, amiképpen együtt haltak is meg. S megszakadt a szíve bánatában. Ezt a balladát hallgatva Danilónak egy másik történet jutott eszébe. Egyszer ugyanis, gyermekkorában még, egyik pajtásának az édesapja vadászpuskával lelőtt egy kerecsensólymot. Honnan, honnan nem, egyszerre csak ott termett a nőtény, le-lebukott, mintha maga is ott akarná végezni életét, majd eszeveszetten körözött leterített társa körül. Máskor meg vadgalambra lőtt a bácsi. Párosan voltak, de amelyiket célba vette, életben maradt, elhibázta ugyanis, viszont a másik hullott alá holtan: ijedtében szívszélhűdés érte. Ó, megható védtelensége a madárnépnek, egy kis szerkentyű mondta fel a szolgálatot, akár az emberfajtánál.

Egy pár hét alatt azok a legkeményebbek is beadták derekukat a Nap táborban.

– Hány ilyen éjszaka lesz még addig az utolsó éjszakáig? – tűnődött Danilo. – Ez még nem a halál, de már nem is élet.

Testét a sok verésben szerzett, iszonyatos véraláfutások és hólyagok borították. Úgy érezte magát, mint a szabadulást kereső dúvad, mint a halálraítelt, aki a fuldokló kétségbeesésével, levegő után kapkodva, nap mint nap dühödten méregeti vasketrecében azt a neki hagyott néhány métert.

A Nap táborban eltöltött néhány hónap után a foglyok zöme testileg, lelkileg teljesen leromlott. Sokaknak fityegett a bőr az oldalbordáján. Különbösen hát nincs az az emberélet, amely a ballada végén meg nem roppan a betegség, az álmatlanság, a hozzá közel álló embertársak halála vagy egyszerűen az idő múlásának súlya alatt. Többségükben, akik túléltek ezt a poklot, azok is inkább halottak voltak, mint a föld alatt porladók.

A Nap táborban a feszült várakozáson, a csontokba álló nyugtalanságon, a bekövetkezőkkel szemben érzett bizonytalanságon s az egyébként is reményt vesztett lelkeket mardosó szorongáson kívül igazán nem maradt többé semmi, de semmi. A vizet pálinkáspoharakban adagolták, a patkányok pedig háziállatnak számítottak – kutyaként követték a lágerosokat mind a latrináig, és heves cincogással vetették rá magukat minden kenyérfalatra. Az emberek annyira eltetvesedtek, hogy aludni sem tudtak a viszketegegtől.

– Én a démonok hatalmába kerültem – mondogatta Radovan Despotović professzor. – Ezer meg ezer véreb dühödő ugatását hallom.

Megtörtén, felőrlődve még inkább elkomorult és magába roskadt. Despotović professzor már nem is érezte sajátjának a testét, hanem úgy tűnt, mintha az egy másik lélek hüvelyke volna, mely lélek őt nyomasztja démonaival. Danilo pedig, miután öt hónapot nyomott le a Nap táborban, arra a paradox felismerésre jutott, hogy sok egészséges, nagy erejű férfi nem élte túl a rengeteg bántalmazást és kínzást, míg ellenben egyes harmatgyenge emberkének ez sikerült. Talán azért, mert erős volt a hitük, bensőjükben élt a remény, hogy megmenekülnek, hogy kiszabadulnak a mindezek mögött álló, esztelen, sötét erők karmaiból. Mert a testet a lélek clevensége, nem a fizikai erő ajándékozta meg kitartással és hosszú élettel. S a mély kétségbeesésnek meg éppen emberi gyarlóságának ez a tudata mentette meg Danilót. Gyarlóságának tudata meg az önfenntartás soha ki nem alvó ösztöne, ez a kettő, együtt.

Danilónak itt nagyapja, Stjepan jutott eszébe, az édesanyja mesélte el neki a rémtörténetet: egy egész teherautónyi embert zsúfoltak be a templomba.

– Nosza, alaposan motozd meg ezeket a dögöket, nincs-e náluk arany vagy fegyver? – sziszegte, mint a hasadékba szorult kígyó, a nagydarab parancsnok, akinek tekintete félelmetes volt ugyan, de egyszersmind

olyan üres is, mint a vak emberé. Egyenként megmotozták őket. Egy ember hallucinált. Önkívületi állapotban már félrebeszél:

– Anda, hozz be egy kis forralt bort! – csupa ilyen meg más összefüggéstelen mondatokat hadovált lázalmában.

Anyaszült meztelenre vetkőztették, a többieket is egyenként összeverték, megkéselték. A főparancsnok, bizonyos Vladušić nevezetű, a mécses lángjához emelve cigarettáját rágyújtott, majd sűrű füstfelhők eregetése közepette elordította magát:

– Öljétek a dögöket, takarítsátok el ezt a dögvészt!

S akkor, ugyanazon hévvel, miként a hívők istenüknek, ők is átengedték magukat az öldöklésnek. S tették ezt olyan bestiális kegyetlenséggel, mintha valami minden szörnyűségre képes démon szállta volna meg őket. Egyedül Isten tudja, hányat kaszaboltak le. Az emberek közben egész idő alatt égő gyertyát tartottak a kezükben, úgyhogy a templom csodálatos, magasztos fényárban úszott. Amíg a hóhérlegények – miközben mindenfelől sugárban bugyogott a vér a templomban – azzal voltak elfoglalva, hogy kivonszolták, majd teherautókra rakták a halottakat, egy óvatlan pillanatban Stjepan egy iramlással a hullahegyre hasalt. A rákövetkező percben már hallotta, miként mészárolják a még életben maradottakat. Egypár pribék, fagyosra merevedett szembogárral, géppisztolysorozatokkal vágott rendet a tömegben, az emberek úgy hullottak, mint a kékék, a hóhérok pedig vég nélkül imádkoztak Istenhez a templomot betöltő halálhörgésben. Odaléptek a haldoklókhöz, s elmetsették a torkukat. Minden tetemet, többször is, alaposan szemügyre vettek.

– Kész ez itt mind – szólt egyikük, miközben, csak úgy elmenőben, bakancsos lábával fejbe rúgta Stjepant.

Egy kissé odább olyanba botlott, aki még élt.

– Ne szúrjatok le, emberek – rimánkodott a vérmocskos ember. – Soha senkinek nem ártottam, egy hangyát nem tudnék elgázolni!

– Lám, bennünket meg pont az ilyen ártatlanságok érdekelnek, akik még egy hangyát sem tapostak el – válaszolta a tömeggyilkos, és legelőször is meggyújtotta áldozata szakállát, utána meg hozzálátott, hogy – elviselhetetlen fájdalmak közepette – kisütögesse a szemét.

– Végezzetek a vén trotykossal! – rendelkezett a fanatikusok e militáns klikkjének parancsnoka.

A szerencsétlenje mindaddig ordította, amíg szét nem morzsolgatták a koponyáját. Utána pedig szó szerint földarabolták. Csak úgy freccsent

a vér minden irányban. A legyilkoltakat közben továbbra is hordták kifelé a templomból, és rakták a kamionokba, amelyek jöttek, mentek. Stjepant ketten ragadták meg, egyik a kezén, a másik a lábánál fogva, s úgy dobták föl a teherautóban púposodó halomnyi emberhús tetejébe. Amikor aztán még egynéhány hullát dobtak rá, végképp elöntötte a vér. Ezt követően, a lemészárolt emberrakománnyal és a még életben levő Stjepannal, a kamionok elindultak a sivár, lakatlan vidéken át vezető latyakos úton. Amikor olyan félórás zötyögés után odaértek a már megásott tömegsírokhoz, a kivégzőcsoport nekiállt ledobálni a hullákat a teherautókról. Stjepant is lelődítették. Éles fájdalom hasított a vállába, azonban fel sem szisszent. Miközben dobálták rá a többieket, az alattuk meghúzódó Stjepan, fogcsikorgató fájdalmában is arra gondolt, hogy van még remény, bizonyos volt benne, hogy életben marad. Hallotta az emberfejekre lesújtó, tompa fejszecsapásokat, az iszonyatos rimánkodást és a vérfagyasztó jajveszékeltést. Amidőn ezek a hírhedt és agyalágyult zabolátlankodók észrevették, hogy az egyik asszony még életjelt ad magáról, mi mindent nem műveltek vele?! Legelőbb is leszedték a gyűrűjét.

– Ezt egyszer még majd el lehet adni – vélekedett valaki.

Azután sorra megerőszakolták a tömegsír szélén, amíg csak volt benne szusz.

– Jól vigyázzatok, nehogy életben maradjon valaki! – figyelmeztetett a parancsnok.

Innen-onnan még jajszó, halálhörgés hallatszott, egy darabig még jöttek, mentek a teherautók, de egy bizonyos idő elmúltával minden elcsendesedett. Egy pissenés sem hallatszott. Süket csend támadt, az a leírhatatlan némaság, amilyen csakis valamiféle borzalmas bűntény után állhat be. Ha valaki véletlenül idetéved, és nem tudja, mi történt itt valójában, azt gondolhatná, hogy ez a borzalmas mészárlás valamely vallási fanatizmustól fűtött, sátánhívő szekta műve. Stjepan alatt, mélyebben, az emberek százai heverték, de őrajta is volt néhány holttest. Ekkor megszólalt az egyik pribék:

– Idehallgassatok, emberek, nem férnek el itt ezek mind; át kell őket vinni a másik gödörbe, és olyképpen felstószolni, hogy minél többen elférjenek.

Erre aztán ketten nekiláttak, hogy a Stjepanra dobált tetemeiket áticipeljék a szomszédos gödörbe.

– Az anyjuk nemjóját, némelyikük él még, pörkölj csak oda abba a sarokba! – szolt a parancsnok. Néhány lövés dörrent, s Stjepan érezte, hogy találat érte a lábát. Szerencsére a golyó nem ért csontot. A bizakodás felbuzdulásában egy pillanatra sem hagyta el a remény, hogy igenis, élve kerül ki ebből a pokolból. Valami homályos, de megbízható, csalhatatlan sejtelem, ahhoz hasonlatos ösztön, amely a holdkórost is minden baj nélkül elvezeti útján, az súgta meg Stjepannak, hogy megmenekül.

Elment az utolsó teherautó is, utána aztán elcsitult minden. Még csak az egyik gonosztevő, aki nadrágszíj helyett láncot viselt a derekán, vélekedett legvégül:

– Mink csak ebben az esztendőben, itt Jasenovacon, több szerbet, zsidót meg cigányt küldünk a másvilágra, mint az egész ozmán birodalom, amíg törökvilág volt Európában.

Közben esni kezdett a hó. A hatalmas hópelyhek egykettőre beborították a halottakat. Stjepan, amikor felemelte a fejét és körülnézett, észrevette, hogy valaki mocorog a közelében. Ez a valaki odakúszott hozzá, és megkérdezte:

– Élsz?

– Élek – válaszolta Stjepan. – Tűnjünk el innen!

Egy zavaros vizesárkon át, a füzesen és ritkás csalitoson átvágva egy lesarabolt kukoricatábláig kúsztak el. Azután még sokáig csúsztak-másztak, lopakodtak mindenféle posványon meg rétségen át, majd az erdőben is. Görcsbe rándult arccal, lesántultan, összetörten araszoltak, mint két porba tiport féreg. Így, kettesben, folytatták útjukat, azzal, hogy elkerülték a hegyoldalban nyájukat legeltető pásztorokat. A hidegtől reszkető, számtalan karcolással, véraláfutással, sérüléssel borított testük ekkorra már teljesen meztelen volt, s olyan felpuffadt meg vértelenül fehér, mint a vízbefúltaké. Egy ágakból, falombokból összetákolt kuli-pintyóban – alighanem afféle juhász szárnyékban – pihentek egy pár napot, s ettek, ami adódott, gombát, levelet, no meg rohadt almát, amit egy elhagyott majorságban találtak. Egy reggel a lány átkarolta Stjepant, és sokáig sírt a vállán. Amikor utoljára ránézett, a férfi úgy érezte, a lány pillantása egy olyan időből sugárzik feléje, amely nem is létezett soha. Keze a hajára és a homlokára siklott, a lány azonban, akinek a nevét sem tudta, már mély álomba merült, fenn, az égi magasok végtelen,

mélységes kékségében, az angyalok között szárnyalt, ott, ahol csupa jóság, ragyogás és áldással teljes minden, s ahol nincs is halál.

Stjepan, mindenféle bűzös, kajla gombával táplálkozva közben, egy ideig ilyen-olyan vermekben aludt, mint a borz, majd a sűrű erdőbe vette be magát, oda, amerre még nem hallott fejszecsapásokat. Azok után, amiket átélt, kábulatában alig-alig érezte a testét, melyet, miként a halál órájában, olyan végtelen nyugalom szállt meg. Egy gyors vizű kis folyócska mentette meg az életét, valóságos Eldorádója a halaknak, vesszőből font kosárral fogta, és elevenen falta fel őket Stjepan. Amikor egy paraszt rátalált, szánalmas torzszülöttnek látszhatott, afféle pokolbéli kísértetnek vélte bizonyára. A számtalan sebből vérző, elkínzott szökevényt ennek a derék parasztembernek a családja karolta fel. S így, jó emberek figyelmétől körülvéve egy meleg hajlékban, életben maradt. Stjepan utána még évekig úgy érezte, hogy beleőrül az átéltekbe. Rémmálmái voltak, gyakran felriadozott, és éjszakákon át nem jött álom a szemére, mígnem aztán valamikor ezerkilencszázhatvannyolc májusában jobblétre szenderült.

*

A Nap tábor a gaztettek valóságos fertője lett. A késő éjszakai órákban a kiszemelt foglyokat egy „kutyaól”-nak nevezett helyiségbe tuszkolták. Ott pedig, hogy a vallási fanatikusoknak ez az elvetemült hordája mit művelt velük, azt csak a süket éjszaka tudhatta, a süket éjszaka viszont néma is meg vak is. Az internáltak a tábornak ezt a részét akasztófahumorról Hotel Jugoszláviának is hívták bizonyos Juszuf neve nyomán, aki gondosan stuccolt bajuszával úgy nézett ki, mint egy hamisítatlan szicíliai maffiózó. Ennek az agyafúrtnak látszó, de valójában eszelős fickónak a táborparancsnokságon szobája volt, melyet valamiféle „ambulanciának” rendezett be. Hosszú, fehér orvosi köpenybe bújt, majd a foglártól beüzent a cellába, hogy minden szerb, aki betegnek érzi magát, orvosi vizsgálatra jelentkezhet. Amikor a szerencsétlen áldozat belépett ebbe a „rendelőbe”, Juszuf a falhoz parancsolta, és késének egyetlen erőteljes lendületével felvágta a hasát. Ezt az operációt „rituális szerbölésnek” nevezte, s nagyon büszkélkedett vele.

Így, egyenként, elvezették őket, s a fogolytársak soha többé nem látták a boldogtalanokat. Már csak utóbb tudták meg, hogy a gonosz pojacáknak, kényszerű embergyűlölőknek ez a klikkje erősen és kitar-

tóan bántalmazta áldozatait. Például, összemorzsolták az ujjait, forró vizet zúdítottak a nyakukba, levágták a fülüket, fogóval tépték ki az egészséges fogait. Ily módon az áldozat egy örökkévalóságnak tűnő ideig, azaz, amíg csak össze nem roppant, leírhatatlan kínokat élt át. Egyebek között a lassú halál, vagy más néven a részhalál módszerét is alkalmazták. Azzal kezdték, hogy az áldozat elé kitettek egy letakart kosarat, a kendő alatt egy csomó kés lapult. A hóhér benyúlt, s kimarkolta az elsőt, amely a keze ügyébe akadt. Minden pengén egy-egy testrészt neve állt. Következésképp a pribék lenyisszantotta a megfelelőt. Kétség nem férhet hozzá, az áldozat szerencsésnek érezhette magát, ha a kihúzott késen mindjárt elsőre az a felirat állt, hogy nyak vagy szív!

Itt, a Nap táborban, minden meggondolatlan gesztus az életébe kerülhetett a fogolynak. Danilo a nyugalom ritka perceiben megkísérelte összeszedni gondolatait. Nem tudott megszabadulni attól az érzéstől, hogy ő itt, igazában, valamiféle kísérteties színelőadás szereplője. Kínosan ügyelt minden szavára, mozdulatára, s ez elviselhetetlenül feszülttette. Rettenetesen kívánta a cigarettát, de még egy csikk sem akadt sehol a láthatáron. Az ember itt tökéletesen magára maradt, egyszerűen nem volt sehol senkije. A rémhírek felőrölték azt a morzsányi nyugalmát is. A pattanásig feszült psziché minden pillanatban azzal fenyegetett, hogy szerte-félbe hasad, és semmivé foszlik. A megfigyelés meg a következtetés automatizmusa a táborlakók többségénél nem működött. Egyébiránt úgy van ezzel az ember, hogy amikor két hétig lövészárkot ásott az ellenségnek, és csontig átjárta a hideg meg a tespedés, akkor egyetlen ép gondolat sem telik ki tőle. Meg aztán elviselhetetlen bűz áradt mindenfelől. A terem sarkában álló kübli orrfacsaróan bűzlött. A fojtós levegőben penész, bomlás, rothadt gombák, állott vizelet szaga terjengett, a haldokló emberekben pedig egész világok dőltek össze hosszan és kínosan. Itt-ott imát mormoltak, mintha az-segítene.

– Én istenfélő vagyok – mondta Danilónak Despotović professzor. – Manapság ez az egyetlen személyi kultusz, melyet nem érzünk megaláozónak.

Gondterhelt lelkével magára maradván úgyszólván mindenki Istenhez fohászodott. Mindenki, kivéve Danilót, aki tudta, hogy az emberek Istennel is, nélküle is, egyaránt tehetetlenek. Danilo senkihez sem imádkozott. Egyedül Rimbaud, a költészet istene előtt ereszkedett térdre charleville-i szülőháza előtt. Danilo szerint Isten és az ember

között nem is lehetséges szeretet, mert Isten különbözik az embertől, márpedig szeretet csak egymáshoz hasonlók között ébredhet. Az elviselhetetlen zsolozsmázást hallgatva eltűnődött magában, milyen érdekes és különös ez valóban – az ember, lám, ki-ki a maga módján imádkozik, ellenben mindig egyazon módon káromolja Istent.

Köztudomású, hogy az emberek, ha nagy bajban vannak, határtalanul önzők. Korábban, a táborlakók nem ritkán akár összeverekedtek egymással egy karéj kenyérért. Megesett, hogy némelyik skorbutos fiatal ember aggastyánnak nézett ki. Most azonban, az iszonyattól elnémulva, úgy kapaszkodtak egymásba, mint a fuldoklók. Az általános kedvetlenség, a magukra hagyatottság, a levertség és tespedtség érzetében olykor-olykor gyűszűnyi remény csordult, hogy kievickélnek valahogy ebből a katakombára emlékeztető nedves és rideg cellából, melynek ajtaját maga az ördög reteszelt be. Honnan a tehetetlenné vált emberekben mégis ennyi erő? A Nap táborban, ebben a zoopoliszban, ebben a mindenevő városban, amely felfalja az embereket, és százalmas roncsokat csinál belőlük, az álom immár nem pihentet, hanem inkább csak feledteti egy időre a félelmet. Mert az átaludt éjszaka után, amikor a fogoly tudatára ébred porszemnyi mivoltának, annak, hogy még egy új, borzalmas napnak néz elébe, abban a pillanatban szertefoszlik minden illúzió. Reggelente a valóság újból meg újból kijózanította a táborlakót. A legnehezebbek pedig az értelmetlen, hűvös pirkadások voltak.

Január 7-én, Rozsasztvó, azaz Jézus Krisztus születése napján, a foglyokat a megszokottnál valamivel korábban ébresztették. Még azt a két fiút is, akik ártatlanok voltak, mint a ma született bárány. Danilo felnyitotta a szemét, zaklatott lelkiállapotban egyébként, mert rosszat álmodott. Azt azonban, hogy mit, már elfelejtette. Csakhogy ha az ébredéssel az álom háttérbe szorult is, elfoszlott is, a félelem, az álom nyomán érzett, megnevezhetetlen félelem, megmaradt. Amikor hat óra körül kivilágosodott, Danilo lett volna a soros, hogy kivigye a küblit. Halil, a rókaképű foglár már hozta a reggelit.

– Tessék, itt a karácsonyi dupla porció, az én tyeknikjeim ünnepére! – köszönt rá a táborlakókra a maga vicsorgó hangján. – Most majd egy kicsit felhizlalunk benneteket, tyetnikek. Leölés előtt, természetesen!

A foglyoknak fekete Tátra zsilettek hoztak be. Két zsilettet harmincukra. Majd Vuković hadifogolyhoz, civilben nőgyógyász szakorvoshoz fordult Halil:

– Mondja föl nekem, doktor úr, az emberi jogokról szóló deklaráció negyedik pontját!

Vuković doktor hallgatott.

– Tessék, akkor majd felmondom én, doktor úr – vette vissza a szót Halil. – „Senkit sem szabad kínozni vagy durva, embertelen vagy meg-alázó bánásmódban részesíteni.” Nesztek, hát ez az, tyetnikek, ha-ha-ha – vihogott Halil távozóban.

– Készek vagyunk, most likvidálnak bennünket – rebegette halálfélel-mében Radovan Despotović irodalomtanár. Arca, benne a reményte-lenül megtört szempárral, hamuszürkére vált.

– Beteljesedett a sorsunk. Meggebedünk, akár a barom, se sírunk, se fejfánk. Ó, Istenem, hány stáció van még utadon, ó, názáreti Jézus Krisztus? Isten báránykája, ki megváltod bűneitől a világot, irgalmazz nekünk. Légy igazságos és könyörületes! – hallatszott a börtön egyik szegletéből.

– Hárítsd el a gyilkos kést arcunktól – imádkozott a hetvenhárom éves Marko Ozimić, aki – minthogy túlélte – még orrában érezte a náci haláltábor hullaszagát.

– Uram, mutass utat, hisz látod, nem tudom, hová, merre menjek – suttogetta az idős ember.

A cella dermedt csendjében valaki fennhangon mondta a Miatyánkot.

– Aminek meg kell történnie, bekövetkezik. Csak mielőbb legyen vége mindennek, megöl ez a várakozás – szólalt meg egy Longónak elkeresztelt fiatalember. – Nem vagyok holló, hogy háromszáz évig éljek.

– Még nem haltunk meg. Túléljük, ha a Gondviselés is úgy akarja – tette hozzá Danilo.

– Semmi többet nem tehetünk – vélekedett Despotović professzor. – Ha hívő lelkek vagytok, imádkozzatok, emberek!

– Egész életemben Istent kerestem, áhítattal fohászkoztam hozzá, s most, íme, nyakamon az ördög, hát ide jutottam – mondta a fogoly Hrizosztom pópa. – Mi, lelkészek, úgy látszik, csak arra kellettünk Istennek, hogy önmagának legyen tudatában, hogy mentséget találjon magának.

Samir Vuković nőgyógyász, olyan hatvan év körüli ember, tetvészke-dés közben halkán pityergett.

– Gyakorlatom során mintegy 57 000 magzatelhajtást végeztem, anél-kül, hogy rádöbbszem volna, jaj, de hiszen egy egész város lakosságát

pusztítottam el – mesélte könnyek között, elcsukló hangon az orvos. – A három hónapos magzat pedig már szopja az ujját az anyja hasában. Hányszor, de hányszor láttam ezt a jelenetet terhes nők ultrahangos vizsgálatai során! S akkor, terhességmegszakítást végezve, ezt a felém nyúló kezét és hüvelykujját kitéptem a testből. Nem, ezt képtelen voltam tovább elviselni. Amott meg a szerbség, mint nemzet, kihalófélben van. Sőt, ehhez magam is hozzájárultam. Ezek után mélységesen boldogtalan embernek érzem magam. Nem akartam tovább meg nem született gyerekeket gyilkolni, nem akartam monstrum lenni. Mindazért, amit tettem, rettenetesen megbűnhődöm. A pokol tüzén fogok égni, tudom.

Akkor valaki dúdolgatva dalba fogott, a többiek csatlakoztak hozzá, s ennek révén úgy tekintették egymást, mintha legközelebbi rokonok volnának. Mindez fokozta biztonságérzetüket, s Danilo, miután ilyen módon atyafiságba keveredett mindezekkel az ismeretlen emberekkel, leírhatatlan boldogságot érzett egy pillanatban. Majd egypár szusszanásnyi idővel később, most már elkomorulva és leverten, a közös balsorsban összekovácsolódott lágerlakók mély hallgatásba merültek.

– Most pedig – szól be Halil –, egy kis piknikelésre vezetünk benneteket, kedves tyetnikjeim. Hiszen karácsony van, vagy mi a szösz!

Galib Medić meg egynéhány fegyveres egy nagyobb csoport toprongyos embert indított útnak. Egyikük-másikuk a menetoszlopból kimerültségében mindjárt a hóba roskadt, s ott is maradt mindörökre. Lövészárkokat ásattak a foglyokkal, s ez a robot eltarthatott akár tizenhat óra hosszat is. Amidőn ezen a hófúvásos január 7-én, este tíz óra körül, amúgy eltikkadtan, sárosan, a zord szárazfagyban megkeményedett földdel való viaskodásba belefáradva hazavergődtek, a táborlakók megkapták adagjukat vacsorára is – egy ritkás levest, melyben néhány babszem úszott. A kiéhezett emberek azonban úgy szürcsölték ezt a nyomorúságos lötytyöt, akár az isteni ambróziát. Ahogyan elnézte őket, Danilo, a gyertyafénytől megvilágított arcokon a mosoly apró, szinte észrevétlen gödröcskéit fedezhette fel a vacsorázó emberek szája szögletében. Jó-maga ellenben nem bírt enni. Hányt, egy falat nem ment le a torkán. Emlékezetének élő kartotékja sorra előpergette az édesanyja, majd Françoise és Michael antikvárius arcát. Danilo gyerekkorában holdkóros volt – az éjszaka kellős közepén kibújt ágyából, s lábujjhegyen sok-sok várost járt be az éj tengerén. Édesanyja mindhiába szólongatta. Itt, a Nap táborban, Danilo naponta gondolt az édesanyjára. Ezt az

asszonyt, aki árnyékként élte le életét, úgy látta, mint aki maga szenved el az ő gyermekbetegségeinek fojtogató lázait. Meg hogy úgy ápolgatja muskátlijait, gerániumait, rezedáit, mintha családtagok, csak éppen növénygyerekek volnának. S az a gondolat, hogy egy Duna melléki, kicsiny, vidéki városka egyik zugában, egy olcsó bútorral berendezett, csendbe, porba merülő, külvárosi szobában él egy asszony, aki mindenekfölött szereti őt, s aki hátborzongató félelmek között álmatlankodva hazavárja, ez adott neki erőt, hogy dacoljon minden szenvedéssel. Eszébe jutott a Szarajevóban eltöltött egy esztendő is. Itt, az ő szemében, világok ütköztek össze, s miként Jeruzsálemet vagy Lhasszát, valósággal szent városnak tekintette Szarajevót. Oda járt, vagy jobban mondva, oda zarándokolt, hogy együtt lehessen T. K.-val a nyári vakációban is. T. K.-hoz a lány rendkívüli szépsége meg zsidó érzelmessége miatt vonzódott, de sugárzó női intelligenciája miatt is.

Danilo valamikor régen a cimborákkal a Bjelašnica lankáin sétálgatott, amelyet akkor, mintha még nem tapodott volna emberi láb. Később azután barátja, a költő és gondolkodó Vuk társaságában a Bjelašnica gerincén barangoltak, amíg egy Szélkapunak nevezett helyhez nem értek.

– Látod – szólalt meg a különben szófukar, begombolkozó, borostás állú Vuk –, ez itt a Szélkapu, egy természetes szoros, ahol mindig van légáramlás, mindig fúj a szél. Ebben a szorosban, barátom, megszűnik az emlékezés, itt csupán létezés van. Amikor először jöttem ide, ez a hely többé nem hely volt a szememben. Maga lett az idő.

S Vuk akkor elmondta egyik versét:

*A Szélkapun, ki belép, sohasem lankad el
idején a konokul kitartó angyali danának, sohasem feledi majd
eszélős üvöltésük, mit a józan angyalok dalolnak.
Az angyalok pedig akkor halhatatlanok, ha – mint az ember –
kegyetlenek és fájók,
s az angyalok közül egyedül a józanabbik fajta
énekel emberi hangon.*

Amíg a mindennapi nehéz munkában kimerült táborlakók aludni próbáltak, a Nap tábort már elnyelte a súlyos, áthatolhatatlan sötétség. A csikorgó hidegben, a mindent jéggé dermedtő, beretváló szélben

nyelvükkel csetegő, kiéhezett farkasok veszett csordái ereszkedtek le a hótorlaszokon át a közeli hegyekből, s ott ólálkodtak a tábor kifeszített drótkerítésénél. Még ébren lévén, Danilo hallotta a vérszomjas vadállatok üvöltését. Lelki szemeivel száz meg száz harapásra nyíló farkastorkot látott az éjszakában, s ezeknek a nyomasztó képsoroknak a hatása alatt sehogyan sem tudott elaludni. A kerítés körül toporzékolván nemritkán előfordult, hogy egyik-másik elővigyázatlan, főleg fiatal állat vadul nekirentott a szögesdrótnak, s így, vérző sebeket szerezve, maga sérült meg. A csorda, az ellenállhatatlan vérszag parancsára, már a következő pillanatban az öldöklés szenvedélyes dühével vetette rá magát áldozatára, s borzalmas vicsorgatás közepette tépdeste a húsát, hogy azután mindössze néhány perc alatt teljesen szétmarcangolja a szerencsétlen állatot. Másnap kísérteties látvány tárult a táborőrök szeme elé: egy gazdátlan farkasbőr a letaposott hóban, és megfagyott, nagy, sötétvörös vértócsák a csillámló, fehér havon.

*

– A Nap táborban tett látogatásunk során valóban meggyőződünk róla – olvasható az EBESZ bizottságának tanúsítványában –, hogy a Nap táborban a hadifoglyok emberséges és fölöttébb nemes bánásmódban részesülnek. Aláírás: Thomas Logan.

– Mi, uraim, tetszik tudni, tiszteletben tartjuk a nemzetközi konvenciókat – jelentette ki a táborparancsnok, bizonyos Ramiz Milarem, majd hozzáfűzte:

– A legszívélyesebben köszönetet mondok az Európai Közösségből érkezett uraságoknak, és további sikereket kívánok nekik béketeremtő, nemes küldetésükben!

*

– Nincs kínosabb, mint annak a félnék a pártján lenni, akit az egész világ gyűlöl, elítél, kígyót-békát kiabál rá és kiközösít – morfondírozott magában Danilo. A kezében egy verébfiókat tartott, amely a rácson át valahogy beröppent a cellába.

Arcához emelte, s miközben leheletével melengette, csókot nyomott a fejecskéjére. Nem telt bele néhány perc, a verébfióka megelevenedett s verdesni kezdett szárnyaival.

– Hát tessék – tűnődött Danilo –, ez a veréb, igazi, bátor, éles eszű szerb madárka. Illedelmes és óvatos egyszersmind.

Ez a nappal együtt kelő és azzal nyugvó, derűs teremtmény, amely bármelyik más madárnál ragaszkodóbb tud lenni az emberhez, e véres és gyönyörű világ idegrendszeréé fontos alkotórészének tűnt Danilo szemében.

– A veréb kicsiny fejcskékjében a világ sok-sok bölcsessége és a kozmosz sokféle tudománya van elraktározva – toldotta meg a maga részéről Vuković doktor is. – Ennek a szép kis madárkának, a nemesebb madárfajok e nemtelen rokonának, ennek a száználmas senkiházinak, csávónak, bizony nincs olyan fényűzően szép ruhája, mint egyes fölci-comázott madaraknak, mint például a piperkőc stigliének vagy az aranyzöld erdei pintynek. Hivalkodó bíborban-bársonyban, gondolom, nem is érezné jól magát. Elpusztíthatatlan jókedvében semmire sincs gondja, s kárt se tesz semmiben. Ez az izgó-mozgó kis bölcs, akinek nem adatott meg valami tudj' isten milyen jó sors, kevéssel is beéri. Nem sokat vesződik a fészekrakással, ezért, ha megszorul, bármikor otthagyhhatja, anélkül, hogy sajnálná. Ilyennek neveli a fiókáit is, vagyis hogy meg-edződjenek, ne legyenek puhányok.

– Ha nem volnának verebek, nem lenne gyümölcs, mind fölfalnák a férgek meg a hernyók – vélekedett egy Konjic környéki paraszt. – Tudják-e, hogy egy angol professzor felfedezte, hogy egy fiókáit tápláló veréb több mint háromezer hernyót pusztít el egy hét alatt? Hát, ilyen rendőrsége a császároknak sincs. S még valamit: egyetlen verébpárnak, tíz-egynéhány esztendő leforgása alatt, egymillió utóda lehet.

– No, ha így van, akkor éppenséggel nem is szerb madár a veréb. Mi kihalófélben vagyunk, emberek, ha így folytatódik, egy napon nem leszünk – mondta Danilo.

Az imént azonban, amíg a parasztember mondókáját hallgatta, Danilónak az a verébricsaj jutott eszébe, melyre – álomittasan még – reggelente ébredt gyermekkorában, s amely naponta jókedvre hangolta. Mindig is jobban kedvelte a verébangversenyt, mint azt a bugyuta libagógást vagy a tyúkok koricálását, annál is inkább, mivelhogy egyedül a veréb tartott ki mellette hűségesen még télen is, amikor pedig a csípős fagy meg a hóföretteg kerítette hatalmába a világot. Az eresz alatt meghúzódva a veréb sztoikus türelemmel viselte el a legnagyobb

megpróbáltatásokat is, anélkül, hogy szívbeli bátorságán meg józan eszén bármi csorba esett volna.

– A derűs szegénységben éldegélő veréb példája arra tanít bennünket, hogy az ember akkor is boldog lehet, ha a bőrén kívül már semmit sem mondhat magáénak – szolt Despotović professzor. – Mintha a Szentírás szavaival üzenne nekünk: „Ne aggodalmaskodjatok a holnap felől. Elég minden napnak a maga baja.”

– Hm, ez a csintalan, dacos-veszekedős kis sehol-semmi, amilyen emberek között él, netán rosszabb, gonoszabb és veszedelmesebb is lehetne – gondolkodott el Danilo, majd odaszólt a cellatársaknak:

– Sohasem tudnék olyan helyen élni, ahol nincsenek verebek, hiszen ezek nélkül a bájos madárkák nélkül, mintha elátkozták volna, annyira kihalt, sivár a tájék. A verebek hoznak ránk áldást, ők a mi utolsó reményünk. Ha pedig már ők is eltávoznak, ők is elhagynak minket, az valóban annak jele lesz, hogy elérkezik a nagy vész, mindenféle búbaj és kórság látogat meg bennünket.

Néhány hónappal később kitavasodott, az udvarokban kinyílt az orgonavirág, erősen illatozott a fenyő, a Nap tábor foglyainak lelkébe pedig sötét gondolataik jeges rettenete költözött.

– A szarajevói őszibarackfák virágzására, erre az egyedülálló kikeletre gondolok – mondta Despotović tanár úr.

A galamblelkű fiú így énekelt:

*Csillagocskám, édes-kedves,
hogya egyszer halni kék,
szemed legyen, én is lássam,
hogy a világ milyen szép.*

Danilo pedig Szerbiára gondolt.

– Szerbia . . . Szerbia manapság lakatlan sziget – mondogatta. – Mi hanyatló nép vagyunk.

Gondolatai két barátja, Milutin Tasić meg Jovan Bošnjaković körül rajzottak, akikről nem hallott többé semmit. Holttestük sohasem került elő. A hivatalos iratokban az állt, hogy ezek az emberek „eltűntek egy bevetésben”, „elestek a haza védelmében”. Majd újból az anyjára gondolt, az édesanyja arcára, amely most, minden bizonnyal, fájdalmasan elkínzott. Felrémlt előtte az a számtalan apró házimunka, melyet

naponta elvégzett, anélkül, hogy gondolataiban egy pillanatra is megvált volna fiától. Elképzelte az édesapját, akit sohasem látott. Csupán annyit tudott róla, hogy horvát nemzetiségű apától és görög anyától született egy jón-tengeri kis szigeten, Leukaszon, ahonnan valamikor hajdanában Szapphó görög költőnő a tengerbe vetette magát. Ez az ember, akinek élete csupa rejtély volt és maradt, azután, hogy Danilo világra jött, egyszerűen eltűnt, és többé nem adott életjelt magáról feleségének. Évente, hiszen ez közismert, az emberek ezrei tűnnek el, s többségüket nem is találják meg soha. Az apát Belgrádban, az Argonautákhoz címzett csapszékből látták utoljára, azóta nyoma veszett. Beszélték, hogy hivatásos gyilkos nyírta ki, aki amúgy – mint mondani szokás – egyszerű ember, pékmunkás volt, s nem is tartotta nyilván a rendőrség. Mégis ölt, és áldozatát vagy a folyóba dobta, vagy pedig letaszította valamelyik barlangkürtőbe. Az amerikai maffia köreiből a kivégzésnek ezt a módját Hudini-módszer néven ismerik. A holttest ilyenkor a folyó homokos fenekén végzi, a hullát elhamvasztják, vagy befalazzák valamely épület alapjaiba. Akármint történik is, bizonyos, hogy soha többé nem találják meg. Más híresztelések szerint azonban, Velimir Kaleb, azaz Danilo édesapja – él. Bizonyos ellenőrizetlen adatokból kiderül, hogy 1971 márciusában az Immanuelkirchestrasséban, Kelet-Berlin egyik csendes kis utcájában lakott. A mondott 1971. esztendőben az Odeon Hanglemezgyárban dolgozott, majd átszerződött a Carl Lindström AG céghez, amely diktafonokat gyártott. Akadt egy ismerős, aki tanúsította, hogy Velimir Kaleb, pillanatnyilag, valahol Dél-Franciaországban tartózkodik. De hát, mivel több mint hét éve nem adott hírt magáról, Danilo édesapját, a törvény értelmében, holtta nyilvánították. Fiának egyetlen fényképe maradt róla, ezen a papa egy nyugodt tekintetű, egy kissé keleties szemű, egyébként légies, platinaszőke szépség társaságában fényképezkedett le, akinek fejét kontyba tűzött hajcsoda koronázta. Velimir feltűnően hivatalosnak látszott, noha a fényképen átkarolta a szözi derekát. Ki volt ez az ismeretlen nő? No és Danilo édesapja, az ki volt? Velimir Kaleb vajon hogyan élte meg apaságát, átkos teherként viselte talán? Elég az hozzá, ez az ember elhagyta tőle fogant gyermekét, melyet Angelina Kaleb, Danilo édesanyja hordott ki, és mindörökre elment. Danilo Zlarinon, az elhagyott tengerészfeleségek e szomorú szigetén született. Karácsony vigíliáján jött világra, amidőn az asztalon a szentelt búzából gyertyalángok lobogtak a csendben. Zlarin a füge-

és olajfák szigete volt, igaz, sok sziklazátony is akadt, melyek a maguk omladozó tömegében titokzatos lényeket rejtegettek. Meg egyúttal az elveszett lelkek szigete is, legalábbis Danilo szemében. Amikor az édesapja, Velimir Kaleb, szőrén-szálán eltűnt, és soha többé nem adott hírt magáról, Danilo az édesanyjával Zágrábba költözött, utána meg Szerbiába, itt egy Duna menti kisvárosban telepedtek le. Az örök bizonytalanság ködében élő, sokat szenvedett édesanya, harminckét esztendő után is Pénelopéként visszavárta urát, rendületlenül hitte, hogy egyszer hazajön.

Danilo félnék, érzelmes, melankolikus gyermek volt. Márpedig a melankólia a búslakodók boldogsága. Szeretetéhségében vágyódott apja után.

– Bárhová mentél, még ha egérlyukba bújtál is, megtalálalak, apám – sepegte.

Néha úgy tűnt, az utcán pillantja meg a járókelők tömegében, pedig akkor már hallotta valahol, hogy az apja most Párizsban él egy kubai nővel meg annak két porontyával egy fedél alatt. Persze ilyesmi elképzelhető volt, ámbár – miként az a híres Buenos Aires-i mindentudó mondaná – nemigen lehetne történetbe foglalni a legfantasztikusabb meselemek összefércelése nélkül. De hát, hogy így összefusson vele, sohasem történt meg annak ellenére sem, hogy – érzése szerint – őt meg az édesapját valami rejtélyes fluidum fűzi össze.

A Duna volt az, amely ellenállhatatlan erővel vonzotta a fiút, bár azért félt is tőle. A Duna-víz elbűvölő szaga meg a lágyan bókoló füzek nélkül nem tudta elképzelni az életét. „Elnézve ezt a vizet, megmagyarázhatatlan vágyat éreztem a teljesség, e félelmetes és gyönyörteli, nyílt létforma után. Akár az óceánnak, az emberi képzeletnek sincsenek belső határai” – írta volt gimnazista kori naplójába. Ez a fölöttébb érzékeny lelki alkatú, sérülékeny fiú, mindenestre, úgy tekintett magányára, mint valami betegségre. Ha valaki ráébred, hogy gyógyíthatatlan beteg, kénytelen együtt élni a betegség gondolatával. Danilo is messzire eltörtetett a nádasban, gyékényesben, elfutott a gonosz kölykök elől, akik „ördögfattyúnak” csúfolták, végül aztán bevette magát egy vacokba a vízparton, és édesapja fényképét forgatva a kezében, sokáig sírdogált. Fel nem foghatta, ez az ember hogyan tudta elhagyni őt meg az édesanyját, hogy utána soha többé ne jöjjön vissza. Apját megkísérelte annak az örök vőlegénynek, Franz Kafkának a szerepében

elképzelné, aki értette a módját, hogyan kell a nőkben vonzalmat ébreszteni, felszítani a tüzet, végül pedig rendre mind elhagyni őket. Abból, amit a fényképen látott, leginkább az apja szeme foglalkoztatta Danilót. Ez a szempár, tudniillik, úgy nézett vissza rá a megsárgult fényképről, mintha eltávolodott volna mindentől és mindenkitől, sőt, mintha messze-messze volna még önmagától is.

Nincs-e vajon megírva Máténál, hogy senki sem ismeri az Atyát, hanem csak a Fiút? Ennél fogva a fiak sohasem mondhatnak le arról, hogy megismerjék atyjukat, mert – a maga módján – minden fiú egy-egy Télemakhosz, aki Odüsszeusz nyomában jár. Akkor, itt a Duna-parti berekben írta meg a Kisded, ki született nádasban című versét, melyet apjának ajánlott:

KISDED, KI SZÜLETETT NÁDASBAN

*Minden meg nem élt bensőségesség
a sohasem nyújtott bensőségben
rejlík*

*A bugáját hányó nád mögött
hol a fekete hattyú szendereg
egy fiúcska jött ma világra
a víz tükrén megtörő napsugár
küllőzik piciny arcán*

*Hiszen látom látom is őt
útra kélt vaktában az a gyermek
hogy megkeresse az apját
(aki megeteti majd
naranccsal)
hogy a soha meg nem kapott szeretetből
otthont építsen magának*

Danilo igen sok örömet talált a Despotović professzorral folytatott beszélgetésekben. A tanár úr zsebében ugyanis, nem tudni honnan, ott lapult Flaubert levelezése. Miközben a cella félhomályában betűzgette, olvasgatta, Danilónak úgy tűnt, s ettől a benyomástól képtelen volt szabadulni, hogy Flaubert levelezése nagyszerűbb műalkotás, mint az író bármelyik regénye. Despotović professzor Andrić regényeinek és

novelláinak klasszikus, hűvös politúrját, ezt a tapasztalatnak meg az érett férfikor bölcsességének műépítési szigorával áthatott, a legapróbb részletekig kidolgozott, szintiszta narrációt kedvelte, Danilo ellenben Miloš Crnjanski szláv melankóliáját, azt az ugyancsak szláv indulattal fűszerezett, metafizikus búsongását szerette jobban. A tanár úr csontjaiba beleállt a fájás, ebből tudta, hogy időváltozás lesz. Március elején, az első verőfényes napok beköszöntével, amely a tavaszi enyhülést adta hírül, megritkultak a hózivatarok. Március végére aztán már a levegőben érzett a tavalyi kikelet lehelete. A foglyokat továbbra is kihajtották lövészárkot ásni, a fenyőfák zöldellő ágkarjai közt azonban már áttűztek a napfény aranyló tűskéi. A magasban fecskék röpködtek.

– Odanézz, fecskék – szólt Danilo.

– Igen, ezek a kicsi lények, az agyukban szépen elfér az óra, az iránytű, meg egy földrajzi térkép memóriája is. Emellett, útikalauzként, a föld mágneses terét is felhasználják – mondta Despotović professzor.

Azok a napok következtek el, amikor a közép-európai városokban ugrásszerűen megnő az öngyilkosságok száma. Édeskés, idegborzoló akácillat terjengett a levegőben.

– Tavasz van – szólt oda Danilo a tanár úrnak.

– Még Boszniában is – válaszolta Despotović professzor.

– Biztosan kivirágzott a cseresznye – mondta egy cellatárs.

– Meg az ákácok hófehér fürtjei – tette hozzá Danilo.

BORBÉLY János fordítása

(Folytatjuk)

CSAPDÁBAN

MILICA MIĆIĆ DIMOVSKA

Az asszony tudta, hogy nem fog újból elaludni. Elszállt a szeméből az álom, és életetüremlett a valóság, mint mikor a mezők fölött szer-tefoszlik a köd, és a szemlélődő egy póre és rideg pusztaság közepén találja magát.

A tudatában fölrémlettek az álmában látott helyszín képei: egy kór-házi folyosón, mosdóhelyiségek és illemhelyek között tévelygett céltalanul, aztán meg egy kavicsos úton találta magát, amely vasúti sínek között vezetett, s ő parázsló szénrel teli gödröket kerülgetett, amelyeket mindig csak az utolsó pillanatban vett észre.

Egyedül feküdt a hotelszoba ágyán, már teljesen éberem. Érezte, hogyan keríti hatalmába a hideg valóság, amelyet nem csalhat meg semmiféle álom. Szinte várta már, hogy a szoba szürke félhomálya, amely olyan az utcáról beszüremelő neonfényben, mintha zúzmarával lenne behintve, a nappali történések kínos újrajátszásának színterévé, az el-követett tévedések aprólékos áttekintésének helyszínévé váljék. Figyelte, ahogy a karóra miniatúr számlapján, mint egy digitronon, villognak a számok. Három óra tíz perc. Ezeket az ébredéseket az éjszaka közepén, amelyek rendszerint egy rossz álom után következtek, úgy fogadta, mint valami bizonyosságot, megkerülhetetlen tény, mindezt azóta, hogy a vállalatban főkönyvelővé léptették elő, miután az igazgató szeretője lett.

És most, ahogy tekintete megállapodott ezen az órán (amely a fekete bőrszíjon olyan volt, mint egy kitárt szárnyú denevér), tudta, nem kerülheti el az emlékképek támadását. Nem egész két órával ezelőtt

ugyanezen az ágyon együtt feküdt az igazgatójával, aki időről időre elvárta tőle, hogy hivatalos útjaik alkalmával találkozzanak egy bérelt szobában, valami vikendházban vagy szállodában. Láta a férfi arcát a magáé fölött, ez az arc feszes volt, céltudatosan a kielégülésre összpontosító. Alig tudta megállni, hogy le ne taszítsa magáról. A szeretője volt ugyan, de érezte, hogy nyoma sincs köztük semmiféle meghittségnek. Neki az volt a dolga, hogy pedánsan odakínálja magát érzeki vágyat mímelve, s ő ezt nagy igyekezettel meg is tette rendre, attól való félelmében, hogy elveszítheti igazgatója kegyeit és az ezzel együtt járó privilégiumokat a vállalatnál.

Egy évvel ezelőtt szánta rá magát, életében először, hogy érdekből valakinek a szeretője legyen. Illetve kényszerűségből, ahogy szokása volt magában nevezni azt, amit tesz, mintha bizony menteni lehetne a becstelenséget, amelyet – holmiféle státus fönntartása érdekében – elkövet. A jól szituált família státusának érdekében.

Tizennyolc éve élt házasságban, huszonkét éves kora óta. Egy fia volt és egy lánya. A férje egy nagyvállalatot vezetett, amely azonban nem tudott alkalmazkodni a megváltozott piaci körülményekhez, és tönkrement. Amikor tönkrement – s ez a tönkre menés hónapokig tartott –, a férje agyvérzést kapott.

Az asszony a hátához igazította a párnát, hogy kényelmesebben üljön az ágyban, és most az urát látta, amikor a roham érte. Először komolytalanságnak tűnt az egész, mintha csak valami tréfa volna. Kávéztak. Közvetlenül azután, hogy a délutáni szundikálásából fölébresztette. Az ura fölkel, még bódult volt, de nem volt annyira kedvetlen, mint az előző napokban. Teljes súlyával behuppant a fotelba, bár is neki úgy tűnt, amíg, föl se pillantva, a kávét töltötte ki a csészékbe. Az járt a fejében, hogy okvetlenül el fogja kerülni a beszélgetést arról, hogy a barátai közül egyesek cserbenhagyták, és elloptak mindent, amit csak el lehetett lopni; többek között ez az ő mostani igazgatója is. A lányuk érettségijét hozta szóba, hogy milyen ruhát varratnak. A csészét odanyújtva rápillantott, és meglepődve látta, hogy mosolyog. „Min nevetesz?”, kérdezte. Motyogás volt a válasz: „Nem nevetek.” Az ajka jobb felől fölfelé görbült, mintha csak az arca jobb oldalával nevetne. Föl akarta emelni a csészét, de a keze nem engedelmeskedett. Ernyedten lógott le a fotel karfájáról. „Aludnom kellett volna még egy keveset”,

mondta, erőlködve préselve ki magából a szavakat. Ő megpróbálta fölegyenesíteni a fotelban, de olyan nehéz volt, hogy meg se bírta mozdítani.

Két hónapot töltött kórházban. Az asszony számára gyorsan elröp-
pent az a hatvan nap, amíg az ura fölépülése tartott. Ott volt az iskolaév
vége. A lánya érettségi bankettja jól sikerült, látni lehetett a fényké-
pekről. A fia, tizenhat éves kamasz, kitűnő bizonyítványt vitt haza. Az
asszony szerette a lányát is, de a fiához szinte betegesen kötődött, már
csak azért is, mert a fiú sántított, igaz, alig észrevehetően, úgyhogy nem
kellett ortopéd cipőt viselnie. Ez neki volt köszönhető, az anyának, aki
évekig masszírozta a fia lábát áldozatosan és kitartóan, attól a perctől
kezdve, hogy két hónapos korában fölismerték ezt a születési hibát.
Szeretett neki ajándékokat venni. A kitűnő bizonyítványért ezúttal egy
nagyon drága tornacipő és egy ugyancsak márkás farmernadrág volt a
jutalom.

Az ura szemrehányásait, amikor kijött a kórházból, amiért szinte az
összes megtakarított pénzüket elkótyavetyélte a két hónap alatt, szó
nélkül, elfojtott daccal fogadta. „Változtatni kell az életmódunkon, most
már szegények vagyunk, én nem tudok annyit keresni, mint eddig”,
mondta komoly hangon, belenyugodva a sors akaratába. Csoszogva
járt-kelt a lakásban, gyermeketegen örült, amikor a rehabilitáción azt
mondták neki, hogy szépen javult az állapota, hogy az agyvérzés követ-
kezményei szinte teljesen eltűntek, és hogy egészen vitális nyugdíjas
lesz belőle. Az asszony kezdetben haragudott rá, amiért olyan könnyen
beletörődik abba, ami vele történt, biztatta, hogy menjen vissza dolgozni,
mutassa meg, mire képes. „Fiatal vagy te még”, mondogatta neki, „mi
az az ötvenkét év? Semmi. Leszel te még a régi.” Lelkesen sorolta elő
a régi, közös emlényeiket, a legszebb éveikben tett utazásaikat, a nya-
ralásokat, emlékeztette az urát a szakmai sikereire és a saját sikereire
is, szintén szakmai téren, amelyek ugyan nem voltak olyan jelentősek,
mint az uráéi (mégis: ő csak egy egyszerű közgazdász volt, és nem vezető
ember, mint az ura, akitől egy egész vállalat függött). „Emlékszel,
bevágjuk magunkat a kocsiba, és utazunk. A gyerekek a hátsó ülésen,
én elől mint társszofőr, indulunk a tengerre, hajnalok hajnalán, még
hűvösben, a kávé ott a termoszban . . .”, sorolta, a hangja meg-megre-
megett az izgatottságtól. De ahogy ránézett az urára, egyszerűen rájött,

őt nem hatották meg ezek az emlékek, sőt, az arca komor volt, a tekintetében gyűlölet villant. Esténként, amikor a gyerekek nem voltak otthon, rendszerint rátámadt, a szemére vetette, hogy hideg és érdektelen, nyomorgatta a testét mindenfelé, bosszúsán a tehetetlensége miatt. Ha néha netán mégis sikerült a kedvére lennie, az sem változtatott semmit a helyzeten. Zárkózott lett, és a feleségével szemben gyanakvó.

„Unalmasak a gyanúsítgatásaid.” Az asszony elmosolyodott, hallotta a saját hangját, ahogy odaveti, mintha itt volna vele, és nem hetven kilométerre innen, amennyi a távolság a lakóhelyük és a főváros között, az otthona és e között az ötödik emeleti hotelszoba között. „Gyanakodtál rám, amikor még semmi okod sem volt a gyanakvásra.” A gyanakvások összege, kiszámítani. Minden csak számítás, számla, számla, gondolta, fedezettel vagy fedezet nélkül.

Lenyúlt a táskájáért, amely ott volt az ágy mellett, a szőnyegen. A táska egyik rekeszéből, amely cipzárra jár, elővette a borítékot a pénzzel. Mielőtt kinyitotta volna, fölcsapta a lámpát az éjjeliszekrényen, és ismét rápillantott az óra kísérteties számlapjára. Kékesen villogtak rajta a számok: négy óra tíz perc. Csakha, gondolta megvigasztalódva, hamarosan virradni kezd. Kétezer dinárt talált a borítékban. Mintha a könyvelősen volt, megállapította: „húszdináros címletekben”. A pénz nem volt könyvelve, kézbe kapta, ez volt az ő része a jutalékból az egyik belgrádi üzlethelyiségük eladása után, amely, nem is tudta pontosan, kinek a tulajdona volt, a régi cégé-e vagy ezé az újé, amely kivált a régiből, és amelynek az élén ez az ő szeretője áll.

Az asszony arra gondolt, hogy ez az egész adásvétel igen ügyesen volt kiterelve, az ideutazásuk (az igazgatóé, a jogászé és az értékesítési osztály főnökéé), formálisan a közgazdászok tanácskozására jöttek, amely a Slavija Szálloda kongresszusi termében zajlott. Ugyanott szállásolták is el őket, mivel a tanácskozást, teljesen fölöslegesen, kétnaposra tervezték. (A vidéki résztvevőknek azonban kedvükre volt, hogy valamivel tovább legyenek távol otthonról.) Az igazgatója mit sem adott a közgazdászok, egyetemi tanárok, elméleti szakemberek véleményére. „Mind csupa utópista”, szokta mondani. Szerette, ha szellemesnek tartják.

A kapcsolatuk legelején minden semmiség nevetést váltott ki belőle, szinte hisztérikusát. Amikor először feküdt le vele, előtte arra gondolt:

„Istenem, nem érzek semmit . . . de hát szerelemről itt, természetesen, szó sincs . . . akkor meg mitől félek?”

Sokkal inkább tartott attól, hogy egy szép napon majd az aláírásai miatt kell felelnie. Aláírt mindent, amit eléje tettek. A rend kedvéért ugyan elolvasta a szöveget, ellenőrizte a számokat. Papíron mindig minden rendben volt, a számítások pontosak, de ő tisztában volt vele, hogy ez csak látszat, hogy a számok egyeztetve vannak, beállítottak. Néha volt rálátása arra, ami a felszín alatt zajlik, de többnyire, főleg újabban, úgy írta alá a számlákat, hogy sejtelve sem volt, miként is állnak a dolgok. És nem is próbált a végére járni.

A nappalok eseményeihez való határozott és könnyed hozzáállásáért aztán az éjszakáinak a nyugalmával fizetett: álmaiban minden a vezeklés borzongató komorságával tért vissza. Maga volt önmaga vizsgálóbírája: „Erről a kiküldetésről hol vannak a bizonyítékok? Ezek miféle számlák? Mint főnöknek, magának tudnia kellett, hogy ezek a számok hamisak! Hol az áru, amit ezen a kölcsönön vásároltak? Nem tudja? Vagy ami még rosszabb, tudja . . .” A végén rendszerint börtönben látta magát, végérvényesen megbélyegezve.

A bankjegyek egészen újak voltak, ropogósak. Úgy érezte magát az ebéd végén, a vendéglőben, mikor a kezébe nyomták a pénzt, mint valami tolvaj. A céget, amely ebben az ügyletben vevőként lépett föl, szintén vezető emberek képviselték, az igazgató, az értékesítési osztály főnöke, a jogász, és díszítőelemként a titkárnő, az előbbieket valamelyikének a szeretője, gondolhatni, egy helyes, kihívó öltözetű fiatal szőkeség, aki időnként fölállt az asztaltól, távozott valamerre, majd visszatért, magát szemérmetlenül illegetve. Természetesen a többiek is mind megkapták a maguk borítékját. Aztán együtt visszamentek a tanácskozásra meghallgatni az új gazdasági intézkedésekről folyó vitát, de csak olyanformán, mintha alibit akarnának szerezni maguknak.

Estére kelve ismét együtt voltak, ezúttal a szálloda éttermében, étel-ital mellett.

Nem volt ideje, hogy szétnézzon az üzletekben, és elköltse a pénzt. A pénzkötegnak még nyomdászaga volt, amely azonban őt, ahogy forgatta a kezében, nyers hús, esetleg valamilyen eszencia illatára emlékeztette. Émelygés fogta el ettől a szagtól. Aztán rájött, tulajdonképpen

a fertőtlenítőszer szagát érzi, amely a fürdőszobából szűrődött ki a nyitott ajtón keresztül.

Le se tusolt, töprengett tovább, az igazgatóra gondolva. Sietett vissza a társaságba, amely lent maradt az étteremben. Figyelte, amint kapkodva öltözködött, szinte menet közben, türelmetlenül, hogy minél hamarabb kívül legyen. Figyelmeztetnie kellett, hogy nyakkendője is van. A szokásos, magát kellető mozdulatokkal, csaknem meztelenül – egyszál kombinében – még odament hozzá megigazítani a nyakkendőjén a csomót, amit ő azzal honorált, hogy megpaskolta a csípőjét, mondván: „Csatlakozhatsz hozzánk az étteremben, ha van kedved.” „Nem, köszönöm, fáradt vagyok”, felelte.

És tényleg, szinte nyomban álomba merült. Azonban álmában is kísértette az érzés, hogy bűnt követett el, mintha a szállodában is lett volna, meg ugyanakkor kórházban is, meg egy állomáson, és csak börtörkált, mint aki nem tudja, hová legyen.

Bárcsak el tudna aludni újra, sóhajtott föl. Ha sikerülne valami szépre gondolnia! Hogy mit fog venni a gyerekeknek. A lánya sminkkészletet kért meg egy neszesszert, a fia pedig egy rádiós Sony sétálómagnót. Eleget tenni a fia kívánságainak – számára ez rendesen valóságos kalandot jelentett! Minél nehezebb volt, annál nagyobb kedvét lelte benne. Ezúttal is a műszaki boltokban való barangolás várt rá. Elképzelte magát, ahogy ott áll az üzletben, úgy tesz, mint aki nem ért a zenélő masinákhoz, az eladók meg nagy igyekezettel próbálják kiszolgálni. Elképzelte, hogy jön egy másik vevő is, kellemes megjelenésű és udvarias modorú, aki beszédbe elegyedik vele, és akinek ő, olyan hangon, amelyben megilletődöttség is van meg büszkeség is, elmondja, hogy a fiának lesz a walkman, aki tudja ám, melyik a legjobb . . .

Egészen belerévedt ezekbe a gondolatokba, ettől a hőn várt álom is megjött. Ismét valami olyan környezetben találta magát, amely kórházra emlékeztetett, ámbár ágyak és betegek nélkül, legalábbis ő nem látott sem ezt, sem azt. Egyszeriben két ápoló került elő valahonnan, akik közölték vele, hogy a fiát éppen most fürdették meg, neki meg ezek után föl kell öltöztetnie. Ez nyugtalansággal töltötte el. Belépett egy másik szobába, amelynek ajtónyílását hússzínű műanyag függöny takarta. Ott volt a fia, egy nagy üregben állt. Csak a felsőteste látszott ki belőle, meztelen volt és fehér. A holmija közt egy vastag talpú ortopéd

cipőt vett észre. „Hol a tornacipőd?”, kérdezte tőle feddőleg, de csak hogy a szorongását leplezze „Hát nem tudod, hogy én nem viselek tornacipőt?”, mondta ő. „Ez nem igaz”, csattant föl, és a gyerek háta mögé került, míg az ott a gödörben úgy billegett erre-arra, mint egy rugóra járó játékszer. „Azonnal kigyere innen!”, kiáltott rá, megragadta a vállánál fogva, és kétségbeesetten, teljes erővel ráncigálni kezdte kifelé. Ettől fölébredt.

Ahogy kinyitotta a szemét és fölemelkedett, azt látta, hogy a csillár két tejuvegű lámpaernyője ide-oda leng. Behunyta a szemét, fölrémlt előtte újra a fia arca. Ismét kinyitotta a szemét. A fehér lámpák most nem mozogtak. Meztláb végigsétált a szobán, aztán az ablakhoz ment, és félrehúzta a függönyt.

Ott állt az ablaknál, látta, hogy az utcasarkon éppen befordul egy villamos. Billegve közeledik, csörömpölve. Az ablakain, mint a szegények viskóiból, gyenge, sárgás fény szűrődik ki. Alig néhányan ülnek benne, sűrű, gyűrött figurák. Vágy fogta el: bárcsak csatlakozhatna hozzájuk, bárcsak ott ülhetne köztük a kopott ülésen, rábízhatná magát a villamosra, amely csak jár körbe-körbe a maga útján végtelenül, hogy vinné, vinné, mindegy, hogy hova.

CSEH Márta fordítása

DÉL

DEÁK FERENC

Szabálytalan oratórium

Részletek

A sötét háttérből lassan feldereng Apa alakja, aztán a szöveg ritmusára a CSALÁD többi tagjának figuráját is egyre kivehetőbbé teszi a FÉNY.

APA   Délben hulló csillag,
éjben jeltelen heves Nap . . .
Mi vagyunk?

I. FIÚ   Déli televényben
lefelé csírázó mag!

KÓRUS   *Regnum Marianum!*

APA   Mondjam, hogy ezer,
hogy kétezer éve?

I. LEÁNY   Semmit sem javul
az univerzum.

ANYA   De még együtt a család!

II. LEÁNY   Szemünk kifakult . . .

I. LEÁNY   A világ lett tele festékkel.

- APA Itt, a miénk, délen,
bizánci kékkel!
- KÓRUS *Inter fidem et speciem,
intellektum quem in hac vita capimus
esse medium intelligo (Szt. Anzelm).*
- ANYA Megérteni igen,
de saját korát
kell-e
mindenkinek
szeretnie?
- Hullámverés hangja szűrődik be.*
- II. FIÚ Ülünk a rönkökön
s bugyrába vesz az otthonos este . . .
- I. LEÁNY Csupa élet!
Mozog, lélegzik,
a tó felett . . .
- I. FIÚ Duna felett . . .
- II. FIÚ Tisza felett . . .
- II. LEÁNY De föntebb a
Dráva volt!!!
- II. LEÁNY A víz felett

-
- I. FIÚ Csendes polgárnak
csendesebb a búja,
Szent Teréz mosolya,
Szentkútnak búcsúja!
Vincellér pohara,
kertésznek ollója.
A világ hány *kapa*?
Hány *kapa* Kishomok?
Homokon nincsen rög,
fekete háromszög . . .
- ANYA Léleken nincs lakat . . .
- APA Más belefáradhat . . .
- II. LEÁNY Hát megöljük magunkat!
Gyászinduló, lövés csattan.

I. LEÁNY Szokja meg!

Lövés csattan.

II. FIÚ Megszokta!

II. LEÁNY Ha szokta is,
hadd mondja
nyelvünk
a nevüket . . .

Furulya tétova hangja.

II. LEÁNY Kanizsa, Zenta,
Becse, Csantavér, Topolya!

Durranás.

II. FIÚ Kishegyes, Feketics,
Temerin, Szenttamás!

Börduda sír fel.

I. FIÚ Bácskertes, Szilágyi, Regőce, Doroszló!

II. FIÚ Poroszló . . .

Felvidéki dallam, csak pillanatra.

I. LEÁNY Őrszállás, Bezdán, Nemesmilitics!

Lakodalmi, gyorsan, keményen.

I. FIÚ Levegőben maradt a lábam!

Most indul, majd felfejlődik e szereplők (I. LEÁNY, I. FIÚ) tánccal is jelzett versengése. A helységnevek felsorolása, a szerző szerint, inkább a KÓRUS előadásában lenne ésszerű.

I. LEÁNY Györgyén, Békova, Horgos!

I. FIÚ Királyhalma, Nagyfény, Mérges!

I. LEÁNY Kispiac, Ludas és Martonos!

I. FIÚ Kevi, Felsőhegy, Tóthfalu, Tornyos!

I. LEÁNY Újvidék, Piros, Titel, Ada, Pecelló!

I. FIÚ Bácsföldvár, Sajkáslak, Tündérlak!

I. LEÁNY Pecesor, Kavilló!

I. FIÚ Völgyes, Moravica, Pacsér!

I. LEÁNY Bajsa, Kúla, Ószivác!

I. FIÚ Hajdújárás, Veprőd, Kelebia!

I. LEÁNY Verbász, Ókér, Kucora!

- II. FIÚ . . . Szabadka, Subotica!
 I. FIÚ Boldogasszonyfalva, Újvidék, Szabadka és . . .
 I. LEÁNY Kifulladás a bácskai nóta!

Baranyai bordal.

- II. FIÚ Valkó. Meghalt.
 II. LEÁNY Valkó . . .
 II. FIÚ Laskó . . .

Indul a versengés ritmusa, majd felgyorsul, felizzik.

- II. LEÁNY Még mindig csak Laskó!
 II. FIÚ Kórógy!
 II. LEÁNY Romban a templom,
 családok romban . . . Szentlászló!
 II. FIÚ Dárda, Vörösmart . . .
 II. LEÁNY Vörösmart, Várdaróc, Kopács!
 Magunkban járjuk a csárdást . . .
 II. FIÚ Szurdokok, nektár és Laskó . . .
 II. LEÁNY Kiskőszeg, Bellye, majd Karacs!
 II. FIÚ Pélmonostor . . . Istenem, most merre van Kő?
 II. LEÁNY Karacs, s a hős, a hős Hercegszőlős!
 II. FIÚ Sepse, Sepse és
 mint mindig,
 most is fülünket húzza!
 II. LEÁNY Csúza.
 APA Csupa nyakas kálomista.
 ANYA Lábán bocskor . . .
 APA Szemében ostor . . .
 ANYA Együtt megannyi hős!
 APA Egyenként: költő, regös.

*KÓRUS Itt vagyunk tovább is délen,
 a nagy és örök szikesen,
 hol a buvákfü kedves,
 a menta meg pajzán,
 s a salétrom sebet
 harap
 buja szeretők ajkán!*

APA Ó, Uram,
törtük itt egymást
ezer évnél tovább
kerékbe, marokba . . .

ANYA . . . asszonyok övében
mohó, szép mozsárban!

APA Égbe meredő tengely,
családmegtartó kengyel!

ANYA De itt az idő kisiklik,
s az angyélus nem kell!

Holló károgása.

I. FIÚ Itt áll durva magányba,
megkövült várakozásba,
szótalanságba kényszerült DÉL.
Homlokán századok kavargó kedve,
szeszélye, haragja
sűrű ékírásba rakva.
Csontig bevésve.

II. LEÁNY Szabadka.

APA Valakinek ez észak,
s néki
a szláv szomszéd déli.

I. LEÁNY Pancsova, Versec, Becskereke.

APA Csonka korona, Aracs.
S már senki emlékezetében a kicsinyke kő.
Ittebő . . .
Óvó, szép klastrom.
Oktatott, tanított,
ahogyan a gondos anya lepedőt sző.
Szent Istvánt védi.

ANYA Zenta.

I. FIÚ Savoyai Jenő,
török-, majd magyarverő!

- ANYA Futak.
 Országgyűlések.
 Hunyadiak
 indultak győzelembe,
 majd halálba értek.
- APA Ahogyan a szerencsétlen Kapisztráni.
 Úrögön a mindenségbe lépett . . .
 Urához tért meg.
- I. LEÁNY Csak később jött,
 hozzánk is eljött
 a nagyorrú Corvin.
- I. FIÚ Nincs és sose lesz
 vége a földi pokolnak!
- II. FIÚ Rigómezők, mohácsok,
 Bosznia, Kosovo s
 békéknek meddő sora.
 Csak a hívő ember
 lehet ily ostoba.
 Sorjázza bölcsőjét,
 de már süllyed is
 rendre az ivadék,
 soványka érdem,
 mindig másért tett,
 sohase ÉRTEM.
 Igen:
 süllyed hangtalan, serényen
 itt, a déli nyoszolya.
- ANYA Mindenki
 mindig
 hazudik,
 a mára gondol,
 ha gondol,
 s ha az valóban a *ma* . . .
 Mert a jövőre soha!
 Azt én hordom magamban.

- I. FIÚ De gondol . . .
- I. LEÁNY . . . tán Trianonra.
- I. FIÚ Arra ma is oly fene büszke Európa.
Büszke rá, persze,
a zsebből lövő,
fegyvereszű Amerika,
ahol, azt mondják, senki
már nagyapjára sem lehet büszke.
De itt, most is,
mindenki másfelé néz,
máshova . . .
- II. LEÁNY Mais, c'est le Palais de Petit Trianon! Kleiner Trianon,
Little Trianon. Au Versailles!!!
- II. FIÚ Micsoda palota,
mekkora latrina . . .
- ANYA Mindenki óriás lett,
ahogy szüksége végezetével
végre talpra állt:
az ülep gondolkodott.
Tett, ürült.
Sok határkövet tojt.
Szartak a nagy seggek!
Bortól, vértől, azt sem tudták: hova?
A test könnyebb lett.
Az ész,
a lelkiismeret: soha!

A guzlica hangja egy pillanatra.

- APA Hol Fehérvár, hol Beograd . . .
- ANYA Valkó, vagy Vukovár!
- APA Hol török, hol császár,
hol pedig a balkáni ármány!
- I. FIÚ Kaponya, Szenttamás, Kishegyes,
Újvidék, Perlasz és Óbecse, Alibunár . . .

- APA És ma is él,
tombol a szörnyeteg!
Csetnik is VITÉZ is.
Horog-, vagy nyilaskereszt,
vak gyilok,
tőr, vörös csillagok.
Usztasa, partizán.
Bosszú bosszúra,
izzó, nagy kazán.
- ANYA Messze szállnak tőlünk a kócsagok!
- I. LEÁNY Olyan medence ez,
ahova
babona
özönlik, a sok okos és ostoba . . .
- II. LEÁNY A végzet kurjantva
hívja, csak hívja . . .
- I. FIÚ Egybefő itt,
e nagy, időtlen üstben
sok nép férgese,
legjava.

Villámlás, égdörgés.

6.

- I. LEÁNY Állj már meg, veszetség!
Apokalipszis, emberben felejtett
isteni nagy hiba!
- I. FIÚ Kódexet, palotát, muzsikát, tudományt . . .
Ide semmi el nem jut,
csak később . . . és tiszteljük Mária Teréziát.
- ANYA Kazárok, kunok, jászok, besenyők,
frankok, germánok, latinok, dákok, szerbek,
görögök, bolgárok, oláhok, morvák, zsidók, svábok,
olaszok, cigányok, örmények, horvátok,
illírek, albánok, törökök, ukránok, tótok, cincárok . . .

- APA Mindenki jogsértett,
mindenki ELŐBB JÖTT!
- I. LEÁNY Szomszédban rendet vág!
- II. FIÚ Neki *KELL* SZABADSÁG!
- APA Másoknak ez nem jár!
Így van-e, Lipót?
- ANYA Sok volt a nótaper . . .
- II. LEÁNY Vagyon és fővesztés.
- ANYA És a sok, alattomos járvány . . .
Kolera . . . pestis . . .
sok nevenincs
halál . . .
- KÓRUS *Ko ne vidi tamnu setvu noći,
ko svom čedu čaj od maka daje,
taj ne pita ostati il' poći;
vid mu Sunce zarkom oduzima:
pušta ga niz slepi san bez nade.*
- ANYA Anyára szállott átok és végzet,
hogy tovább kell vinnie Káinnak vétkét,
hogy szülni született,
s hogy adja, csak adja a méhét!

- APA, ANYA, I. FIÚ, II. FIÚ, I. LEÁNY, II. LEÁNY
. . . *csak Istenben
bízva meg,
még legalább ezredévig
életben maradunk.*
- KÓRUS *Mint a szép híves patakra
A szarvas kívánczozik,
Lelkem úgy óhajt Uramra,
És hozzá fohászkodik . . . (42. zsolt. 1.)*

HERCZEG FERENC ESETE A KÉK RÓKÁVAL

GEROLD LÁSZLÓ

Egy igénytelen, bár művelődésszociológiailag igen fontos irodalmi képződmény igényes képviselője.
(NÉMETH G. Béla)

Amikor három évvel ezelőtt itt, az első Herczeg Ferenc Napok keretében Herczeg drámáinak 1918 előtti szabadkai előadásaival foglalkoztam, azt javasoltam, „talán nem lenne megvetendő, ha évről évre lépegető rendszerességgel sorra vennék, megvizsgálnák e terjedelmes életmű legjobb darabjait”, színpadi művei közül elsősorban a *Bizáncot* és a *Kék rókát*, hogy „életműve értékének megfelelő helyre kerüljön”. Most visszatérve Versecre Herczeg Ferenc 1917-ben bemutatott *Kék róka* című művének elemzésével magam próbálok megfelelni saját három évvel ezelőtti elképzeléseimnek.

Az összefoglalók, attól függetlenül, hogy lelkesednek-e vagy nem, a Herczeg-drámaopus három rétegét különítik el. Az egyik a nemzeti-történelmi dráma (*Ocskay brigadéros*, 1901; *Bizánc*, 1904; *Árva László király*, 1917; *A fekete lovas*, 1919; *A híd*, 1925 stb.), a másik a társadalmi tematikájú/vonatkozású életkép (*A Gyurkovics-leányok*, 1899), társadalmi színmű (*Sirokkó*, 1923; *Utolsó tánc*, 1938), társadalmi vígjáték (*Kéz kezet mos*, 1903; *Majomszínház*, 1926), illetve bohózat (*A három testőr*, 1891; *Az ezredes*, 1914), a harmadik pedig az elsősorban szórakoztató jellegűnek tekinthető, főleg szerelmi tárgyú művek együttese (*Éva boszorkány*, 1912; *Tilla*, 1918; *Aranyborjú*, 1922). Ez utóbbiak közé sorolható a *Kék róka*, Herczeg Ferenc talán legnagyobb nemzetközi sikert

aratott, hol csak vígjátéknak (Schöpflin Aladár), hol társalgási (Nagy Péter), jellem- (Paul Gregorio) vagy szalonvígjátéknak (Kosztolányi Dezső), hol meg éppen szatirikus színjátéknak (Pintér Jenő) nevezett színműve, amellyel – mint az opus egyik legreprezentatívabb darabjával – ezúttal részletesebben foglalkoznék.

A *Kék rókát* a Vígszínházban mutatták be 1917 januárjában, rövid idő alatt a vidéki színházak műsorán is feltűnt (Nádasy József társulata Újvidéken április 4-én, Szabadkán 11-én, Zomborban Betleni-Bruckner László társulata pedig decemberben mutatta be), a Nemzeti Színház színpadán először 1926-ban Hevesi Sándor, majd a kamaraszínpadon 1937-ben Németh Antal rendezésében játszották, időközben pedig 1928-ban színre került Párizsban is. Kétségtelenül szép sikersorozatot ért meg a Jób Dániel rendezte, Varsányi Irén, Hegedűs Gyula, Csontos Gyula, Tanay Frigyes és Gombaszögi Ella tolmácsolta vígszínházi indulástól a *Kék róka*, amely Herczeg művei közül – leginkább játszhatónak vélt műként – az utóbbi egy-másfél évtizedben is az ideológiai pártsilencium után fel-feltűnt a magyarországi színpadokon (a Radnóti Színházban 1986-ban, a Madách Színház Stúdiójában 1999-ben volt látható), de játszották 1992-ben Temesváron is, „ahol a verseci polgármester fia hajdanában joggyakornoki éveit töltötte (s a lump életet, tisztí kaszinót meg nem vetette)”, ahogy egy előadáskritikában olvasható.

Ha a mű kritikai fogadtatását nézzük, feltűnik, hogy az ősbemutatótól kezdve olyan neves kritikusok, mint Ambrus Zoltán, Kosztolányi Dezső, majd Kárpáti Aurél, Harsányi Kálmán írtak a *Kék rókáról*, mégpedig zömmel dicsérőn, jöllehet, a mű frissességét, elmésségét dicsérő Ambrus megemlíti, hogy akik a „viharzó indulatokkal való hatáskeltést keresik”, azok hiányolhatják, hogy a második felvonás „végének nincs poénje”, akiket fáraszt a „lelki élményekről való beszámolás”, azok „sokallhatják a harmadik felvonás »pszichológiáját« és »filozófiáját«”. Kosztolányi pedig, aki Cecile-ben, a főszereplőben párizsi nőt idéző „langyos és üres, okos és szánandó, naiv és ravaszkodó” modern pesti nőt látta, miközben a rá jellemző kritikus diszkrétiséggel utal arra, hogy Herczeg színműve – ha majd franciára fordítják Henri Becque *La Parisienne* című vígjátéka nyomán *La Budapestienne* címet kaphatná – nemcsak franciás (ahogy a párizsi előadás kritikusan látják majd), de bizonyos francia utánérzéstől sem mentes. S ez épp úgy leplezett bírálat is, mint

amikor a könnyednek és elegánsnak minősített *Kék róka* alakjait ekképpen jellemzi: „nem akarják az életet ábrázolni, de mint bájos és szellemes és bölcs marionettek, az életről beszélnek”.

Ennél a szépen csomagolt kritikánál sokkal szókimondóbbak a legújabb felújításokról írt bírálatok, melyek a Herczeg-mű előadhatóságát is megkérdőjelezzik, s játszhatósága szinte egyetlen kritériumát – mint Mészáros Tamás, aki elismeri ugyan, hogy a *Kék róka* „ügyes, kellemes, élvezhető. Biztos technika, jól játszható dialógok, hálás szerepek” együttese, de kritikája zárórészében azt írja, hogy „aki Herczeg színművében a *remekíró*t keresi, az szegényebb lesz egy illúzióval” – abban látja, van-e a társulatnak színésznője, aki „ízléssel pikáns, finoman sejtető, könnyedén szellemes. Jelenség és modor tökéletes összhangja. Eszményi társalgó, remek poentírozó. Nemcsak hordani, *viselni* is tudja toalettjeit. Kisujjában van az úgynevezett szalonstílus: ahogyan helyet foglal, ahogyan a haját megigazítja, ahogyan belép és távozik, az a maga nemében mind *mintaszerű*”. Mert ha nincs, nem szabad a *Kék rókát* műsorra tűzni. Persze, ha van is ilyen megfelelő játékkultúrával rendelkező színész, mint volt a Radnóti Színházban Takács Katalin, nem szavatolt a siker. S nem is csak azért, mert a főszereplő partnerei közül nem mind tud megfelelni a ráosztott feladatnak, hanem az elegánsnak vélt darab dramaturgiája s vele összefüggésben az írói szemlélet sem makulátlan. Amint erről éppen az imént említett Radnóti Színház-beli bemutató után, nyilván mert évtizedek óta az első, de legalábbis a legjelentősebb Herczeg-premier volt, a drámaelméleti könyveiről ismert Bécsy Tamás ír terjedelmes, a bemutatókritikát messze meghaladó, a hercegi opust s utóéletét áttekintő cikkében (*A kimúlt Kék róka*) a Színház című folyóiratban (1987. 1). Ebben a siker titkát megfejteni és megmagyarázni igyekvő Bécsy a mű dramaturgiai fogyatékoságaival is részletesen foglalkozik, s mindkét vonatkozásban lényeges meglátásai vannak. Bár pontosan látja, hogy a siker záloga a „problémákhoz való felszínes viszonyból fakadó” közönségigény felismerésében és kielégítésében keresendő, és a harmadik felvonást feleslegesnek nyilvánított dramaturgiai elemzése is helytálló, Bécsy cikkének legnagyobb érdeme a *Kék róka* aprólékos összevetése Molnár Ferenc *Az ördög* című színművével, amihez az ad alapot, hogy „mindkettőben két ember régen kialakult szerelmének az eltitkolásáról vagy a tudattalanba való lenyomásáról van

Herczeg Ferenc

szó”, amire a részletek közötti párhuzamok is feljogosítják a tanulmányírókat. S bár Bécsy elemzése nyomán is látható, amit többen is leírtak, hogy Molnár, aki irodalmunkban elsőként tudta „színpadilag kamatoztatni [. . .] a tudat-tudattalan viszonyának új tanait” (Nagy Péter), s aki „néhány darabjában jóval többet tudott és mert megmutatni férfi és nő viszonyáról”, mint a *Kék róka* szerzője, aki „akár a polgári látszatmórálról, akár a szexuális ösztönök látszatszererepéről” akart „valami igazit, komolyat” közölni, tartózkodó önuralommal csupán a felszínen borzolta fel a kedélyeket, vagy „már ott se” (Mészáros Tamás), *Az ördöggel* is inkább méltán érdemelte ki a világsikert, mint Herczeg legnagyobb sikerével, a *Kék rókával*, az emlékezetben mégis az utóbbi maradt meg inkább. Nem esztétikai és dramaturgiai kvalitásai folytán, hanem annak köszönhetően, hogy drámaírói jóérzékéből vagy inkább (ami valószínűbb) óvatosságából, ne mondjam, gyávaságából adódóan, nem merte bizonyossá tenni azt, ami szinte bizonyítást sem kíván, hogy Cecile félrelépett, aminek következtében a pletykára éhes közönséget mind a mai napig izgatja: járt-e Cecile a Török utcában? S ez a szállóigévé lett kérdés, amit azok is hangoztatnak, ha bizonytalanságot szeretnének jelezni, akik talán sem Herczeg Ferencről, sem a *Kék rókáról* nem hallottak soha, tartja emlékezetben ezt a színművet.

A talány, járt-e Cecile a Török utcában, amely a *Kék róka* közönséget a bemutatótól kezdve foglalkoztatja, élteti Herczeg Ferenc művét, aki nek ez a talány a legjobb írói ötlete, melyhez biztos alapot nyújt a címmé tett, jelképként értelmezhető kék róka.

A kék róka, amely az állattanban *Canis lagopus*ként ismert sarki róka egy változata, elsősorban prémjéért értékes, de a nagy Brehm szerint értelmessége is megkülönbözteti családbeli rokonaitól: „A megfigyelt jegesrókák (így is nevezik őket) mindannyian furfangosságot és alattomoságot árultak el, e mellett azonban olyan merő esztelenségét is észlelték, mely más állatoknál alig fordul elő” (Brehm: *Az állatok világa. Emlősök*, Bp. 1994. 5. kötet 79. l.).

Pont olyan, amilyenek a huszadik század első évtizedeiben képzeltek és ábrázolták az egyszerre vágyott és félelmet keltő nőt. Extra külső, kiismerhetetlen belső: vonzó és taszító, szenvedélyt gerjesztő és bűnre csábító, alázatosan ragaszkodó és gátlástalanul megalázó. Nem csoda, ha úgy igézi a nézőt/olvasót, mint kígyó az áldozatát.

Kell-e több színházi közönségnek ennél?!

Attól függ, mit keres a színházban, mit vár az előadástól.

Herczeg Ferenc nézői, a magyar úri osztály színházlátogató része teljes mértékben megelégedett ezzel, ennyivel. Az a befogadói konvenció, amely számára az előadások élvezését szavatolta, pont ennyit írt elő.

Arra viszont, hogy a *Kék róka* írója mennyire pontosan tudta, mi kell annak a közönségnek, amely darabjait nézi, elég megemlíteni, hogy bár a történet szerelmi háromszög (ami aztán négy-, majd ötszöggé bővül), melyben a nő szerepe a meghatározó, s amit Herczeg egyrészt sejtelmessé tesz, másrészt viszont csavarint a szokványos férj-feleség-barát háromszög-viszonyon: Cecile nem a férjét csalja meg, nem is csálhatja, mert azt más úgysem érdekli, csak az édesvízi hidrák, hanem a féltékeny és rajongó barátot. Ám bármennyire is dicsérték ezt az drámaírói újítást, azt hiszem, elhibázott megoldás. Lehet, hogy Cecile, mint a Brehm említette furfangos és alattomos, drága sarki róka, a tízes évek machójának tartott aviatikussal (ahogy a darabban mondják: „repülő szarvasmarhával”) való félrelépését azért követte el vagy csupán kitalálta, hogy végre vallomásra és tette bírja Sándort, akivel Pál menyasszonyaként is gondolkodás nélkül elment volna, ha az csak annyit mondott volna: „Gyere velem!”, de aki erre gyáva volt. Lehet, hogy az egész színjátéknak nevezhető célcó egy kék rókát viselő csinos és elégedetlen asszony praktikája, amit lélektanilag és női filozófia szempontjából is könnyű lenne elfogadtatni, ha az író kezét nem kötötte volna a művelt úri középosztálynak nevezett réteg erkölcsi konvenciórendszere, amelybe nem illett az elemi erővel fellángoló szerelem, amely inkább a sejtelmességet fogadta el, mint a semmivel sem törődő szerelmesek őszinte egymásra találását, egymásba zuhanását. Hogy pedig Herczeg az elvárások rabja maradt, amit ő nyilván gondolkodás és ellenkezés nélkül készségesen vállalt is, annak bizonyítéka a Bécsy által valóban dramaturgiai szarvashibának tartott harmadik felvonás, melyet azon kívül semmi sem indokol, hogy a közfelfogás szerint Cecile nem távozhat szerelméhez a férje mellől, házából, hanem előbb egy évig külön, magányosan kell élnie. Igaza van Bécsynek, nincs szükség a harmadik felvonásra, de hogy Herczeg mégsem mellőzhette, annak nem dramaturgiai farkasvakság az oka, ahogy Bécsy véli, hanem Cecile-nek és Sándornak a közönség erkölcsi igénye szerint formált önmegtartóztató

viszonya. Ha kettejük kapcsolata két felvonáson át inkább sejtetett, mint bizonyos, akkor a második felvonás végén nem távozhatnak szeretőként átölelkezve.

Ettől függetlenül az alapkérdés: járt-e Cecile a Török utcában (ott lakott ugyanis a szerető vagy csak az annak gondolt Trill báró, s ott volt a kék rókát árusító szűcsműhely is) – nem vesztett kíváncsiságot gerjesztő erejéből. Amihez a korabeli színházi sajtó és maga Herczeg Ferenc is ügyesen hozzájárult. A Színházi Élet pályázatot hirdetett a legszemélyesebb nézőválaszok jutalmazására, Herczeg pedig, amikor megkérdezték egyszer, csak ennyit válaszolt: „Élve az apát megillető törvényadta jogommal, a Cecile-perben megtagadom a tanúvallomást”, máskor pedig azt a bécsi esetet mesélte el, amikor egyik vacsorázóbarátja közölte vele: „... mi már megegyeztünk a feleségemmel, hogy Celile volt ugyan a Török utcában, de nem Trill bárónál”. Amikor azonban a férj egy rövid időre távozott, az asszony hadarva súgta az írónak: „Igenis, Trill bárónál volt.”

Nahát!

DÉL-BÁNÁT HERCZEG FERENC MŰVEIBEN

NÉMETH FERENC

Versec, illetve tágabb értelemben Dél-Bánát mint szülőföld Herczeg Ferenc műveiben érdekes figuráival és történéseivel egyetemben, ihletadó témaként legalább négy műfajban érhető tetten: önéletrajzi vonatkozású *visszaemlékezéseiben* (mindenekelőtt *A Várhegyben* meg *A gótikus házban*) *regényeiben* (*Fenn és lenn*; *Gyurka és Sándor*; *Gyurkovics Milán mandátuma*; *A Gyurkovics fiúk*; *A Gyurkovics lányok*; *A hét sváb* stb.) *színműveiben* (*A dolovai nábob leánya*; *A Gyurkovics lányok*; *Ocskay brigadéros*) és *novelláiban* (*Új-Vineta*; *Ahol én gyermek voltam*; *Tizenhárom levél*; *A turkesztán*; *Zubovics Fedor*; *A fehértemplomi összeesküvés*; *Az ürményházi harang*; *Versec* stb.).

Egy valóságos kis bánáti könyvtár állna össze ezekből a kötetekből, írásokból. Ez alkalommal természetesen lehetetlen is valamennyit számba venni. Pedig így egybegyűjtve mutatkozna csak meg igazi méreteiben Herczeg Ferenc „bánátisága”, meg a szülőföld embereinek és történéseinek jelenléte hosszú és termékeny munkásságában. Meglepően sok helyen bukkan fel Dél-Bánát Herczeg Ferenc műveiben: Versec, a szülőváros, azután Fehértemplom, a diákkor egyik színhelye, Pancsova, a gyermekkor szép emlékeivel, de a furcsa embereiről ismert Kustély, a dinnyetermesztéséről híres Pavlis, továbbá Ürményháza, Dolova – úgyszólván az egész környék.

A Várhegyben szülővárosáról, Versecről többek között így emlékezett meg:

„A bánási nagy róna olyan világos, mint egy szoba, amelyről nyárára leszedték a függönyöket. Ez nem a nápolyi öböl arany fénye, hanem valami különös, józan, minden zugot átjáró ezüstös ragyogás.

A rónaság a verseci hegyláncnál ér véget. A hegyek, amelyeket a bokájuktól a hegyük búbjáig szőlők borítanak, színfalként zárják el a láthatárt: Szamárhegy, Kápolnahegy, Várhegy, Törökfej, Erdőshegy, Makkfilkó.

A Várhegy csúcán, mint a török vízözönt túlélte antidiuviális emlék, ősrégi várkastély csonka tornya áll. Az én ifjú életemben a kortól ezüstszürke torony, amely mint az erő, az állandóság, a hozzáférhetetlen büszkeség szimbóluma, keményen fúródik a kék bánási égboltba, nagy szerepet vitt. Ez volt a titokzatos központi erő, amely körül évtizedekig keringett a képzeletem. Ritkán jutottam fel a csúcsra, az út oda hosszú és fárasztó, de ha fenn voltam, akkor megragadott és megrázott az idegenszerű kép, a torony gigantikus falai, a szédítően tág kilátás, a toronyfecskek ezrei, amelyek a várfalak réseit lakják, és dühös visítással cikáznak a csendháborító feje körül. Gyermekkoromban elhatároztam, hogy »majd ha nagy leszek«, akkor újjáépítem a várkastélyt, és ott fogok lakni, magasan a város tornyai és kéményei fölött.”

Pancsováról írja az alábbiakat:

„Minden esztendőben egyszer átkocsikáztunk Pancsovára. A gyerekek örültek az utazásnak, részben azért, mert az út érintette a deliblái nagy homokpusztát, ahol jóízűen lehetett félni zsványoktól és farkasoktól, részben pedig azért, mert nagybátyjánk gyári udvara nagyszerű játszótér volt. És azonkívül ott volt Pancsován a Temes folyó, amelyen gőzhajók és halászcsonakok, Versecen ismeretlen csodák, jártak.”

Ugyanakkor Kustélyt így jellemzi:

„Híres zsványfalu Versec szomszédságában, talán Dél-Olaszországban lehettek ilyenek a maffia hőskorában. A kustélyiak egyebek közt arról is nevezetesek voltak, hogy egy pohár pálinkáért mindenre megesküdtek, és a délvidéki bíróságok később nem is fogadták el a kustélyi tanukat.

Ez a község látta el a Bánásgot a legkönnyebb kezű zsebtolvajokkal, a legmerészebb vadászokkal és a legembertelenebb rablógylkosokkal. Egymást is állandóan nyomorgatták, de a hatóságokkal szemben egységes frontot alkottak, és áruló nem találtatott köztük.”

Első irodalmi művében, az 1890-ben megjelentetett *Fenn és lenn*ben írónk éppen ezt a bánáti világot festi, apró történéseivel együtt. Mint Bori Imre írja, „akkor még úgy tetszhetett, hogy Dél-Bánát világának az írója lesz, ám nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket: a bánáti dzsentri írójából dzsentri író lett, és pályafutása is ennek a tükre”.

A *Fenn és lenn*ben a dél-bánáti élet teljes körképére törekedett. E művét Budapesten a Krisztina-városi Lersch-villában fejezte be, és így vallott róla:

„Midőn a regényemet írtam, bővében voltam az anyagnak, inkább rostálnom, a képek és alakok rohama ellen védekezni kellett, mert ezúttal jutottam először szóhoz és minden, amit diákkorom óta az életből láttam, hallottam és megálmodtam, most forrni kezdett, és eget kért. (...) Első regényemet az édesanyámnak dedikáltam, ezzel az ajánlással meg akartam köszönni azt az előkelő hallgatást, amellyel sok megszólíni való dolgom mellett elhaladt.

A *Fenn és lenn*ben benne van az én külön kis világom, aminőnek a verseci Várhegy tetejéről láttam. Vagy inkább: látni szerettem volna. Az én ifjúságom, amelyet azonban ünneplő ruhába öltöztettem. (...) A hősök az én személyes barátaim és ellenségeim, délvidéki kis kúriák, polgárházak és tisztai szállások lakói, amelyek azonban mind áttekinthetők a Várhegy tetejéről. A hősnők azonban asszonyok és leányok, akiknek mosolya egyszer édes és ártatlan pezsgésbe hozta a fiatal véretem.”

A *Fenn és lenn*t követően bánáti indíttatásúak a Gyurkovics család tagjainak szentelt regényei, színművei. Csupán a cselekmény színhelyét helyezte át Bácskába, hogy meg ne sértse temes-pavlisi barátait. (Pedig akkor Bácskában, saját bevallása szerint, még nem is járt!) Ugyanis a Gyurkovics lányok történetéhez a pavlisi Fehér Sándoréknál talált élményanyagot. Fehér Sándornak, a turkesztáni dinnye magyarországi meghonosítójának ugyanis három „feltűnően csinos és elmés leánya” volt. Egyedül a Gyurkovics mama alakját nem mintázta Fehér Sándor-néről, hanem egy verseci szerb úriasszonyról, Szvaljevicsnééről.

A *dolovai nábob leányában* – első színpadi sikerében – is dzsentritémát dolgoz fel, s bánáti alakokról mintáz: például, Lórántot, a dolovai tisztikar hadnagyát Standeiszki Henrik, „egy szálas, szép, acélkemény”

német katonatiszt, verseci huszár főhadnagy után rajzolta meg, aki legjobb barátai közé tartozott.

Herczeg Ferenc ragaszkodott szülőföldjéhez, és ezt a ragaszkodást nem csekély számú bánáti tárgyú műveivel bizonyította.

Szülővárosához is ragaszkodott: 1902-ben, a *Pogányokat* például, „Versec város hölgyeinek ajánlotta”.

Ha módjában állt, szívesen látogatott haza, s ekkor bizonyosodhatott meg arról, hogy a verseciek is ragaszkodnak hozzá. 1893 márciusában ritka pompával fogadták a hazatérő író. A vasútnál hosszú kocsisor várta, este pedig a Milleker Szállóban százötven terítéses bankettet rendeztek a tiszteletére. 1894 januárjában a verseci izraelita nőegylet javára rendezett estélyen az *uszályos ruhákról* tartott felolvasást. 1901 márciusában ovációkkal várták haza a verseciek, és díszvacsorát rendeztek a tiszteletére az *Ocskay brigadéros* sikere miatt. Akkor adták át neki az Aranytollat is.

Sok más példát is sorolhatnánk.

Herczeg Ferenc a bánáti lapoktól sem zárkózott el: novelláit a verseci *Délvidéki Nemzetőr*, a nagyikikindai *Délvidék* és a nagybecskereki *Torontál* is szívesen közölte. Később *Bánáti* volt egyik álneve is.

A bánáti írókkal is ápolta a kapcsolatot. Így többek között előszót írt a verseci Perjéssy Lajos visszaemlékezéseihez, a becskereki Marton Andor regényéhez meg Buchmann Károly Bánát-kötetéhez.

Herczeg Ferenc bánáti ihletésű művei szellemi/irodalmi örökségünk egy részét képezik. Olyan értékek ezek, amelyeket nem engedhetünk át a feledésnek, olyan gyöngyszemek, amelyeket nem hagyhatunk elveszni.

HERCZEG FERENC UTOLSÓ ÁLMA

A híres verseci író egy megráttalan elbeszélése úgy, ahogyan azt barátja, a pesti dr. A. M. elmondta

DUŠAN BELČA

A verseci Herczeg Ferenc, aki mint Franz Herzog látta meg a napvilágot az ismert helyi patikus fiaként, és aki unokája a hírneves Eva Herzognak, Európa legjobb selyemkészítőjének, a 19. század végének és a 20. század elejének egyik leghíresebb magyar regény- és drámaírója volt.

A második világháború után műveit a kommunista hatalom betiltotta, ő pedig irodalmi és társadalmi elszigeteltségben halt meg. Életművének legsikeresebb darabja háromkötetes *Emlékezése*, amelynek első részét verseci gyermek- és ifjúkorának szentelte.

Mostani adalékunkban háziorvosának visszaemlékezéseit közöljük, úgy, ahogyan 1991-ben egy véletlen müncheni találkozásunk során elmondta.

D. B.

Herczeg úr már nagyon vén volt, és elérkezett élete végső állomásához, szó szerint a legvégéhez, egy napja volt még az elmenetelig, szóval 1954-ben . . . Pesten halt meg, s valami dél-magyarországi kisvárosban született a Bánátban, amelyről ő is írt hajdanán, és beszélgetéseink során ekkoriban is olykor-olykor fölemlgetett. Egyszóval közel kilencvenéves volt már, és immáron ez volt – mint mondta – a harmadik impérium, amelyben élt.

Önök mondanom sem kell, hogy milyen volt a lelkiállapota. Röviden szólva élő ember volt, de meggyilkolt író, pontosabban szólva olyan író, akinek a műveit ölték meg, vagy legalábbis azt hitték, hogy ez sikerült. Micsoda illúziója ez a primitív uralkodóknak, akik azzal áttatják magu-

kat, hogy meg lehet ölni egy szellemóriást! Könyveit továbbra is olvasták, némileg titokban, mert hiszen hogyan is lehetett volna elválasztani a mi embereinket azoktól a könyvektől, amelyekre lelkivilágukat és ízlésüket nemzedékeken át építették. Könyvtárunkban valahol mindannyiunknak ott lapulnak eldugott regényei, és olykor elővesszük és olvassuk azokat. Ám írójuk nevét a nyilvánosságban hiába keressük, és ez, azt hiszem, fáj neki, hiszen egykor annyit írtak róla, s oly nagyon az érdeklődés és a történések középpontjában volt. Herczeg Ferenc – barátja kiváló minisztereknek, hercegeknek, tudósoknak és a legszebb hölgyeknek –, akinek automobilon, jachtok, léghajók, repülő, a mondén világ minden szépségei a rendelkezésére álltak, meg persze egy Nobel-díj kilátásai.

És most ezek a kommunisták nem engedik még a nevét sem említeni, kivéve, ha valaki szóba akarja hozni, mint öreg reakciót. Uram, melyik normális ember nem volna ezeknek reakciós?

Mivel orvosos voltam és barátja, rendszeresen felkerestem, és ezt a hatalom sem kifogásolhatta, s volt alkalmam győzögetni, hogy nem halott író, hogy a magyarok még mindig szeretik, és hogy nem felejtették el. És tudja, mit mondott:

– És az én versecijeim?

Itt vállat kellett rándítanom, mert én az ő versecijeiről semmit sem tudtam, és a városát sem ismertem. Igaz, ez a város is kommunista országban van, valamivel másfélében, mint a miénk, de a kommunisták azok kommunisták. És ő szerelmese volt a maga Versecének, amellet, mint minden vénember, szeretett mesélni a gyermekkoráról, s valamiféle őrtoronyról a város felett, úgyhogy olyan benyomásom keletkezett, hogy az valami hatalmas és jelenetős vár, ám amikor a fényképét megmutatta egy régi folyóiratban, amit neki szenteltek, láttam, hogy valami omladékról van szó, ami várnak semmiképpen sem nevezhető. Tudja, az öregek olyanok, mint a gyerekek. Az ő szemükben minden, ami múltbéli, az végtelenül nagy és szép, legfőképpen az, ami a gyermekkorukhoz tartozott. És íme, mit feleltem:

– Herczeg úr, vajon az ön versecijei emlékeznek-e még önre?

Láttam, hogy ez fájdalmat okozott neki, mert az öreg most az emlékeiben élt, és úgy tűnik, hogy ott a városa volt a központi téma. Mái napig emlékszem egyik álmára, amit nekem mesélt, s úgy hiszem, hogy szóról szóra el tudom ismételni. Amikor azt ajánlottam, hogy írja le és

hagyja meg, hogy megjelentessék, akár halála után is, ezt elutasította, s így szólt:

– Kedvesem, nekem végem van, és miért jelentetnék meg egy öreg ember, egy halott író álmait? Sok gyerekkori álmomat megjelentettem, és azok közül, amiket ébren álmodtam, sokat nem valósítottam meg, ez pedig, mint annyi minden az életemből, maradjon ismeretlen.

Amikor az álmát elmesélte, megkérdeztem, van-e valamilyen értelmezése. Megerősítette, majd nevetni kezdett, s hozzátette:

– Kár, hogy nem él az a nevetséges Freud és a mi Ferenczi Sándorunk, ők ebből az álomból egész cirkuszt csinálhatnának, s ki tudja, hány könyvet írhatnának a jelképeket és a tudatalattit magyarázva, pedig a kérdés csak egy álmom Éva nagyanyámról és a városomról. Lehet, hogy erről ön valamit megtudott az *Emlékezéseim*ből. Nagyanyám, Éva mi-csoda asszony volt! A legjobb és a legkeményebb az egész országban. Vele nem omlott volna össze az állam, ha még ötven évet él.

Noha nem kívánta megírni, én ezt nem engedhetem meg magamnak, mert kár volna, ha egy nagy öregember ilyen érdekes s egyben valószínűleg utolsó álma a feledésbe merülne.

Nos, én el fogom mesélni, és ön, ha akarja, megjelenteti, de nem csupán mint álmot, hanem mint az ő művét, hiszen ki tudja, lehet, hogy mindez nem is álom volt, hanem próbálkozás, hogy megírja utolsó történetét, még ha nem is nagyon emlékeztet az ő stílusára.

Ez volt Herczeg Ferenc álma:

Egészen kicsiny, nyolc-tíz éves gyermeknek álmodom magam, érzem a csúzlükövecsekkel teli zsebű rövidnadrágomat, látom magas szárú cipőmet, ebben másztam fel a Toronyhoz, és aztán látom, ahogy a fészker nyakamrájához megyek, ahol Éva mama tartotta a magot, ahogy ő nevezte a selyemhernyótojást, lassan kinyitom az ajtót, majd azonnal behúdom magam mögött, hogy ne jöjjön be a macska, vagy az egerek ne okozzanak kárt. Nagy asztalokon tiszta papírlapokon sorba rakott eperfalevelek, s mellettük egy rakás fehér tojásocska, ezekből kell kikelniük a kicsi kukacoknak. Nagymama ezeket a tojásokat Krétáról és Lombardiából rendelte, ez a két legjobb hernyófajta, mert arról álmodozott, hogy megcsinálja a maga „aranybogarát, verseci aranybogarát”, ahogy mondogatta, állok az asztaloknál, és várom, hogy kelni kezdjenek a férgesek. Kint kissé lehűlt az idő, ezért nagymama el-

rendelte, gyűjtsanak be a sparheltba, hogy elég meleg legyen, és időre kikeljenek az apró kukacok, és ő kicsi, közepes és nagy dobozokba rakja őket, attól függően, hogy ki mennyi fölnevelésére képes, mert holnapután jönnek értük a tenyésztők, és egyszerre csak látom, hogy pattannak ki a gombostűfejnél valamivel nagyobb tojásocskák, és kísérem, ahogy a fekete kukacocskák a közeli levelek felé sietnek, hogy táplálkozni kezdjenek. Nem tudom, mitévő legyek. Menjek a nagymamához, és jelentsem, hogy megkezdődött, vagy gyorsan szedjek levelet, és rakjam az asztalokra, mert látom, hogy már minden nyüzsög és feketéllik, a férgek hozzáláttak táplálékot keresni, az udvarba sietek, és megtöltöm levéllel a kiskosarat, majd visszafutok, és kiöntöm az asztalokra, de ők már ezerszeresére sokasodtak és örülten esznek, és látom, hogy nőnek, hogy rágnak és hogy tűnnek el a levelek, az egyik a másik után. Kiszaladok és hozok még levelet, és most már a kishernyókat etetem, amelyek két centiméteresre nőttek, és még falánkabbá váltak. A szemem láttára megettek mindent, amit hoztam, és én megyek újra, hogy hozzak még és még és még levelet, ők meg annyira rágnak, hogy már hallani munkájuk zaját, látom, ahogy a hernyók a szemem láttára nőnek, és immár elérték a normális nagyságot, s előttük nincsen több levél, megint rohanok ki, töröm az eperfák ágát, mert nincs időm, hogy leszedjem a leveleket, és gyorsan beviszem azokat, a hernyók meg leereszkednek az asztalokról, felmászhatnak az ágakra, és lemeztelenítik mindegyiket. Ismét kiszaladok, de elfelejtem magam mögött becsukni az ajtót, és, míg az udvar másik végében levő eperfához megyek, hogy még néhány ágat törjek, látom, hogy a hernyók kijöttek, és széjjelmásztak az udvaron, majd maguk indultak neki az eperfáknak, felmásztak az ágaikra és legelésbe kezdtek, míg a másik menetoszlop a kapu alá vette az irányt, és megindult az utcán álló fa felé, látom, hogy képtelen vagyok őket megállítani, de kiáltani sem bírok, megnémultam, ők meg most már kimennek az utcára, és nem válogatnak a fák között, felmászhatnak a hársakra, az akácokra, a gesztenyékre és mindenre, ami elébük kerül, és legelnek mind gyorsabban és gyorsabban növekedve, és hatalmasokká válnak – tízszer, hússzor nagyobbakká, mint amekkorára mi neveltük őket; miután egy fát lelegeltek, mennek a másikra, de valahonnan újabbak is érkeznek azok közül, amelyek nálunk keltek ki, és nemsokára látom, hogy az egész Versecet és az egész hegyet, a szőlőskerteket és

az erdőket betakarják az Éva nagyanyám keltetőkamrájából származó hernyók, amelyek mindent letisztítottak a levelektől, lemeztelenítették valamennyi fa ágát, és a kora nyarat össze változtatták, megkísérlem nagymamát hívni, de a hangom nem hallatszik, ki akarom nyitni a ház ajtaját, s hívni valakit, hogy mindezt lássa, de az ajtó nem nyílik, mintha csak zárva lenne, vagy be lenne szögelve. Az utcán futok, a mi nagytemplomunk felé, amelyre már fölmásztak a hernyók, és látom – csoda vette kezdetét a lemeztelenített fák koronái között a hernyók elkezdik szőni ezüsthálóikat, a házak közé fonalakat terítenek és felgöngyölik, a templom tornyai közé kötélvastagságú, csillogó szálakat helyeznek és ráakaszkodtak, s most göngyölik, de begöngyölik a tornyokat és a keresztek is, és az egész nagytemplom lassan eltűnik a selyem alatt...

CSORBA Béla fordítása

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

SZENTELEKY NÉMETH LÁSZLÓ AJTAJÁN KOPOGTAT, ÉS BEBOCSÁTÁST NYER

UTASI CSABA

Indulásakor a *Kalangya* a „vajdasági kalászkok” egybegyűjtésére összpontosított, anélkül hogy irodalmunk kötődéseinek jelentőségét kellőképp nyomatékosította volna. Programadó cikkében Szenteleky egyfelől a mind „virágosabb, lombosabb” alföldi akác ápolására, másfelől a jugoszláv irodalmak kiváló értékeinek bemutatására helyezte a súlyt, ám a magyar irodalommal létesítendő kapcsolatok fontosságáról, alkalmasint politikai megfontolásból, egyetlen szót sem ejtett. Így aztán a magyar irodalom és a *Kalangya* kapcsolata elég egyoldalúan is alakul az első periódusban. A folyóirat kritikussai, kritikát is író munkatársai több-kevesebb rendszerességgel figyelemmel kísérik a magyarországi könyvkiadást, magyar írók művei azonban csak nagy ritkán, szinte véletlenszerűen bukkannak föl a lap hasábjain, annak a jeleként, hogy Szenteleky nem kutatja a közvetlen együttműködés módozatait. Ettől már a közöny, még inkább az esetleges visszautasítás is eltántorította, hiszen a *Kalangya* indulása után egyetlen jelentősebb magyar író sem kereste föl bátorító szóval szíváci magányában.

Németh Lászlóval mégis kivételt tett. Amikor 1932 őszén a *Tanú* első száma megjelenik, csaknem olyan elragadtatással olvassa, mint néhány évvel korábban Julien Benda könyvét. Azon frissiben reagál is a vállalkozásra, s följajzottságában elvéti a „magyar szellemi erők organizátorá”-nak nevét. „Ismered Németh Andor revüjét, a *Tanút*? Nagyszerű! Ő maga írja az egészet, óriási horizont, hetyke bátorság, finom meglátás, sokszínű ötletesség. Nagyon tetszik” – írja lelkendezve Szirmai Károlynak október elején, néhány nappal később pedig Csuka Zoltán figyelmébe ajánlja a „legkiválóbb mai magyar kritikuss”-t, és buzgón előfizetőket kezd gyűjteni a folyóíratra. A *Tanú* tehát

Elhangzott a Szenteleky Napok szíváci rendezvényén, 2001. október 6-án

erős impulzust ad Szenteleky más jellegű, már a helyi adottságok következtében is kisebb sugarú, de úgyszintén önállóságra törekvő intencióinak. Érthető hát, hogy tétovázás nélkül Németh Lászlóhoz fordul kéziratért, aki postafordultával megküldi *A kapitalizmus alkonya* című tanulmányát, ellenszolgáltatásként csupán annyit kérve tőle, hogy a *Kalangyában* emlékezzen meg a *Tanúról*. Minthogy mindennemű megalkuvás nélkül már kialakult nézeteit kell papírra vetnie, az ismertető nem okoz gondot Szentelekynek.

Kisesszéje a magyar kritikairodalom nagy reménységeként köszönti Németh Lászlót, akinek értékét „nemcsak szokatlanul széles látóköre, éles, friss tekintete, hatalmas műveltsége, biztos intuíciója, hanem bátorsága is biztosítja”. Nagy nyomatékkal emeli ki, hogy az „örök függetlenségi vágy, a semmiféle megalkuvást, a tisztátlan szomszédságot meg nem tűrés” csakis egy olyan önálló folyóiratban található „magának való tiszta talajt”, amilyen a *Tanú*, majd végül azért fohászodik, hogy az „írás mai zűrzavarában” Németh Lászlónak legyen minél több ereje a „kartellen kívüli állapot szenvedéseihez”.

Szenteleky lelkesedését azonban nem csupán a *Tanú* anyaga táplálta, hanem egy merőben szubjektív mozzanat is. A húszas évek végén, amikor kisebbségi eszmélkedése még nem nyert határozottabb kontúrokat, a kritikát „önálló művészi alkotás”-nak tartotta, amelynek „jóságát és nagyszerűségét az értéktételek világosságában, szépségében és meggyőző, megjelentető erejében” kell keresni. A harmincas évek elején eltávolodik ebbéli meggyőződésétől, a kritika szerepét ekkor már a vajdasági elkötelezettség afirmálásában jelöli ki, majd tovább szűkítve a kört, váltig hangoztatja, hogy a kritikus feladata nálunk „nem lehet ítéletmondás, hanem egyedül az író vagy írás értékeinek nyugodt, objektív megállapítása”, illetve hogy „kritikánk első és legfőbb kötelessége a megértés. A környezet, a kisebbségi sors megismerése és figyelembe véve”. A kritika tekintetében tehát hasonló folyamat játszódott le Szenteleky gondolkodásában, mint a helyi adottságokkal való megbékélése terén. Azzal párhuzamban, hogy a materiális javaknak élő, zsíros, disznóólszagú bácskai táj kisedet irodalmának szolgálatába állt, miközben egyfolytában a szellem fényteli világai után sóvárgott, lépésről lépésre programos követelménnyé tette a megalkuvó, elvtelen, a „tisztátlan szomszédság”-ot de mennyire megtűró kritika ápolását is, ám a legelső markánsabb jelre fölhorgadt benne a „kartellen kívüli” függetlenség kivívásának vágya, tudván tudva persze, hogy hátralevő idejében ez a vágy már semmiképpen sem teljesülhet.

Mindemellett nem téveszthetjük szem elől azt sem, hogy Szenteleky egzaltációját a közlésre megkapott tanulmány alaptételei is fűtötték. Németh László ugyanis a „társadalmat tömeggé süllyesztő”, az emberi egyedeket szolgálalkú gépkerékké lefokozó kapitalizmustól éppúgy idegenkedik dolgozatában, mint a „tizenkilencedik század dogmatikájával” élő társadalmi forradalomtól; az

amerikanizmustól éppúgy, mint a marxi szocializmustól, s már ekkor a minőség forradalmát, vagy ahogy később mondja: a minőségszocializmust, a „rendezett vállalkozások Janus-arcú tanát” véli célravezetőnek. Egy lehetséges harmadik út képletét körvonalazza tehát, amely voltaképp rimel Szenteleky koncepciójával, hiszen a kisebbségi béklyók szorításában ő is a jobb- és baloldali társadalmi mozgalmaktól távol, köztes úton véli megteremthetőnek a magasabb nívójú honi irodalmat.

Túlzás nélkül állítható, hogy Szenteleky és Németh László szellemi találkozására két háború közötti irodalmunk fényes pillanatainak egyike, amely termékeny együttműködést ígért. Az együttműködés azonban váratlanul elmaradt. A Szenteleky szerkesztette *Kalanyában* újabb Németh-írás nem jelenik meg, Szenteleky levelezésében a *Tanú* írójának neve 1933 januárjától az év júniusáig föl sem bukkan, mi több, amikor Szenteleky a Mártonhegyi szanatórium lakójaként Proustot szeretné olvasni, nem Németh Lászlóhoz fordul segítségért, kinek Proust-tanulmányait épp a *Tanúból* ismeri, hanem Szirmai Károlynak írja meg Verbászra, hogy *Az eltűnt idő nyomában*, sajnos, egyetlen pesti kölcsönkönyvtárban sem található meg.

A kettejük között beállt csöndnek nyilván több oka volt. Közülük egyet, a talán legfontosabbat, megbízható adatok híján is meg lehet nevezni. A *Nyugat* 1933. februári számában Babits Mihály kritikát tesz közzé a *Tanúról*, amelyben jó adag íroniával elveri a port a fiatal polihisztoron. Egy kis „bátyai mosollyal” „hideg és többnyire terhelő tanúnak”, sőt bírónak nevezi, aki „szenvedélyében már-már az egész világ fölött ítélkezne”, csak önmaga és elméletei fölött nem, mert azokat mértékül használja. Írásaiban így a „magas műbírálat mellé valami cselédszoba- és hátsólépcsőszerű kritika férkőzik”. Annál inkább, mert hűtlen lett korábbi, klasszikus elveihez, s „mű helyett az embert bírálja, már nem is írásai, hanem irodalmi helyzete s kínálkozó föltevések, sőt pletykák alapján”. A „bátyai” mélyütések után Babits képletesen magasra emeli mutatóujját, és az irodalmi hierarchia védelmében arról beszél kioktatón, hogy a szellem röpte olyan, mint a darvaké, mindig V formájú, csak kevesen szállnak elől. A kritikusknak épp ezért vigyáznia kell, hogy a V össze ne kuszálódjon, „mert különben a dicső röpülés szelek játéka lesz”.

Németh Lászlót természetesen telibe találja a kritika, amiről mi sem tanúskodik meggyőzőbben, mint hogy bő öt évvel később, még mindig sebeit nyalogatva, „következményeiben talán a legsúlyosabb magyar nyelvű műbírálat”-nak nevezi a babitsi leckét. A legnagyobb gondot azonban nem hiúságának megtépázása, becsvágyának és terveinek kiskorúsítása okozza számára, mint gondolhatnánk, hanem az a társadalmi hatás, amely Babits „kurátori enciklikája” nyomán csakhamar körülfogja. Az íróársak zöme máról holnapra begombolkozik, Kosztolányi pl., aki a *Tanút* nem titkolt rokonszenvvel fogadta,

gyorsan eltávolodik tőle, az olvasók pedig elnémulnak, hiszen, mint a *Tanú-években* olvassuk, „senki sem szereti, ha kiderül, hogy naivul lelkesedett”.

Noha Szentelekyt nem érik el a *Tanú* körül támadt vihar hullámai, biztosra vehető, hogy a Babits-kritikát olvasva egy kicsit maga is a naivul lelkesedők között érezte magát. Németh Lászlóról alkotott véleményét a „kurátori enciklika”, igaz, nem másíthatta meg, ám hatására kissé bizonytalanáá, tanácsalanná vált, múltó feszélyezettség lett úrrá rajta.

Kettejüknek azonban mégis találkoznuk kellett. Amikor Szirmai Károly kézhez veszi Szenteleky már említett levelét, nyomban kérelemmel fordul Németh Lászlóhoz, hogy látogassa meg íróársát a szanatóriumban, s ha teheti, vigyen neki néhány Proust-kötetet. Németh László aztán 1933. június 24-én föl is keresi Szentelekyt, s egy árnyas pihenőerkélyen elbeszélget vele. Miután augusztus végén hírt kap róla, hogy a maréknyi vajdasági magyar író vezére meghalt, találkozásuk emlékéét *Látogatás Szenteleky Kornélnál* címen örökíti meg. Az írást habozva küldi el a *Kalangyának*, nem tudja megítélni, elfogott-e „csak egy vonást is Szentelekyből”, hiszen nem is ismerte, kritikai munkásságából pedig alig olvasott valamit.

Aggodalma azonban fölösleges volt. A szépprózai helyzetteremtés eszközeit is alkalmazó, vallomásos esszé maradandó képet ad a haldokló Szentelekyről. Egyfelől mindvégig a látogató benső küzdelmét, afölötti zavarát és lelki-furdalását érzékelteti, hogy a gyönyörű nyár eleji napon ruganyosan és boldogan lépett a halálra ítélt beteg elé, másfelől viszont Szentelekyt látatja, amint annak az embernek hűvös, tárgyilagos szomorúságával néz maga elé, akinek agyát már nem homályosíthatja el a tüdőbajosok optimizmusa, aki oly nyugodtan, pontosan és szerényen beszél, mintha valamely bizonyítást vezetne le – „tulajdon halálának bizonyítását”. Az esszében e között a két pólus között jön létre az a feszültségteli tér, amelyben Szivácról, a hosszú bácskai faluról, az *Ákácok alatt* című novellaantológiáról, a vajdasági magyar irodalom távlatairól, Rousseau-ról, Csokonairól, Fazekas Mihályról és arról a Tóth Árpádról esik szó, aki halála előtt ugyanebben a szanatóriumban élt, s virágokat gyűjtve kószált a budai lankákon.

A találkozásról természetesen maga Szenteleky is megemlékezik. Fáradtsága, levertsége gátolja abban, hogy irodalmi formát adjon benyomásainak, ennek ellenére az a néhány sor, melyet az emlékezetes júniusi napról Szirmai Károlynak ír, megérdemli, hogy idézzem: „. . . szombaton itt volt Németh László, két kötet Proustot is hozott magával. Nagyon jólesett látogatása, eleven és bensőséges szellemisége. Több mint egy óráig időzött nálam, nagy sietséggel végigszáguldottunk a világirodalom óceánján, s a végén megrekedtünk a magyar pocsolyákban”. Majd ehhez hozzáfűzi: „Németh László kissé húzódozott,

amikor arra kértem, hogy könyveinkről írjon. Úgy látszik, rosszat nem akar írni, s előre tudja, hogy magas mércéjét egyikünk se éri el.”

Szenteleky ez utóbbi megjegyzése fájó pontot érint. Szirmaival együtt mindig is azt szerette volna, ha Németh László figyelmet szentel ritka kiadványainak. S Németh László természetesnek is vette ezt az igényt. Már a *Kalangya* indulása előtt, 1932 januárjában arról biztosította Szirmait, hogy bármikor szívesen áll a jugoszláviai magyar írók rendelkezésére, s örül, ha „igaz erőik felismerésében” segítségükre lehet. Ezt az ígéretét később több ízben megerősíti, de végül csak Herceg János első novelláskönyvéről ír.

Meghátválása mégsem zavarta meg a kapcsolatok további alakulását. A Szirmai szerkesztette *Kalangyában* egész sor Németh László-írás jelenik majd meg, köztük olyanok is, melyeknek eredeti változata ma is csak folyóiratunk megsárgult lapjain olvasható. Az együttműködésnek ez az újabb periódusa azonban túlmutat mai összejelvetelünk témáján.

EGY KAPCSOLATHÁLÓZAT TÁVLTATOS ASPEKTUSA

Szenteleky Kornél–Németh László–Csuka Zoltán

H Ó Z S A É V A

... olyanra vállalkoztam, ami hiányzott.
(Németh László levele Szirmai Károlyhoz.
Kalangya, 1934. 4., 284.)

Németh László a *Tanú*ra vállalkozott a harmincas években, egy olyan szerepre, amely szerinte hiányzott. Füzi László új Németh-életrajza, amelyben az alkat és a mű viszonylatában foglalkozik az író szerepkeresésével; megállapításai új irányt adnak a Németh László-olvasásnak. A Tanú-korszak szellemi távlatossága, valamint a második világháború utáni távlatosság jegyei összefonódnak. Füzi László világirodalmi kapcsolatokat kutató cikke is (Dosztojevszkij–Czeslaw Milosz–Németh László) az antinómiára összpontosít, vagyis a különböző szerepek közötti mozgásra, amelynek révén beépül a kor (*Tiszatáj*, 2001. 9. 93.). A *Tanú* kapcsán a húszas évek vége, a harmincas évek eleje ez a beépülő kor, amelyben az irodalmi gondolkodás átalakulóban van, amikor a történelmi sorsfordulat új kérdéseket hoz felszínre. Valójában egy új „hitvitázó” korszak ez, amikor az író-én küzdelmet folytat saját hitéért, ezért nem véletlen, hogy a legújabb Németh László-életrajz (részint monográfia, *Alkat és mű* címmel) a *Kalangyában* közölt *Ember és szereppel* kezdődik (1934), a váltás időszakával, azzal a törésvonallal, amikor Németh László túl van a *Tanú* indításán.

Ha a Szenteleky–Németh László–Csuka Zoltán viszonyrendszerben gondolkodik az olvasó, akkor a szövegközi hálózat aspektusából is a szerepkeresés, a szerepmozgás kerül előtérbe, amely természetesen az említett kor beépülését teszi lehetővé. Mindhárman ellenállnak a lezárt rendszernek, gondolkodásuk mozgó gondolkodás, amelyben a halálképzet is felsejlik.

Szenteleky és Csuka Zoltán „itt” szintén olyanra vállalkozott, ami eddig hiányzott. 1931-ben Szenteleky azt vallja, hogy ami az elmúlt tíz év irodalmában itt történt, az Csuka Zoltán nélkül nem ment volna végbe, kritikusként pedig a „holnap költője”-ként nevezi meg Csuka Zoltánt. (*Új lehetőségek – új kötelességek*, 2000. 152.), és horizontját végtelenné tágítja. Ugyanakkor tőle – Szentelekytól – sem idegen az alkat és mű reláció, hiszen ő a kisebbségi lélek eltéréseit veszi szemügyre a művek kapcsán. 1930 októberében az *Erdélyi Helikon* közölte Szenteleky kritikáját Hankiss János és Juhász Géza francia nyelvű irodalomtörténetéről (*A magyar irodalom francia panorámája*. 700–701.), amelyben szellemi evolúciónak nevezi a kisebbségi lélek „kollektív” lélekke szélesülését, és a „tisztá, minden gonoszt elolvasztó szeretet”-re hivatkozik (uo. 701.), másutt a kialakulóban levő kisebbségi lélek pacifizmusát hangsúlyozza (Sz. K., 1999. 26.). Szentimrei Jenő erdélyi *Kéve*-kritikája viszont a széles műveltséget, a világljárt, utazó egyének attitűdjét emeli ki (*Erdélyi Helikon*, 1928. július, 233.) a bácskai költők vonatkozásában.

Történik mindez akkor, amikor a jövőtudat és jövővárás, a földi harmónia távlatát láttató Csuka Zoltán a tudás felé is tör. Feltűnő a hasonlóság Csuka és Németh között. Az *Ember és szerep* írója, a *Nyugat* körétől eltávolodó Németh László a vele kapcsolatos jóslatot említi, vagyis azt, hogy a jövő emberét látták benne. Csuka Zoltánt azonban nem mindenki ítéli meg így. Kassák például költői megkésettségét hangsúlyozza, noha a váltás nem szünteti meg azonnal a történeti avantgárdot.

Csuka Zoltán és Németh László kapcsolata nemcsak metaforikus kötődés, a recepció arra a távlatlehetőségre is rámutat, amelyet kettejük gondolkodása jelentett a harmincas évek elején. Németh László Közép-Európáját kutatva egy újabb toposzra, a „hídverésre” talál a kutató. A magányos utazónak minősülő Németh László felvázolja a dunai népek összefogásának elméletét; Fábry Zoltán, Kós Károly, Kuncz Aladár és Gaál Gábor mellett Csuka Zoltán neve is szerepel a szövetségesek névsorában. Németh László az 1933-as *Egy folyóirat terve* című felhívásban javasolta egy „hídverés” szándékával létrejövő kelet-közép-európai folyóirat megalapozását; olyan szerep és program ez, amelyet más közegben ezen a tájon például Csuka Zoltán is körvonalazott (Pomogáts, 1993. 81–82.).

Kezdjük a vizsgálatot a Szépléleknek nevezett Szenteleky és a „legkövetkezetesebb expresszionista” (Csuka Zoltán) viszonyrendszerének bogozgatásával! A kapcsolat többnyire ismert történetét Csuka Zoltán önéletrajza világítja meg a következőképpen: „Nevét természetesen a húszas évek elején is ismertem, de nem tartott velünk, expresszionista költőkkel és írókkal, noha később ő maga is szabadverseket írt. Személyes ismeretségünk akkor kezdődött, amikor a *Kéve* című költői antológiát szerkesztettem – a vajdasági költők

első seregszemléjét –, és őt is meghívtam, csatlakozzon hozzánk. Ugyanakkor jártam a Vajdaságot is Balázs G. Árpáddal, és természetesen Szivácson is megfordultunk. Igazi barátságunk azonban akkor kezdődött, amikor a Képes Vasárnapi Vajdasági Írás címen mellékletet nyitottam, majd ebből a mellékletből önálló folyóirat lett, és őt kértem fel szerkesztőnek. Vállalta” (Csuka Zoltán, 1971. 74.). Szenteleky tehát „vállalta” azt, ami hiányzott, méghozzá Csuka Zoltán felkérésére vállalta, minderről a dinamikus irodalmi levelezés is tanúsodik, amelyben az önismeret és az önkifejezés stációi a távlatosság felé vezetnek, még így is, hogy Szenteleky részéről mindvégig megfigyelhető a szétfosló élet lenyomata és a profán elfoglaltsággal – az orvosi hivatással – járó feszültség.

Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy éppen a „tanú” Szenteleky vállalkozik egyfajta „aktivista” szerepre, ő nevezi így (tanulétnek) ezt a létállapotot és közérzetet, amelyben a szemtanú látásmódja és az irodalomban-lét mozzanata is jelen van. 1927. december 12-én indul az igazi dialógus, amikor Szenteleky, a kudarcok és csüggedések tanúja „fanyar és fáradt hittel” csatlakozik „izmos hitű” és tehetséges megmozgatójához (Levelek, 1943. 55.), Csuka Zoltánhoz. A rezignált, eddig elszigetelt Szenteleky februárban már a gyűjtő-ívek szétküldesével foglalatосkodik, kritikusan hangon szól a dilettantizmusról, majd hamarosan a Csuka-szótárba illő „harc” névvel nevezi meg törekvésüket (uo. 61.), a *Kéve* hézagos névsorát bírálja, az eszményekre hivatkozik, megszólításai pedig a közeledést mutatják (társ, barát, testvér stb.). A fordulatot az 1928. május 14-én kelt levél hozza meg, amikor a Németh László-i gondolkodás felől válik fontossá a távlatosság, illetve Szenteleky önvizsgálatot feltételező szerepváltása: „Tervek! Perspektívák! Szinte diákos izgalom bizsereg idegeimen, pedig bizony már régen volt, mikor világnézeteket szerettem volna megdönteni egy forradalmi folyóirattal. (. . .) Ezért nem hiszem, hogy alkalmas lennék arra a szerepre, amelyre ön kiszemelt: „A sors összesodort bennünket s most egy irányban küzdünk és harcolunk, ha mindjárt nem is valljuk mindig ugyanazokat az elveket, irányuk mindenesetre egy és érzéseink mindig emberiek és eszményiek” (uo. 99.). Íme az „eszmény”, amely a Németh László-i szótárba is beleillik, csakhogy Szenteleky esetében az önálló világ kialakításáért folytatott küzdelem éppen a *másiké*hez való közeledést jelzi.

A Szenteleky–Csuka-levelezésbe beleíródik az Örök Jó abszolútuma is, amely a távlatosság iránya, nem jelenvaló kategória, és Gandhi nevéhez fűződik (1928, Levelek. 68.), bár Szenteleky-nél szó sincs egy alapos teoretikus elvről vagy európai gandhizmusról, mint Németh László esetében, inkább a Krisztus-pózhhoz köthető, amely a kortársak szemében a múlté. Tolsztoj neve ugyancsak helyet kap a Csuka–Szenteleky dialogizáló levélváltásban Kohlman készülő tanulmánya révén. A hosszú írói vajúddal összefüggő szerkesztői

bosszúságok bekerülnek Szenteleky levélszövegeibe. Szenteleky, a szerkesztő tehát lényegesnek tartotta a Tolsztojról szóló írás közlését, egyébként is egyre inkább azonosul a szerkesztői szereppel, szenvedélyesen vesz részt a „cselekvő munkában”, mércéje a szigorú kritikus (kulturkritikus) nivótartó törekvéseiről tanúskodik, vitái a kor átalakuló, mozgó irodalmi gondolkodásának törésvonalaihoz és az elválasztott régió szituációjához fűződnek. A Csuka-levélváltás az igényes szerkesztő és kritikus értékhierarchiáját igazolja, elvei jóval kizárólagosabbak, mint ahogy ez cikkeiből vagy az almanachokból kitűnik. A műfajhatárok változásának ideje ez, ám Szenteleky műfajokban gondolkodik. A lírai verstermés bőségével szemben gondot jelent a novella, a regény, majd később a tanulmány begyűjtése. A cenzúrával való hadakozás, a taktikus lépések a kisebbségi lét sorskérdéseit hozzák felszínre. Nyelvi magatartása, indulatos kifakadásai a sajtó- és helyesírási hibák ellen, a fordítással összefüggő következetes elvei (pl. a „centrifugálás” szó esetében) a korabeli nyelvi váltásra utalnak, természetesen a többnyelvű környezet, a nyelvi igénytelenség és a hozzáértők hiánya nehezíti Szenteleky csatáját. Németh Lászlóhoz hasonlóan a *kultúra*, illetve a kultúra és irodalom aspektusa a meghatározó. Értékmérője, viszonyítási pontja pedig a *Nyugat*, Németh Lászlóé is az, holott a *Tanú* éppen a *Nyugattól* való elfordulást igazolja, a munkatársak közül is legfeljebb Gellért Oszkárral rokonszenvez, és persze Móriczsal (Juhász Erzsébet, 1993. 33). Szenteleky a *Nyugat* mintájára szeretne két-három verssel szerepeltetni egy-egy költőt az *Újarcú magyarok* rovatában (Levelek, 73.), Osváttal szintén megbeszélést folytat, a cserepéldányokról tárgyal (Levelek, 151.), 1928 októberében pedig még naivnak véli Deák Leó ötletét a *Nyugat* példájára történő önállósulásról. A *Nyugat* inkább a nivótartás tekintetében modell, ám az elfordulás nyilvánvaló, az irodalmi gondolkodást ugyanis a régió igényei és lehetőségei szablják meg. (Kassák szintén a *Nyugathoz* viszonyít Csuka költészetével kapcsolatban, és az elszakadást konstatálja.)

Szenteleky és Csuka együttműködése, szerepvállalása, sőt „szerepváltása” két egymástól eltérő (irodalmi) gondolkodó összefogását, kanonizációs tevékenységét jelzi; a Csuka távozását követő Szenteleky-féle hiányérzetre Mladen Leskovic emlékezik vissza (M. Leskovic, 2001. 999.).

Csuka Zoltán viszont, aki bevonta Szentelekyt a „cselekvő munkába”, 1943-ban így ír róla: „... ha nem aprózta el magát a szerkesztői és irodalom-szervezői munkával, mint író többet tud alkotni, hiszen erre tudása és tehetsége egyaránt alkalmassá tették” (Juhász Géza, 1997. 815.).

A Csuka Zoltánhoz intézett Szenteleky-levelek Németh László-utalásokat tartalmaznak: Ezek a következők: „Németh Lászlónak is írtam Pestre, talán ismered kiváló kritikai folyóiratát, a *Tanút*. Ő mindenestre a legkiválóbb mai magyar kritikus” (1932. október 16.). „Itt küldöm a Kalangya nagy nehezen

össze gyűjtött kéziratait. Legtöbbet ér persze Németh László kitűnő cikke, amelyet úgy kaptam meg, hogy a Tanúról is beszámolok a Láthatárban” (1932. október 22.). „Németh László cikkének új címét sehogyan se helyeselttem. Általában nem értettem, miért ne jelenhetne meg az eredeti címen? Hiszen mindennap olvashatunk a kapitalizmus alkonyáról, és tudtommal egy cenzor se kapaszkodik bele ezekbe a vitathatatlan tényekbe. De ha már az eredeti cím semmiképp sem jöhetne – akkor a következő címetek ajánlanám: Ferdinand Fried könyve – A kapitalizmus alkonya – A kapitalizmus – A Kolumbusz kor nem fedi a cikk, illetve a könyv lényegét, illetve mondanivalóját” (1932. október 26.). [Ez a cikk egyébként a *Kalanga* 1932. 7. számában jelent meg „a kapitalizmus alkonya” fordításban (427–438)].

Ebbe a sorba illik bele az a Szirmaihoz címzett Szenteleky-level is, amely Németh László húzódozó magatartására utal, ugyanis nem akar vajdasági irodalomról kritikát írni, mércéi Szenteleky szerint sokkal magasabbak (1933. június 27.). Jelenleg csak utalhatunk arra, hogy a Németh László-levelezésben is jelen van Csuka Zoltán neve, például Szirmainak a *Láthatár* kapcsán említi 1933 novemberében, 1947-ben pedig, amikor a pécsi költözést latolgatja Németh László, ismét felmerül Csuka Zoltán neve.

A szövevényes kapcsolathálózat távlatos aspektusából viszont lényegesebb az a tény, hogy Szenteleky kritikusként látja Németh Lászlót, a Tanút pedig kritikai folyóiratként értékeli. Németh László a kritikus *modell* „fárosz” Szenteleky számára, és ettől a modelltől kell tudatosan eltávolodnia, mert a regionalitás szempontja ezt megköveteli. Németh László kritikaírói beszédének távlatossága irodalomtörténeti távlat (Bányai, 2001. 77.). Szenteleky nézőpontját a most teremtődő érték, a megírásra kerülő új és időszzerű irodalmi gondolkodás szabja meg. Számára is kulturális műfaj a kritika, sőt a kritikaóvó szövegei egyre erősödnek, mert az irodalmi termékek létrejöttét ösztönzi, tehát Barthes kifejezésével élve a kritikának „taktikai célt” tulajdonít. Szentelekynek rá kell döbennie az összemérhetetlen kánonokra, az „irodalomkritikák” különbözőségének jelenlétére, az ő szótárában a „nemzedék” is mást jelent. Szenteleky igazi szemtanú, aki a *Tanú* szövegeinek befogadjává válik, kritikaolvasóvá, és a viszonylagos értékmérést hirdeti. Ebből a szemszögből játszik szerepet az a két Proust-kötet, amelyet Németh László visz ajándékba egyetlen találkozásuk alkalmával a nagybeteg Szentelekynek. Erről az eseményről Szenteleky Szirmainak és Herceg Jánosnak is beszámol (1933. június 27. és 1933. június 28.). Majtényi szintén megírja. A levelezéstörténetnek folytatása is van, hiszen Németh László értesíti Szirmaiát a Proust-kötetek visszajutásáról (A Jegyzetek Bori Imre gyűjteményére és a tartalomról való keltezésre hivatkoznak a *Németh László élete levelekben* című kötetben. A

keletkezés pedig 1933 júliusa, holott a bekövetkezett katasztrófát említi a szöveg.)

Szentelekynek azonban még maradt ideje arra, hogy beszámoljon Szirmai-nak saját Proust-olvasatáról (Levelek, 378.). Olvasata olvasói szempontú, szemtanúi olvasat, amely „az aprólékosságnak titkos, benső ökonómiájára „koncentrál”, vagyis Németh Lászlóval szemben mikroszkóppal, nem teleszkóppal szemlél, a prousti módszer apróságaira reflektál, arra, amelyek a mai Proust-ferdítésekig vezetnek (Ördög Ottó).

Németh László ismert Proust-tanulmánya irodalomtörténeti és intertextuális távlatokat láttat, a betegség és a dilettanizmus metaforáit alkalmazza, tehát szemantikai távlatossága is szembetűnő, de jelenleg fontosabb, hogy Németh László 1932-ben is abszolút értékben szeretne hinni, viszont az elmozdulással szembesül. Megállapítja: „Nincs iszonyúbb, mint egy irodalomtörténeti könyv, melynek az értékítéleteit a kritika nem tudja többé megmozdítani” (Németh László, 1973. 339.). Szenteleky viszont a jelen regionalitását veszi alapul, ő már nem gondolkodhat abszolútumban, mert akkor ő is ahhoz a szórakozott algebratanárhoz hasonlítana, akinek gyakorlati számtantudását a szakácsnője is felülmúlja. Ezt a hasonlatot éppen nagy vitát kavaráó cikkében írja le, amelynek következményeiről Csuka Zoltánnak számol be (Szenteleky, 2000. 141., 384.).

Németh László az idő elnyomását tartja a prousti módszer lényegének, Szenteleky pedig ezzel a módszerrel olvas. Kritikái éppen ezért nem válhatnak olyan szempontból önálló művé, mint Németh László esetében; számára a jelenhez kötődő aprómunka etikája adatott. Vállalja az aprómunkát, mert ekkor ez hiányzik, bár tudja, hogy az egyidejű befogadás távlatai számos kételyt vetnek fel. Munkájának (távlatos) értékében azonban hinni tud.

IRODALOM

- Barthes, Roland: *A szöveg öröme*. Osiris, Budapest, 1998
- Bányai János: Németh László – a kritika dicsérete. *Üzenet*, 1975. ápr., 236–238.
- Bányai János: „A kritika félreértés”. *Hungarológiai Közlemények*, 1983, 2. sz., 287–294.
- Bányai János: Száz éve született Szenteleky Kornél. *Kisebbségi magyaróra*. Forum, Újvidék, 1996, 7–15.
- Bányai János: Németh László kritikáírása a húszas–harmincas évek fordulóján. *Tiszatáj*, 2001. 9., 73–78.
- Beládi Miklós: *Érintkezési pontok*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974. 154–210.
- Beládi Miklós: *Válaszok*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983, 67–114.
- Bori Imre: *Szenteleky Kornél*. Monográfia. Forum, Újvidék, 1994
- Bori Imre: A bekerített sorsú Németh László = *Hétről hétre*. Forum, Újvidék, 1998, 211–213.

- Bori Imre: Csuka Zoltán szabadverse. *Híd*, 2001. szept. 981–997.
- Bori Imre: Csuka Zoltánnak nemcsak a példája, a műve is... (Meggésett centenáriumi köszöntő). *Magyar Szó*, 2001. szeptember 29., 7.
- Csuka Zoltán: „*Mert vén Szabadka, áldalak...*” Életjel Miniatűrök, 18., Szabadka, 1971
- Fekete Lajos: *A bujdosó visszanéz*. Életjel Miniatűrök, 17., Szabadka, 1971
- Füzi László: *Alkat és mű*. Németh László 1901–1975. Kalligram, Pozsony, 2001
- Füzi László: A Semmi közelében (Dosztojevszkj–Czeslaw Milosz–N. L.). *Tiszatáj*, 2001, 9., 88–100.
- Gerold László: *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*. Forum, Újvidék, 2001
- Herceg János: Találkozás és búcsú: kilencven éve született Németh László. *Üzenet*, 1991. május–június, 5–6., 386–387.
- Juhász Erzsébet: Arcok és álarok = *Esti följegyzések*. JMMT–Forum, Újvidék, 1993, 33.
- Juhász Géza: „Folyó helyett híd” (Emlékezés Csuka Zoltánra). *Üzenet*, 1997, 11–12., 811–822.
- Kalapis Zoltán: Életrajzi kalauz. Csuka Zoltán. *Üzenet*, 1991. nov.–dec., 11–12., 890–891.
- Leskovac, Mladen: Csuka Zoltán hősi vállalkozása. *Híd*, 2001. szeptember, 998–1003.
- Majtényi Mihály: *A magunk nyomában*. Forum, Újvidék, 1961
- Németh László levele Szirmai Károlyhoz. *Kalangya*, 1934., 4., 284–285.
- Németh László: *Európai utas*. Tanulmányok. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973, 313–347
- Németh László: *Levelek Magdához*. Szerk. Monostori Imre. TIT Komárom megyei Szervezete, Új Forrás szerkesztősége, Tatabánya, 1988
- Németh László élete levelekben 1914–1948*. Szerk. Németh Ágnes. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1993
- Németh László-bibliográfia* (Összeállította: Hartyányi István és Kovács Zoltán). Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1992
- Németh Zoltán: „Kritikus” kritikusok. Gondolatok a Van-e magyar irodalomkritika? című kiadvány kapcsán. *Alföld*, 2000, 4., 94–98.
- Ördög Ottó. Marcel Proust: Az eltűnt madeleine nyomában. *Tiszatáj*, 2001, 10. 6–8., 21–25., 47–51., 61–64.
- Papp György: *Milyen kritika a fordításkritika?* Logos, Tóthfalva, 2001
- Leyla Perrone-Moisés: *A kritikai intertextualitás*. Ford. Burján Mónika. Helikon, 1996, 1–2., 91–104.
- Péter László: *Szabadkai emlékek* (Csuka Zoltán könyvéről). Életjel Évkönyv 2., 165–166.
- Péter László: Délkelet-Európa poétája. *Üzenet*, 1972., 2., 132–133.
- Pomogáts Béla: Németh László Közép-Európája = *Magyar girondisták*. Széphalom, Budapest, 1993, 77–82.
- Reményik Sándor: *Kéve*. Pásztortűz, 1928, 309.
- Szegedy-Maszák Mihály: A fordíthatóság esélyei. *Tiszatáj*, 2001, 9., 79–87.
- Szentimrei Jenő: *Fiatalok (Kéve)*. Erdélyi Helikon, 1928. július, I. évf. 3. sz., 232–233.
- Szenteleky Kornél: *A magyar irodalom francia panorámája*. Erdélyi Helikon, 1930. október, III. évf. 8., 700–701.

- Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933* (Sajtó alá rend.: Bisztray Gyula és Csuka Zoltán). Szenteleky Társaság, Zombor–Budapest, 1943
- Szenteleky Kornél: *Új életformák felé*. Forum, Újvidék, 1999
- Szenteleky Kornél: *Új lehetőségek – új kötelességek*. Forum, Újvidék, 2000
- Toldi Éva: *Herceg János*. Forum, Újvidék, 1993, 32–63.
- Tomán László: Adalék a Kalangya történetéhez. *Üzenet*, 1997. jan.–febr., 1–2., 42–48.
- Ugart kell törnünk*. Válogatás a Vajdasági Írásból. Forum, Újvidék, 1983
- Utasi Csaba: *Irodalmunk és a Kalangya*. Forum, Újvidék, 1984
- Utasi Csaba: Csuka Zoltán költői aktivizmusának meghatározó jegyei. *Híd*, 1999, 3–4. 188–193.
- Vajda Gábor: Az élet mint cselekvő megismerés. Nyolcvan éve született Németh László. *Magyar Szó*, 1981. április 25., 15.
- Vajda Gábor: *A muzáj-Herkules*. Tanulmányok Szenteleky Kornélról és műveiről. Életjel Könyvek, 71., Szabadka, 1997

CSUKA ZOLTÁN SZÜLETÉSE CENTENÁRIUMÁNAK UTÓHANGJA

SZENTELEKY KORNÉL

[A VAJDASÁGI MAGYAR IRODALOM MINDÖSSZE
TÍZÉVES MÚLTRA TEKINTHET VISSZA . . .]

A vajdasági magyar irodalom mindössze tízéves múltra tekinthet vissza. Tíz év nem nagy idő, az események sem teszik gazdaggá és mozgalmassá ezt a tíz vajdasági esztendőt, mégis van valami, ami előtt csodálattal és elismeréssel kell megállnunk. Ugyanis az, ami itt tíz év alatt a magyar irodalom megteremtése, összefogása, kévébe kötése és talpra állítása körül történt, az sohasem történt Csuka Zoltán nélkül. Az ő csodálatos aktivitása, lankadatlan hite, kifogyhatatlan energiája teremtett életformát, megnyilvánulási és fejlődési lehetőséget a fiatal, bizonytalan és gyenge lábakon tipegő vajdasági irodalom számára. Sokszor érték gáncsok, csalódások, tervei lehulltak a bácskai sártengerbe, tenniakarása visszapattant a lelkek szürke közöny-páncéláról, de Csuka Zoltán nem csüggedt, újabb terveket kovácsolt, felemelte pillanatokra lekodadt fejét, lelkében ismét felgyúlt a hit és az erő tüze, amely lelkét fűtötte a dermedt és daltalan lelkek között. Sokszor néztem és csodáltam Csuka Zoltán fáradhatatlan energiáját, elpusztíthatatlan optimizmusát, soha nem csüggedő építő- és küzdőkedvét. Hol van a forrása ennyi hitnek és erőnek?

A válasz e kötet: Mindent legyűró fiatalság.

Ha ennek a nagy hitnek és erőnek eredését és kivetülését szemléljük a lélek örökkön csodálatos kohójában, akkor megértjük Csuka Zoltán költészetét is, megértjük az érzések és élmények bőségesen áradó sugárzását, megértjük örökké fiatal lelkének rajongását és élethitét. Csuka Zoltán törhetetlenül hisz az életben, a szellemi erő, a nagy összefogások, a nagy, építő szintézisek diadalában. A technika minden előrelépését éppolyan rajongással köszönti, mint az új utakat kereső művészetet, mert ő minden új útban, minden aka-

rásban hisz, minden élményben és teljesítményben ígéretet lát, az új világ kicsinyke tégláját, a szebb, jobb, igazabb holnap alapkövét. Ő nem vágyódik, nem sóhajtozik puha, panaszos érzelgősséggel, hanem keményen hisz és akar. A kedves szembogarában éppúgy meglátja a holnap üzenetét, mint a temető kövei között, mindenből a szebb holnap int, minden, ami körülötte van: sugár és szikra, hullám és ritmus, az ő szemében valami nagy és örök dinamikus rendszer az élet, amely sohasem múlik el, ha el is múlnak a mában, szét is porladunk a bácskai televényben, hitünkkel, akarásunkkal mégis csak részesei leszünk a kollektív munkával felépítendő diadalmas holnapnak. Ez a hatalmas hite adja hangjának, nyelvének azt a nemes, prédikatori zenéjét, szimbolikáját, veretét és lendületét, ami tisztán művészi látószögből nézve is abszolút érték a modern magyar lírában.

Csuka Zoltán most kötetbe gyűjtötte ennek a tíz évnek java termését, a mindent legyűrő fiatalság legszebb élményeit. Ebben a háború utáni fiatalságban már semmi sincs a tizenkilencedik század fiataljainak démonikus, sőt borzalmas szertelenségéből. Shelley, Petőfi, Puskin, Hölderlin és Rimbaud bizonyos fiatalságából. Ez az új fiatalság a szívárvány hídján menetel, a holnap bizettségait várja tiszta öntudattal és lankadatlan hittel. Lépése kemény, a hite nagy. Ez a mindent legyűrő fiatalság, ez az időszerű olasz szóval: giovinezza creatore teremti meg az új világot, ez nyitja fel az emberi lélek döbrentően széles horizontját. Csuka Zoltán ennek a fiatalságnak költője és katonája.

Különös érték, sőt csoda, hogy álmos rónáinkon, tespedt városainkban, amelyek a minden mindegy bágyasztó, bénító pózában élnek, ilyen hit és ennyi energia oly sokáig loboghatott, hogy nem fáradt bele a küzdelmes lobogásba, hogy nem fulladt el a közöny tunya, tespesztő levegőjében. Csuka Zoltán most messzi készül, az élet lázas, lihegő ritmusába, az európai szellem és építő gondolat fényözönébe és gigászi, kaotikus küzdelmébe. Mikor távozásának döbbenetes tényét tudomásul kell vennünk, észre kell egyúttal vennünk azt is, mit adott nekünk. Az ő giovinezza creatoréja hitet, erőt hozott a tunya, hitetlen lelkekbe. Fiatalsága téglát vert és téglát hordott a szebb holnap templomához. Mikor kötetét – törhetetlen hitének legszebb dokumentumát – végiglapozzuk, messzi horizontok tárulnak eléink. Szinte azt érezzük, hogy magas küszöbön állunk, és arccal a felkelő nap felé fordulunk, ahol új fényeket, új tüzeket, új lelkeket kovácsol a Holnap.

Sajnálatos módon Szenteleky Kornélnak Új lehetőségek – új kötelességek címen egybe-gyűjtött írásai 2000-ben megjelent kötetéből Csuka Zoltán mindent legyűrő fiatalság versek – 1931 című 1931-ben megjelent verseskönyve cím nélküli előszavának szövege kimaradt. A Szenteleky-kötetben ennek az írásnak a helye A Mindent legyűrő fiatalság kontőse című szöveg előtt van.

CSUKA ZOLTÁN, A VAJDASÁGI MAGYAR IRODALOM „ÖRÖK KOVÁSZÁ”

UTASI CSABA

Mai távlatból már Csuka Zoltán gyerekkora is jelképesnek látszik. Zichyfalván, a bánáti sváb községben született, majd rövidesen Óbecsére, Bajára, Szabadkára, később a románok lakta erdélyi Topánfalvára, onnan Mohácsra, végül pedig, már az első világháború alatt, Pécsre került. A család mindennapjai tehát a megmozgatottság jegyében teltek, miközben Csuka Zoltán csaknem észrevétlenül a történelmi Magyarország népi tarkaságával ismerkedett. Élete alkonyán legszívesebben Szabadkára emlékezett, hiszen az ott töltött évek az eszmélkedés időszakát jelentették számára. Képzületét nemcsak a „hatalmas, kéttornyú” Teréz-templom, a Palicsi-tó, a piros villamos, a vasútállomáson dohogó mozdonyok ejtették rabul, hanem a bunyevác népviselet is, Raka néni szatócsboltja, ahol az első szerb szókat tanulta, az országos vásárok, melyeken buggyos nadrágban, fejükön piros fezzel, messziről érkezett bosnyákok sétáltak fel és alá a díszes sátorok között. Így aztán a negyvennyolcas szellemben nevelkedett gyerek korán ráeszmélt és természetesnek tartotta, hogy térségeinken különböző népcsoportok, kultúrák, szokások élnek egymás mellett, egymásra hatva.¹

Tévedés lenne azonban föltételezni, hogy 1921 augusztusában, a Pécs-Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság bukása után a gyerekkor hívó szava csábította az újonnan megalakult Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba. Csuka Zoltán akkor már az avantgárd törekvések elkötelezett híve volt, s ha több ezer társával a legrövidebb úton Eszék felé távozott az országból, ezt nem azért tette, mintha a Vajdaságtól irodalmi tervei megvalósulását remélte volna. Akár annyi más fiatal magyar író, ő is Párizsról álmódott, s abban a reményben telepedett le Újvidéken, hogy hamarosan meg fogja kapni az osztrák vízumot. Minthogy azonban a vízum egyre késett, ideiglenes ott-tartózkodása tizenkét esztendőre

nyúlt. Tizenkét olyan esztendőre, melynek során ténykedése messzemenően kihatott a vajdasági magyar irodalom két háború közötti korszakának alakulástörténetére.

Amikor a Vajdaságba érkezik, a jugoszláviai magyarság Pesttel való kapcsolatai mindinkább gyengülnek, majd átmenetileg meg is szakadnak, s csak nehezen, kerülő utak, ismétlődő kudarcok árán konstituálódik az irodalmi élet. A már korábban sikereket elért írók tanácstalanul figyelik a fejleményeket, s valójában el sem tudják képzelni, hogy ezen az elszakadt tájon eredeti magyar irodalmat lehetne és kellene teremteni. Noha az inercia törvénye szerint tovább alkotnak, szemük előtt változatlanul az anyaország irodalma lebeg, amelyhez tartoztak, vagy hitték, hogy tartoznak. Ugyanakkor a jugoszláv királyságba emigrált írók és újságírók sem kutatják még a vajdasági irodalom megalapozásának lehetőségét, hisz városainkat és falvainkat vagy véletlen állomáshelyüknek tartják, vagy pedig, gyökértelessnességüket felszámolandó, a határokat nem ismerő, egyetemes irodalom eszményére esküsznek. Így aztán a húszas évek elején fogant vállalkozások jórészt elszigeteltek is maradnak, egymástól eltérő eszmei magatartást és ízlést képviselnek, anélkül hogy a kezdeményezők olvasóközönségünk struktúráját, kulturáltságának fokát, igényeit ismernék. S a helyzetet csak bonyolítja, hogy a Vajdaságot még értelmiségi körökben is hagyománytalannak, anyagiakban bővelkedő, ám szellemikben szegény, már-már Istentől parlagnak teremtett tájéknak tekintetik, ahol igazi értékeket csakis emberfeletti erővel és áldozatkészséggel lehet létrehozni, mindennemű biztosítéka nélkül annak, hogy az ugar nem szívja-e föl őket nyomtalanul. Ezekre az első évekre hatványozottan érvényes az a visszapillantó helyzetkép, amelyet irodalmunk két háború közötti korszakáról, pesti perspektívából, Schöpflin Aladár rajzolt: „Nem voltak sokan, magyar írók, többnyire fiatal emberek, egy-két ügyvéd, orvos, magántisztviselő, egy kis csoport újságíró, és még kevesebb volt a közönségük. Hazulról, az anyaország közönsége részéről nem kaptak jóformán semmi támogatást – ki tartotta számon idehaza, Budapesten, hogy mit csinálnak, hogyan küzdenek a Délvidék magyar írói? Lapjaink alig nyitották meg előttük hasábjait, és egy esetet sem tudnék felhozni, hogy magyarországi kiadó délvidéki író könyvével lépett volna a nyilvánosság elé. Magukra hagyottan dolgoztak, azzal a szívóssággal, amivel csak az irodalom megszállottai tudnak dolgozni, akár van szavukra visszhang, akár nincs.”²

A magára hagyatottság, bizonytalanság és kényszerű tétovázás körülményei között az irodalmi munka három gócpontban éledt meg erőteljesebben. Az egyik Szabadka, pontosabban a *Bácsmegyei Napló*, amely már újraindulásakor, 1920-ban irodalmi rovatot nyit, s egész sor feltörekvő új erőt és emigráns íróit von műhelyébe, különösen az első periódusban; a másik Becskereke, ahol a

városi értelmiséget tömörítő fiatalok egy csoportja megindítja a rövid életű *Renaissance*, majd a *Fáklya* című folyóiratot; a harmadik pedig Újvidék, ahol Csuka Zoltán lát hozzá a vajdasági avantgárd megszervezéséhez.

Csuka Zoltánban ekkor még volt valami annak a Fabrizio del Dongónak magatartásából, aki ott bolyong a waterlooi csatatéren, ám fogalma sincs róla, hol is van tulajdonképpen. Felfűtött expresszionista lokomotívként érkezett tájunkra, s mintha észre se vette volna, milyen áldatlan körülmények közé került, buzgón kiáltó verseket sorjázott, s töretlen hittel fogott hozzá a szervezőmunkához. Már 1922 tavaszán elindítja *Út* című aktivista folyóiratát, melynek programadó cikkében leszögezi: „Nem pántoljuk megmerevedett paragrafusokba az utunkat! Nem ragadunk meg a tegnapi marasztó mézeskalácsainál, és nem nyikorgunk tavaszi hangulatokról! Művészetet adunk: az élet kristályokba szökkenéseit! Magunk adjuk: az embert! Nem értünk egyet a dogmákat *habzsolókkal*, az embert vallások és pártokba abrincsolókkal. Sem a tegnapiakkal, sem a mai üzletből forradalmat vonítókkal. Sem pártok, sem vallások fizetett papjai nem vagyunk!” Csuka Zoltán és munkatársai azonban nem csupán a régi, avított, idejét múltnak látszó hagyományoktól fordulnak el, hanem, a bezárkózás veszélyét fölismerve, a nemzeti és kisebbségi karakterű irodalom ápolásától is. „Poliglott területen élünk – hirdetik – : itt kétszeresen szűkség van a mi nemzetföldrőliségünk megdemonstrálására. Nem magyar kultúrát adunk, de kultúrát magyar nyelven! S művészet és kultúra ma már nemzetföldrőlítiek, és az egyetemes irány felé haladnak!”³

A megdemonstrált nemzetföldrőliség jegyében Csuka Zoltán kapcsolatot teremt a szerb és horvát avantgárd orgánumaival, és vajdasági szerzők mellett, már az *Út* második számától kezdődően, egész sor írást publikál Dragan Aleksićtól, Milan Dedinactól, Boško Tokintól, Stanislav Vinavertől, Rade Drainactól és másoktól. A képzőművészet tekintetében úgyszintén a legújabb törekvések képviselőit részesíti előnyben: műmellékletet tesz közzé többek között Sava Šumanovićtól, Mihajlo Petrovtól, Mattis-Teutsch Jánostól, George Grosstól, de emellett képzőművészeti propagandát is kifejt, hiszen már a harmadik számban „expresszionista és aktivista” levelezőlapok kiadását hirdeti. Nem véletlen hát, hogy Kassák Lajos nyílt levélben köszönti az *Út* embereit, kikben a *Ma* írógárdája „nem hasonlóságra nyesegetett fácskákat, hanem szabadon fejlett, önmagukat reprezentáló társakat” kapott.⁴

Az *Út* azonban, mint Bori Imre rámutat, „nem tudott jelentősebb hatású mozgalommá válni, elsősorban heterogén szemlélete miatt, hiszen szinte minden munkatársa más-más irányzatot követett és képviselt”. Ennek ellenére vitathatatlan érdeme, hogy „aktivista és türelmetlen szempontjaival megakadályozta, hogy a vajdasági irodalom azon a szellemi szinten induljon”, melyet a háború előtti vidéki erők szavatolhattak volna.⁵

A rendszertelenül megjelenő folyóiratot, olvasói érdektelenség és pénzhiány miatt, Csuka Zoltán 1925-ben kénytelen megszüntetni, de már a következő évben elindítja a *Revü* című hetilapot, amely színházi cikkek mellett irodalmi jellegű írásokat is közöl. Ekkortájt barátkozik meg Balázs G. Árpáddal, a Nagybányán és Prágában tanult festőművésszel, aki, akárcsak ő maga, örökké úton van, kiállításokat szervez, megpróbálja kialakítani a maga közönségét. Eldöntik, hogy keresztül-kasul bejárják a Vajdaságot, felkeresik a magyar intézményeket, művelődési társaságokat, s a felgyűjtött anyagot *Vajdasági galéria* címmel könyv alakban publikálják. A szöveget Csuka Zoltán írja, Balázs G. Árpád pedig portrékat rajzol hozzá.

A terv végül megvalósult, s fel kell tételeznünk, hogy a csaknem egy évig tartó utazgatás, a helyi körülmények alapos megismerése döntően hozzájárult ahhoz, hogy Csuka Zoltán most már a vajdasági magyar irodalom kibontakozásának lehetőségeit is latolgatni kezdte. Ráeszmélt, hogy a hagyománytalanság, az olvasói tájékozatlanság és igénytelenség, továbbá a kisszámú, eltérő világnézetet valló író széthúzása alapvetően gátolja az irodalmi élet vérkeringésének kialakulását, ami annál lesújtóbb, mert dőreség lenne bármiféle társadalmi támogatásra számítani. Épp ezért a húszas évek második felében már a szétforgácsolt erők egyesítésére törekszik. Noha költészetében továbbra is a világölelő expresszionista vers eszményének áldoz, szervezőként már kisebbségi teendőket is vállal, s teheti, hiszen az avantgárd nemzetföldrőltségétől ekkorra részben eltávolodott. Különös képlet alakult ki így, amelynek összetevői látszólag kizárják egymást. Ha azonban jobban belegondolunk, nem nehéz belátni, hogy éppen ez a kompromisszumokból sarjadt kettős magatartás tette lehetővé, hogy a vajdasági irodalomban az összefogás elve érvényesüljön; nemcsak a húszas évek végén, hanem jórészt a következő évtizedben is.

A sajátos vajdasági irodalom megeremtésének gondolata 1928-ban erősödik föl Csuka Zoltánban, amikor már a *Képes Vasárnap* című hetilapot szerkeszti. Néhány társával arra az elhatározásra jut, hogy dokumentumot ad a jugoszláviai magyar írásról, s e célból vállalja első lírai antológiánk anyagának egybegyűjtését, amely *Kéve* címmel még az évben meg is jelenik.⁶ Talán mert maga is tudja, hogy valójában nem antológiáról van szó, hanem versek gyűjteményéről csupán, az előszóiban részletesen megvilágítja mindazokat az okokat, amelyek a kötet közzétételét szükségessé tették. Fölhívja rá a figyelmet, hogy az elvégzett munkát semmi esetre sem tekinti szerkesztésnek, sokkal inkább kévekötésnek, széthullott és szerte-húzó erők egybefogásának, mert „időben és világszemléletben is más és másfajta életet élő emberek, értékkálások egy könyv lapjaira való tömörítéséről” van szó. „A vajdasági kultúra annyiszor elsiratott szikes talajáról gyűjtöttem össze egy kévére való termést, kötöttem őket gyűvé és nyújtom át azoknak, akik nemcsak nyelvükön, hanem

a szívükön is viselik egy nép kultúrájának ügyét” – folytatja, majd rámutat, hogy a formában, gondolkodásban és írásmódban nagyon is különböző versek együttes kiadását az indokolja, hogy a Vajdaságban a „maroknyi közönség nem bír el még egy irodalmi lapot sem, nemhogy elbírná azt, hogy irodalmi irányok szelektálódjanak, és ellenségesen meredjenek szembe egymással”. A kötet szerzői legyűrték hát hiúságukat, mert belátták, hogy az irodalmi irányok elválasztó falánál is erősebb a közös veszedelem: a „vajdasági közönség állomossága és sokszor bizony prűdsége is, amellyel itteni értékeket nem akar észrevenni, csak azért, mert itt vannak, egy levegőt szívunk velünk, és a mindennapi élet szürke harcaiban százszor találkoznak egymással”.

A különféle irányzatokhoz tartozó költők egy akolba terelésekor Csuka Zoltánnak természetesen az esztétikai mércéket is fel kellett lazítania. „Az sem volt akadálya ennek a munkának – írja –, hogy az egyik versíró talán bizonyos szempontból, irodalmi vagy egyéb megítélésből értékesebb, a másik kevésbé értékes, nem, a mi zsinórmértékünk csak az volt, hogy a vers, amely ebbe a kötetbe belekerül, a legáltalánosabb költészeti szempontok kereteibe beleállítva megüsse a mértéket, és tegyen hitet a szerzője mellett – vagy épp ellene.”

Az összeállítás szempontjaiból világosan kitetszik, hogy a *Kéve* elsősorban művelődéspolitikai megfontolásból született, s így elég tarka képet is kínál. Induló, ám máris megtorpant dilettánsokat, érzelmes, a külső forma agyonhasznált eszközeit variálgató „századvégi” verselőket s az ember jövőjét fűrkésző, lázongó, verseiket nemegyszer túlfeszítő, de zaklatottságukkal felénk mutató avantgárd költőket egyaránt fölvonultat. E fogyatékoságok ellenére mégis Csuka Zoltán előszava az első hang, mint Herceg János hangsúlyozta már a negyvenes évek elején, „amely népünk szívügyéül akarta elfogadtatni a délvidéki magyar írók megnyilatkozásait, s amely egyes írók magánügyéből egész vidékünk számára akarta kialakítani az irodalmat”.⁷

A társadalmi kérdésekkel is foglalkozó, gazdagon illusztrált *Képes Vasárnap* szerkesztőjeként Csuka Zoltánnak sikerül elérnie, hogy az olvasók minden szombaton hozzájussanak a budapesti rádió műsorához. A lap példányszáma így rohamosan emelkedik, alig fél év alatt eléri a négyezret, s ez már nemcsak anyagi egyensúlyt, hanem nyereséget is biztosít. Az örökmozgó Csuka Zoltán erre újabb terveket kovácsol: eldönti, hogy a hetilapban irodalmi mellékletet indít, amelyet, ha a körülmények engedik, folyóíráttá fejleszt. A szerkesztői teendőket a vajdasági portól átvitt értelemben is fuldokló, szüntelenül kifinomult szépségek felé menekülő, halk szavú Szenteleky Kornélra szeretné bízni, ő azonban eleinte igencsak szabódik. 1928 májusában így válaszol Csuka fölkerésére: „Örömmel és nyugtalansággal olvastam végig levelét. Tervek! Perspektívák! Szinte diákos izgalom bizsereg végig idegeimen, pedig bizony

már régen volt, mikor világnézeteket szerettem volna megdönteni egy forradalmi folyóirattal. Hitem sok sebet kapott már azóta, merészségem, aktivitásom elbágyadt, lelankadt, mint sebzett hársfaág. Nem tagadom: lennének terveim, akarásaim, ábrándjaim, de félek építeni arra a talajra, melytől mindig menekülni szeretnék: a valóságra. Ezért nem hiszem, hogy alkalmas lennék arra a szerepre, amelyre Ön kiszemelt.”⁸ Néhány újabb levél után Szenteleky mégis kötélnek áll, s 1928 szeptemberében útjára indulhat a *Vajdasági Írás*.

A két háború közötti vajdasági irodalom talán legnagyobb paradoxona, hogy Csuka Zoltán és Szenteleky Kornél egymásra talált. Hiszen létélmény, ízlés, magatartás dolgában már-már áthidalhatatlan szakadék választotta el őket egymástól. Nem véletlen, hogy amikor Csukát a hetvenes évek derekán Szenteleky felől faggatták, még mindig a kettejük közötti különbségeket emelte ki: „Szentelekytől sok minden elvált. Elvált mindenekelelt az, hogy széplélek volt, irodalmi író, elefántcsonttoronyban élő, csak irodalomban és költészetben gondolkodó literátor; én pedig mindennek ellenkezője. Az esztétikai forradalom kérdésében sem tudtunk közös nevezőre jutni.”⁹ Hogy mégis találkozhattak, annak magyarázatát egymás iránt tanúsított toleranciájuk mellett abban kell keresnünk, hogy Szenteleky, bár merőben más pozícióból indult, a teendők megítélése terén csaknem egyidejűleg ugyanoda jutott, mint a *Képes Vasárnapot* szerkesztő Csuka Zoltán.

Amikor 1927 januárjában a kitűnő tollú, Szegedre visszatoloncolt Dettre János azt fejtegeti a *Bácsmegyei Napló*ban, hogy a „vajdasági irodalomnak legnagyobb baja, hogy nem – vajdasági”¹⁰, Szenteleky hosszabb vitacikkben foglalja össze ellenvéleményét. Kiemeli, hogy tájunkon hiányzik a tradíció, a „múlt, az elkezdett irány, a lefektetett alap, amelyet folytatni, lerombolni, átformálni, megtagadni mindig könnyebb, mint teljesen újat csinálni”. Emellett a miliő is hiányzik, mert „ezen a lomha, lapos, tespedt tájon még kunyhója sincs a szépségnek. Ízléstelen, álmos kisvárosok, önző, mogorva falvak, hasznot ígérő kukoricások és – nincs tovább” – panaszolja föl, majd azzal a kategorikus kívánsággal zárja a negatív leltárt, hogy ne legyen *vajdasági irodalom*: ki-ki járja a maga egyéni útját, de ne törekedjen olyan jelző kiérdemlésére, amely „csak kötelességet, kötöttséget, nyűgös alkalmazkodást jelent”.¹¹

Alig néhány hónap elteltével Szenteleky már belátja, hogy a kisebbségi sors adottságai között az alkotói szabadságot biztosító egyéni út mégsem célravezető. „A valóság mindenesetre az – írja –, hogy minden magyar népdarab önálló szellemi életre van utalva, és ebben az életre kelésben nincs karon fogó szülője vagy gyámolítója, csak önmaga. Ez nagyon komor és kegyetlen dolog, mégis: ennek belátása és tudatos beismerése a jövőendő élet első bizonyos és boldog szívverése.”¹²

Szentelekynél is elérkezett tehát a pillanat, voltaképp előbb, mint Csukánál, midőn rá kellett eszmélnie, hogy irodalmunkat összefogás nélkül nem lehet megalapozni. 1927 nyarán még nem volt ugyan elképzelése arról, miként is lehetne és kellene cselekedni, a megképlő feladatok sokasága azonban máris enyhítette ellenszenvét a hagyománytalan, tunya vajdasági tájjal szemben. Annál inkább, mert nem sokkal később megismerkedett Julien Benda *Az írástudók árulása* című könyvével, amely arról győzte meg, hogy szeretni a közösséget, amelyhez tartozunk, egyáltalán nem áll ellentétben a szellem princípiumával. Szentelekynék épp e határmezsgyére jutottságát ismerte föl jó érzékkel Csuka Zoltán, s nyerte meg őt a *Vajdasági Írás* számára.

Szenteleky csaknem lírába átcsapó bizakodással indul a szerkesztői pályán, s eleve elzárkózik attól, hogy valamely irányzat, világnézet vagy művészi hitvallás szócsövévé alakítsa a mellékletet. Ehelyett a vajdasági írók összefogásának, „kollektív megnyilvánulásának” eszméjét hirdeti meg, s olyan orgánomot ígér, amely egyrészt „szabadon és feltétlenül helyt ad az értékes, komoly irodalmi alkotásoknak”, másrészt „szoros és megértő kapcsolatot” keres a délszláv népek kultúrájával, de odafigyel a kisebbségbe szorult „új magyar szigetek” törekvéseire is.¹³

Az eleinte vékonyka, széthulló füzetekben megjelenő *Vajdasági Írás* 1929 elejére folyóirattá erősödött, ám mielőtt a fedőlap emblémáján látható parasztfigura mélyebben a vajdasági humuszba mélyeszthette volna ekéjét, az ugartörés máris akadozni kezdett. Az 1929 januárjában életbe lépett királyi diktatúra megszigorította a cenzúrát, amely az év nyarán elkobozta a folyóirat egy számát. Nem sokkal később újabb lapelkobzásra került sor, s ezt a *Képes Vasárnap* anyagilag már nem tudta elviselni: irodalmunk ismét folyóirat nélkül maradt.

Csuka Zoltán azonban ezúttal sem nyugodott bele a vereségbe. „Mindent legyűrő fiatalságának” lázaival állhatatosan kutatta a megújhodás lehetőségét. A *Vajdasági Írás* még nem szűnt meg végleg, amikor az újvidéki *Reggeli Újság* kötelékébe lépett. „Utijegyzeteit, színes írásait, alkalmi interjúit és nyúl vadászatokról szóló, terjedelmes riportjait Zsongor álnéven jegyezte, közben pedig buzgón levelezett Szentelekyvel”¹⁴, és lassan megteremtette egy új irodalmi melléklet megjelenésének feltételeit. Ennek első száma, Szenteleky szerkesztésében, 1930 karácsonyán jelent meg *A Mi Irodalmunk* címmel, s egészen 1933-ig fenn tudott maradni. Minthogy azonban folyóirattá fejlesztésére nem volt mód, a *Vajdasági Írást* nem pótolhatta. Épp ezért a színpalak mögött Csuka Zoltán újra támogatók után néz, s amikor úgy látja, hogy a kapott ígéretek alapján folytatni lehetne a *Vajdasági Írást*, egy rá oly jellemző gesztussal táviratot meneszt Szivácra, hogy elérkezett az indulás pillanata. Szenteleky, bár nyilván örül a lehetőségnek, megrökönyödve válaszol másnap:

„Kedves Zoltán, tegnap este kaptam meg sürgönyötöket, de mivel már ágyban voltam, nem válaszolhattam rögtön. Nem is értem, miért oly sürgős a lapelindítás, mi hajt benneteket annyira, hiszen egy irodalmi szemlénél mégiscsak fontos az anyagi és szellemi megalapozottság. Ha az anyagi alapok meg is vannak, biztosítani kellene legalább két-három száznak magas szellemi színvonalát, mert enélkül nem lehet egy irodalmi szemlét elkezdeni. A kezdet zavarossága, gyengesége és lendületnélkülisége nemcsak az előfizetőkre hat kiábrándítólag, hanem a munkatársakra is.”¹⁵

A folyóirat első száma a jelképes *Kalangya* címmel néhány hónap múlva mégis megjelent, s a folyóirat idővel igen fontos szerepet játszott a vajdasági magyar irodalom folytonosságának biztosításában, természetes kötődéseinek kiépítésében és annak tudatosításában, hogy irodalmunknak viszonylag önálló életre kell berendezkednie, hisz nem egyszerű függvénye sem a magyar, sem a jugoszláv irodalomnak. Igaz ugyan, hogy egymást váltó szerkesztői többször indokolatlanul sok időt és erőt pazaroltak a helyi színek és sajtóságok fölkuatására, ez azonban nem csökkentette nagyobb mértékben annak jelentőségét, hogy mégiscsak irodalmat és kultúrát teremtettek a Vajdaságban.

Mindennek alapján túlzás nélkül állítható, hogy fáradhatatlan tenniakarással Csuka Zoltán minden igazán fontos irodalmi vállalkozás megszületésénél ott bábáskodott a tárgyalt korszakban. Joggal állapíthatta meg tehát Szirmai Károly már a harmincas évek elején, hogy Csuka Zoltán irodalmunk „örök kovásza” volt, illetve hogy ő „volt a fundamentum és Szenteleky a felépítmény. E két nevet nem lehet és nem szabad egymástól elszakítani, mert akkor a vajdasági irodalmat tépnénk széjjel (. . .). Csukának szüksége volt Szentelekyre, mert nélküle a vajdasági irodalmat nem csinálhatta volna meg, de a vajdasági irodalomnak egyformán szüksége volt mindkettőre, mert sohasem támadhatott volna életre”.¹⁶ E tiszteletet érdemlő tényt akkor sem feledhetjük, ha szem előtt tartjuk is, hogy Csuka Zoltán pályája majd csak hazatérte után ér delelőre. Elsősorban páratlanul gazdag műfordítói munkássága révén, amelynek eredményei mögött mindig ott kell tudnunk gyermek- és ifjúkorának élményeit, tapasztalatait.

Elhangzott a Csuka Zoltán születésének 100. évfordulójára rendezett érdi emlékülésen, 2001. szeptember 26-án. Előadásom elkészítésekor korábbi kutatásaim vonatkozó rész-eredményeit is használtam.

JEGYZETEK

¹ Az életrajzi adatokat, itt és a későbbiekben is, Csuka Zoltán „*Mert vén Szabadka, áldalak . . .*” című önéletrajzából merítettem. Életjel, Szabadka, 1971

² A délvidéki magyar írók. *Nyugat*, 1941. 7. 503.

- ³ Program. In: *Márciusi zsolttár*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1973. 172–173.
- ⁴ Az „Út” embereinek. In: *Márciusi zsolttár*. I. m.: 551–553.
- ⁵ Az Út. In: *A jugoszláviai magyar irodalom története 1918–1945*. Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1968. 97.
- ⁶ *Kéve*. Vajdasági költők antológiája. Egybegyűjtötte Csuka Zoltán. Képes Vasárnap, Novi Sad, 1928
- ⁷ A délvidéki irodalom kisebbségi évei. In: *A visszatért Délvidék*. Szerkesztette Csuka Zoltán. Halász Irodalmi és Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1941. 109.
- ⁸ Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Bisztray Gyula és Csuka Zoltán. Szenteleky Társaság, Zombor–Budapest, 1943. 69.
- ⁹ Csuka Zoltán. Hornyik Miklós interjúja. In: *Szabálytalan napló*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1981. 171.
- ¹⁰ Amnesztia vagy statárium? *Bácsmezei Napló*, 1927. január 9.
- ¹¹ Levél D. J. barátomhoz a „vajdasági irodalom”-ról. *Bácsmezei Napló*, 1927. január 30.
- ¹² Magyar gyarmatok. *Bácsmezei Napló*, 1927. augusztus 28.
- ¹³ Előljáró szavak. *Vajdasági Írás*, 1928. szeptember 23.
- ¹⁴ Hornyik Miklós: A hajlékteremtő. In: *Titokfejtők*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1988. 130.
- ¹⁵ 1932. március 19-én írt levelében. In: *Szenteleky Kornél irodalmi levelei*. I. m.: 523.
- ¹⁶ Szenteleky Kornél. *Kalangya*, 1933. 10. 658.

SZOCIOGRÁFIAI IRODALMUNK TÖRTÉNETÉBŐL

Egy al-dunai székely község szociográfiája

THOMKA VIKTOR

ELŐSZÓ

Az al-dunai hatodik és hetedik öblözetben, a régi árterületen Pancsevó és Kovin között, egy kicsiny magyar nyelvsziget él, három székely község: Vojlovica, Ivanovo és Skorenovac, a volt Hertelendyfalva, Sándoregyháza és Székelykeve.

Legészakabban Vojlovica fekszik, 3,5 km-re a járási székhelytől, Pancsevótól, majd Ivanovo 16 km-re és végre Skorenovac, a kovini járásban, 27 km-re. Ezen három községben németekkel, bolgárokkal és szlovákokkal vegyítve él a jugoszláviai székelység, mintegy hatezer ember.

Talán együtt kellett volna e három községet feldolgozni, mert a község együvé tartozik, de nem sokkal jobban megismerjük-e a székelység ideszakadt maroknyi csoportját, ha először csak egy község életébe lépünk be. Megismerjük, milyen változásokon ment át Vojlovica székelysége és esetleg, egy következő tanulmányban, milyen viszonyok közt élnek Ivanovo és Skorenovac székelyei. Egy ilyen szintézis elkészítéséhez vezető útnak legyen első szakasza Vojlovica szociográfiája.

I.

A KÖZSÉG TÖRTÉNETE ÉS FÖLDRAJZI VISZONYAI

Rövid ötvenéves történelem ez, tehát a szorosan vett szociográfiai adatok közé is besorozható. Különöser., amikor épp a szociográfiai adatok megvilágítása érdekében a jelen minden nyomorúságának oka nagy százalékban a múlt hibáiban keresendő.

A székelység történetébe nyúlunk vissza, ha a vojlovicai, illetve az al-dunai székelyek eredetét keressük. Az 1764. évi mátéfalvi veszedelem, Carato alezredes lövedékei és Bukow báró, Erdély kormányzójának kegyetlenkedései elől menekülő székelyek Moldvában telepedtek le. Rövid időre, mert már 1770-ben, a törökök elől, ismét tovább menekültek. Ezeket a „csatangoló” (és szavukkal talán „csángoló” innen „csángó”) székelyeket gr. Hadik András, a haditanács akkori elnöke, Bukovinában telepítette le hat faluban: Andrásfalva, Hadikfalva, Istensegits, Fogadjisten, Józseffalva és Sándorfalva községekben. Az első hét Szucsava-völgyi faluból került ki az al-dunai székelység.

Az 1880-as évek elején sorozatos rossz termésű év után, megtelve a kimondhatatlan nyomorral, a moldvai bojárok állati lelkiismeretlenségével, erős mozgalom keletkezett köztük a „visszatérés” ügyében. E mozgalomnak Thomka Károly akkori andrásfalvi református lelkész volt a lelke. Neki köszönheti ez a székelység, hogy az ország róluk tudomást vett.

Ugyanazon időben történt az al-dunai réti földek kiszáritása és a töltésekkel való biztosítása. Ez a 36 000 hold kincstári terület alkalmas települ kínálkozott, s az országos közvélemény, gr. Tisza Kálmán kormánya, az országos Csángóbizottság magukévá tették a visszatelepítés ügyét. Körülbelül 100 000 forint gyűlt össze, és 1883-ban Odescalchi Artur herceg Bukovinába indult, hogy mintegy 1000 telepest magával hozzon.

1883. április 4-én, amikor Thomka Károly ref. lelkész az utolsó 40 családdal megérkezett, összesen 778-ra nőtt a székely telepések száma Pancsevó alatt, a mai Vojlovicán. (Rövidesen, a katolikus székelyek közül, két újabb nagy csoport érkezett 2742 lélekkel, de ezek már a másik két székely telepen nyertek elhelyezést: Ivanovón 810-en és Szkorenovácon 1932-en. Bukovinából tehát, összesen 3520 székely telepes érkezett az Al-Dunára.)

Az Al-Dunának ezt a partvidékét, melyen régebben, különösen a tavaszi áradások alkalmával, a Temes, a Duna és a Tisza árvái egyesültek egymással, s beláthatatlan távolságra mindent elborítottak, csak fáradtsággal és nagyon lassan sikerült a kultúra számára meghódítani. A múlt évszázad közepén még 154 790 kat. hold földterület volt itt, melyet „al-dunai réti földek” néven ismertek, és amely használhatatlansága miatt teljesen elhagyatva hevert.

E vad területek széleit, alapjában, már Mária Terézia kezdte betelepíteni a XVIII. sz. végén. Ekkor keletkeztek a Dunától mentes magasabb fekvésű parton, a legjobb földeken, a német, szerb, horvát és román lakosú községek.

1865 óta újabb kísérleteket vett a vármegye, hogy töltések emelése által új területeket ármentesítsen, s oda új községeket telepítsen. Telepített is új

községeket a német, bolgár és szlovák lakosú Marienfeldet, Ivanovót és Gyurgyevót. De ezeket az 1876. évi árvíz elseperte.

Új erőkre volt szükség, kitartóbb birkozókra a Dunával. Ekkor gondolt az ország az „idegenbe szakadt véreinkre”, a bukovinai románok közt „pusztuló” székelyekre, és akkor kaptak ők helyet a tág kebelrel még ki nem osztott maradék földből, abból a közvetlen a Duna mellett fekvő 36 000 holdból.

A telepítést intéző külön al-dunai telepítési bizottság nagy munkáját is jellemezte az a nagylelkűség, amellyel mindenkiről gondoskodva lett. A „hazatelepülő” székelyek számára kijelölt helyeket, például Vojlovicán, a megérkező székelyek már betelepítve találták az árvízmosta Marienfeld vagy a Bácskából idegyült német és szlovák lakosokkal. Ők, szegények, települhettek aztán a falu mögé, az új erdőirtásokra.

Ennyit a múltból.

II.

A KÖZSÉG STATISZTIKÁJA ÉS DEMOGRÁFIAI ADATAI

A község neve és területe. Vojlovica ma már nagyközség vasútállomással, 837 házzal. Nevét, mindjárt a háború után, a határában fekvő vojlovicai zárdától kapta. (Régi neve Hertelendyfalva volt, melyet a község megalapításakor, 1883. július 21-én kapott az akkori főispán Hertelendy József nevééről.)

A község területe 4856 kat. hold 100 négyszögöl, ebből magára a falura esik 272 kat. hold 919 négyszögöl. (Háztelkek, kertek: 209 kat. hold 800 négyszögöl, utcák, park: 53 kat. hold 119 négyszögöl.)

A község területének megoszlása művelési ágak szerint:

Szántóföld (háztelkekkel)	3736 kat. hold	298 négyszögöl
Legelő	528 " "	916 "
Szőlő	25 " "	774 "
Rét	25 " "	217 "
Erdő	27 " "	217 "
Terméketlen (uccákkal)	513 " "	878 "
<i>Összesen</i>	<i>4856 kat. hold</i>	<i>100 négyszögöl</i>

A talaj agyagrétegekkel tarkított sárga, más helyen szürkés homok, amelyen egy félméternyi vastagságban termékeny lösszerű anyag fekszik. A szántóföldek tehát 2–6. osztályú termékenyséű földek.

A pontos földmegoszlás 1938 szeptemberében nemzetiségek szerint a következő:

435 magyar gazda kezén van	1200 k. hold	1298 négyszögöl	(24,8%)
160 német gazda kezén van	750 k. hold	769 négyszögöl	(15,3%)
304 szlovák gazda kezén van	1448 k. hold	35 négyszögöl	(29,8%)
Idegenek (többnyire hitelezők, ügyvédek) kezén van	362 k. hold	570 négyszögöl	(7,5%)
Terméketlen (legelő, rét, erdő)	1094 k. hold	628 négyszögöl	(22,6%)
<i>Összesen</i>	<i>4856 k. hold</i>	<i>100 négyszögöl</i>	

Anyagilag leggyengébben, tehát, a magyarok állnak. Ennek okáról majd alább lesz szó. A magyarok kezén van a földek 24,8%-a, a németek kezén a földek 15,3%-a, a szlovákok kezén 29,8%-a. Hitelezők, ügyvédek kezén a földek 7,5%-a van.

A földbirtokok megoszlása a falubeli gazdabirtokosok között – nagyság szerint – ugyancsak 1938 szeptemberében:

	<i>magyar</i>	<i>német</i>	<i>szlovák</i>	<i>összesen</i>	<i>%-ban</i>
1/4–2 holdas birtok	223	68	118	409	45,8
2–10 holdas birtok	126	66	140	332	36,9
10–20 holdas birtok	23	17	40	80	8,9
20–50 holdas birtok	6	5	5	16	1,9
ház és föld nélkül	57	4	1	62	6,5

A községben 62 ház és föld nélküli mezőgazdasági munkavállaló van, ehhez azonban hozzáadhatjuk a 1/4–2 hold birtokkal rendelkezőket, sőt a 2–10 holdas birtokkategóriából is kb. 200-at, akiknek földje családtagjaik magas számánál fogva megélhetést nem nyújt. Tehát a falu 899 gazdájából 670 embernek és családtagjainak egész évi megélhetése attól függ, hogy vajon sikerült-e kapniuk mellékkeresetet, napszámosmunkát vagy elhelyezkedést a városban: Pancsován, vagy Beográdban.

Ebből a 670-ből a magyarok száma körülbelül 380.

Népmozgalom. A vojlovicai székelység legnagyobb problémája a nagy szegénység mellett a nagy szaporaság. Ágoston Sándor református püspök ittjártakor örömmel állapította meg, hogy „itt nem az egyke, hanem a tizenegyke dívik”. E tekintetben sem a háború, sem az azt követő nagy gazdasági és erkölcsi válság változást eddig még nem hozott. Ötven év alatt a lakosság száma megkétszereződött. Ez vonatkozik különösen a magyarokra és a szlovákokra, a németek száma alig változott¹:

év	magyar	német	szlovák	egyéb	összesen
1884	778	550	610	–	1938
1890	939	594	594	19	2146
1900	1151	727	752	12	2642
1910	1226	684	992	15	2917
1921	1479	710	1050	49	3288
1931	1662	759	1174	61	3656

A világháború halottainak száma 40. A természetes szaporulatból le kell vonjuk még a kivándorlók számát. Ez aránylag minimális: Amerikába (Argentínába) kivándorolt 5 magyar család, Magyarországra 1 család, összesen mintegy 20 lélek. Itt jellemzi még a régi telepítési bizottságok korrupt munkáját az is, hogy nagyobb kivándorlás a székelyek közül csak egy volt: mindjárt kezdetben – mert az ő számukra már *nem volt* hely, vagy ha volt is, kevés jutott. Ekkor vándorolt el mintegy 70 család, körülbelül 200 lélek, ki vissza Bukovinába, ki Erdélybe: Csernakereszturra, Dévára, ki Szécsénybe, Krassó-Szörénybe.

Szerencsére, ezeket a kivándorlás, háború ütötte hézagokat néhány év szaporulata már pótolta. Tehát nyelvi szempontból a magyarság jól áll, és sorsa a közeljövőre is biztosítottnak látszik.

A bevándorlók száma sem változtatott sokat a falu természetes szaporulatán. Ezekhez számíthatjuk az utóbbi években, mind nagyobb számban idegyülekező, olcsóbb lakást kereső városi gyári munkáscsaládokat. Az utolsó népszámlálás 61 ilyen idegent talált a faluban. Ma e szám körülbelül megkétszereződött.

Tehát a falu tényleges szaporulata megfelel körülbelül a falu természetes szaporulatának.

Sokkal érdekesebb, jelentéktelennek látszó és mégis sokkal fontosabb adatokat találunk magukban az anyakönyvekben. Sokszor a falu belső életének a szeizmográfjai ezek az anyakönyvek. A legkisebb anyagi vagy erkölcsi változás itt rögtön jelezve van.

Egyben, hogy a székelyek szaporulatáról is még tisztább képet alkothassunk – álljon itt a református egyház anyakönyveiből másolt statisztika:

év	születés	halálozás	szaporulat
1884 ²	16	10	6
1885	50	35	15
1886	63	23	40
1887	57	51	6
1888	69	24	45

1889	61	41	20
1890	56	61	-5
1913	69	22	47
1914	72	43	29
1915	45	33	12
1916	33	27	6
1917	41	31	10
1918	27	17	10
1919	67	25	42
1920	70	32	47
1927	67	20	47
1928	77	24	53
1929	62	27	35
1930	81	32	49
1931	69	37	32
1932	67	29	39
1933	76	32	44
1934	77	30	47
1935	55	20	35
1936	57	26	31
1937	65	19	46
1938 ³	41	11	30

Láthatjuk, az utolsó évtized születési számai növekedőben voltak az első évtizedéhez képest, a háború okozta veszteség is rövidesen pótolva lett. A születések száma legmagasabb 1930-ban volt: 81-gyel, a legalacsonyabb 1918-ban: 27-tel.

De nem kerülheti el figyelmünket az utolsó három év születéseinek hirtelen csökkenése. Míg az első évtized átlaga 60 körül járt, az utolsó évtizedé 70 körül, 1935 óta fölé esett. Ez most előreláthatólag, nem lehetetlen, tovább esik. A föld további szétaprózódása ennek egyik oka, másik kegyetlenebb oka: a városba került cselédlányok, a falu későbbi anyáinak „felvilágosodása”. De mindenekelőtt talán a körülbelül három éve működő, általánosan ismert nőiorvos még alaposabban megmagyarázhatná e hirtelen csökkenés okát.

Vigasztalóbb oldala e statisztikának, hogy a halálozások száma, ellenkezőleg, örökösen apadóban van. A halálozások száma legmagasabb 1893-ban volt 71-gyel, legalacsonyabb 1937-ben 19-cel, és így a természetes szaporulat száma legmagasabb mégis 1928-ban volt 53-mal, legalacsonyabb 1893-ban 12-vel.

VOJLOVICA

III.

GAZDASÁGI VISZONYOK

Ami a gazdasági helyzetet illeti, a község, még közelebbről: a székelység anyagi viszonyairól pontos képet nem nehéz adni: tenyéri föld s apró porták. És minden, ami ezzel jár, ez az ő gazdasági életük.

Foglalkozás: földművelés és állattenyésztés.

Minden magasabb mezőgazdasági kultúra lehetetlen. A gazdálkodást különösen megnehezíti a birtokok szétaprottsága. Ha már valamivel nagyobb egy birtok, hat–nyolc különböző részből áll. E bajnak is a telepítés az oka, mert a telepkiosztásnál egy-egy család 10 kat. holdat kapott, de hat helyen. Kaptak egy félholdat (házhelynek), egy másfélholdat, egy „ötfertájt” (2000 négyszögöl), egy „kvadrát”-ot (1000 négyszögöl), lent a Duna mellett a rétbén: két „ötfertájt” és egy háromholdat. Persze az ötven év és az új nemzedékek, a hitelezők és az ügyvédek ezeket még jobban szétmorzsolták.

Hogy miért van ma 435 székely gazda közül 380 föld nélkül, vagy nagyon kevés földdel – ennek is nemcsak a szaporulat az oka, hanem a múlt. A telepéseket elidegenítési tilalom védte 1917-ig, míg meg nem erősödnek –, hisz Bukovinában is a legszegényebbek közé tartoztak, és nomád életet éltek: munkára tavasszal indultak a moldvai bojárokhoz, és oda voltak őszig – most tízholdas gazdák lettek.

A lakosság főterményei a búza és a kukorica. A búzából általánosságban a „bánáti búza” termelése van elterjedve, csak az utóbbi évek hozták be a „bánkúti”-t. Az utolsó aratáson a bánkúti jobban adott: míg a bánáti holdanként 10–15 q-t termelt, a bánkúti 15–18 q-at. A kukoricából több fajtát termelnek. Árpát, zabot, lucernát éppen csak amennyi az állattenyésztéshez szükséges. Kultúrnövényeket: repcét, répát, kendert, lent, komlót alig termelnek. Pár éve a komlóba belébuktak, most már csak a németek és tótok próbálkoznak tovább. Egyelőre a falu veszni hagy minden „haladást”, és marad a régi, bevált búza–kukorica rendszernél.

A szántóföldi termelés megoszlása 1938-ban a következő volt: búza 34%, kukorica 37%, árpa 4%, zab 3%, herefélék 9%, ipari és kereskedelmi növények 6%, kerti vetemények 7%.

A szorosan vett állattenyésztésről sem beszélhetünk: túl sok az egylovas földműves gazda. Tehenek helyett is a kecskék száma nő.

A falu állatállománya 1938 szeptemberében a következő: ló 458, csikó 40, szarvasmarha 510, sertés 645, juh 700, kecske 82.

Tehát a község lakóiból minden 9 emberre jut 1 ló, 8 emberre 1 szarvasmarha és 6 emberre 1 sertés.

Rége óta itt is a magyar gulyabeli fehér marha tenyésztése dívott, ma már a hazatérő csordákban sokkal több svájci piros-tarka szimentálit láthatunk. A lovak egyszerű agyonkínzott „parasztlovak”, de találni a jobb gazdáknál, többnyire a németeknél, szebb nóniusz fajta lovakat is, vagy muraközit. A talaj síksága miatt igavonásra csak lovat használnak. Ménes nincs a faluban.

A sertésenyésztéssel sem állunk másképp: egy négyezer lakosú községben kevés a 650 sertés. A kedvelt tenyészirány a mangalica, a szerbiai fajta és ritkább esetekben a yorkshire-i. A sertések száma az utóbbi időben nagyon megfogyott a környéken dühöngő sertésvész miatt.

A selyemtenyésztés is nagy „beszerzéssel” indult, a falut teleültették eper-fákkal, ma már ezek inkább a falu pálinkaforrásai. Pár év csalódása és a rossz beváltási árak után ma már senki sem foglalkozik selyemtenyésztéssel.

Mindezekon kívül egyetlen számba vehető keresetforrás: az ipar. De mit is csinálhatna a falu mást, a falunak sűrűsége miatt terjeszkedni semmerre sem lehet, föld nincs, tehát marad a város. A faluban iparosengedéllyel működők száma a következő: vendéglős 11, pálinkafőző 2, szódavízgyártó 2, kereskedő 9, cséplőgép-tulajdonos 7, kukoricadaráló 3, kovács 3, kerékgyártó 3, asztalos 3, pék 4, mészáros 2, szabó 5, cipész 3, összesen 54.

Ez még nem teljes száma az iparosoknak. A földtelen 670 családból még több mint 600 maradna kenyér nélkül. Ennek a hatszáznak kétharmada él még iparból, a többi fuvarozásból és napszámából. Most, hogy megvannak az olcsó munkás vasúti jegyek, többnyire Beográdba járnak át, a gyárakba. Itthon laknak, reggel négykor indulnak, és este hat után jönnek vissza. Ezek 4–5 dináros órabérrel dolgoznak.

ÉLETMÓD

Jóllehet a társadalmi megbecsülésben különböző kategóriákba osztható a falu lakossága – életmódjuk azonban nagy vonásokban azonos. Táplálkozásuk, ruházatuk, lakásviszonyaik majdnem egyformák. A gazdagabb gazda, lehet neki hat szobája, éppen úgy egy helyiségben él összezsúfoltan, mint a napszámos vagy a gyári munkás.

Életmódjukban a legnagyobb különbséget még akkor kapjuk, ha nemzeti-ségek szerint osztjuk őket: másképp él, ruházódik és lakik a magyar, a német, a szlovák.

Táplálkozás. Szegény községnek a táplálkozása is már csak szegényes lehet. Hogy öreg főinformátorom szavaival éljek: „Améjen étkezés van itt a faluba,

csak az Isten őrizzen attól. Hány hejt nincs szalonna! Még hírit sem hallották már vagy tíz esztendeje, hogy mejen.”

Táplálkozásuk hiányos és egyoldalú. A nagy szegénység miatt rendelkezésükre álló alapanyag: fehérje és zsírszegény. És aztán helytelen főzés technikájukkal még a meglévőekben is csökkentik a minőségi élvezést. A falunak kárára van az is, hogy azt a kevés tejet, tejtermékeket és tojást sem ők fogyasztják, hanem behordják a szomszéd Pancsevóra, és eladják.

Főtáplálékuk ezelőtt a málé volt, ma már inkább, talán, a kenyér. Különösen amíg az aratás- és cséplés-kor gyűlt rész tart. Törpebirtokaikon termelt kis búza nem fedezi egész évi szükségletüket, 4-5 q búza nem lehet elég egy családnak, ahol 6-8-an esznek – és akkor marad a málé.

Külön-külön kérdezgettem, hány-szor táplálkoznak naponta. A válasz az volt, hogy ők ugyan „ételt” (meleget) kétszer esznek, de bizony itt a szomszédban jobbra is, balra is, csak egyszer főznek naponta. Ezt mondta aztán a „szomszéd” is . . .

A tény az, hogy a lakosságnak a fele tényleg egyszer eszik meleg ételt naponta: délután öt óra körül. A többiek reggel tízkor is készítenek hirtelen valamit: rántott levest vagy hasonlót. Háromszor már csak a „kivételesek” főznek, inkább a németek.

Mit főznek? Káposztát, pityókát (krumplit), faszujkát (babot), paradicsomot. Ezzel vége is mindennemű lehetőségnek. Ugyanakkor sok szép félholdas kert parlagon marad egész éven keresztül, a kertgazdaságot teljesen elhanyagolják. Gyümölcsfáikat is talán meg lehetne számlálni. Itt látja az ember, hogy a falu nyomorultságának maga a falu az oka.

Legkedveltebb eledelük a hús, de a pénzhiány ennek az élvezetét is megnehezíti. A mészárosok bevallása szerint nagyon sokan vannak, akik egy „negyedkilócska”, „félkilócska” marhahúst szoktak venni. Pedig ebből otthon 6-8-an kell hogy „megebédeljének”. Kérdeztem, hogy csinálják ezt: hát, például, megfőzik paprikásnak, és mártogatják mindannyian kenyérral vagy máléval. A végén jóllaknak mindannyian. S vizet isznak rá.

Hogy mennyire ez a valóság és hogy mennyire igaza volt az öreg Ömböli Marci bá'nak is, bizonyítják az alábbi számok: a község iskolájából származó adatgyűjtésem.

A magyar tagozat II. osztályának 64 gyermeke közül egy szeptember végi délután például az étkezések így alakultak:

reggelre száraz kenyeret	evett	14	gyermek
zsíros kenyeret	"	21	"
kávét és kenyeret	"	19	"
rántott levest	"	5	"

vacsoramaradékot	"	5	"
ebédre semmit	"	22	"
szalonnát kenyérrrel	"	26	"
levest	"	12	"
levest és még valamit	"	4	"
vacsorára szalonnát kenyérrrel	"	10	"
levest	"	48	"
levest és még valamit	"	6	"

A 64 gyermek közül 16-nál vasárnap sem volt hús.

Talán még e kis statisztika adja a legtisztább képet a falu táplálkozásáról. A gyermekek közt voltak jobb módú szülők gyermekei, iparos, kiskgazda és napzámos gyermekek.

Ami az italokat illeti, itt a faluban a pálinkafogyasztás a népszokás. Különösen a székelyeknél. A borivás marad a vasárnapi mulatozásokra. A sör pedig a németnek. Antialkoholista propagandát körükben csak a pénzhiány folytat – de biztos sikerrel. Nyilvános részegség, amin ugyan ők nem ütköznek meg, nem gyakori. Züllött, részeges típusok ma már alig vannak. Összesen hármat tart nyilván a falu közvéleménye. Azokat a „vasárnapi mulatozásokat” is nagyobb lármával csinálják, mint azt az a fejükbe került borgőz megérdemelné!

Ruházkodás. A ruházkodás terén is, mint mindenben, mind nagyobb tért hódít magának a városi elem. Ez az egyetlen közös vonása a három nép viseletének. De azért mégis mintha a németek és szlovákok jobban ragaszkodnának németségük és szlovákságuk kifejezéséhez. Általában a falu veszíti néprajzi érdekességét, mintha a népképzelet kihűlőben lenne.

Mind sűrűbben előfordul, hogy a szerb faluban szolgált fiú szerbesen lapítja be kalapját, vagy szlovákos sárga inget vesz fel. A leányok a város után „dirndli”-ben jönnek haza, és elfelejtik a „rakott szoknyát”, vagy kevés pénzükből „úri” ruha után vágnak. Szerencsére, az itthon maradt falu még ujjal mutat a „kivetkőzött” leányra. Az öregek mind és a fiatalágnak még kétharmada megőrizte ősi izlését és valamennyire akkomodált régi székely viseletét.

Különös, hogy a ruházkodás terén megnyilvánuló fényűzés nem csökken a földek szétaprósodásával, hanem éppen még fokozódik. Mindenestre ez a fényűzés vagy a táplálkozás, vagy az egészségápolás rovására történik.

A németek és szlovákok viselete az általánosan ismert torontáli német és szlovák viselet.

A magyarok viselete a Bukovinából magukkal hozott ős székely viselet. Amitől leginkább annyiban különbözik, hogy most már gyári anyagból készül. A jugoszláviai magyar Gyöngyösbokrétákon mindenütt feltűnést keltek különlegességükkel.

A leányok ruházata két–három fehér alszoknyából, a színes, rakott felsőruhából áll, szedett bő ujjú fehér inggel és vörösbársony aranykötéses mellszorítóval, „pruszlikkal”. Hajukat két ágba fonják, és szalaggal kötik össze. Szoknyájuk a legtöbb esetben piros színű, de változhat, csakhogy akkor stílusosan, a „pruszlik” meg a szalagok színe is változik.

Az asszonyok ruhája ugyanez fekete színben, egyszerű fekete szoknyával, fekete „pruszlikkal” és fekete kendővel.

A legények ruházata: testhez álló fekete posztónadrág csizmával, egyszerű, egyenes kabát, régenste vastag fekete prémmel és az ismert falusi kalap. Nyáron nadrág helyett csizmába szorított bő gatyát kellene hordaniuk, mint apáik, nyitott kis mellénnyel és selyem nyakkendővel: a székely „sejem ruvával”. Azonban e székely bő gatyától a mai fiatalság már elidegenedett, mert „azt már sehol sem horgyák”. Inkább Bata-szandált vesznek német vasalt nadrággal. Az ősviselet megmaradt már csak „ünneplő”-nek.

A téli népszínművek és a Gyöngyösbokrétában való részvétel újabb erőt adott a falusi elemnek: csodálkoznak, hogy más olyan szépnek találja, amivel ők már „jöllaktak”, és elhagyni készülnek.

Lakás. A falut a múlt évszázad végi bécsi telepítési rendszer téglalakjára építették, nyílegyenes, párhuzamos utcákkal.

A legelső székely házak itt az Alföld szélén is úgy épültek, mint ott kint a Kárpátok lejtőin – fából. Háttal északnak, lecsapott magas tetővel, beljebb építve, kis kerttel a ház előtt, hogy „az idegen ne nézzen be a felesége ágyába”. Közül volt az „eresz”, az utca felé a „nagyház”, hátul a „kisház” – a jobb módúaknál. Egy kis székely ország volt itt épülőben – ha nem keverték volna össze őket a németekkel és szlovákokkal, és az akkori kormánybiztos el nem rendelte volna az utcára építést, meg az „egészségesebb” német építkezést. 1890 táján elégedetlenségek is voltak emiatt a székelység részéről, de közben elfogyott az erdő, nem volt több fa – és indulni kellett az árral.

Azóta „verik” a házat, és fedik cseréppel. Házaik alacsonyak, kicsinyek, vert falúak, melyet sárral becsapkodnak, majd kimeszelnek. A székely házak 85%-a, a szlovák házak 65%-a, a német házak 35%-a még ma is vert ház. A németek malteros téglaházainak nivóját a székelyek tehát még nem érték el.

Azok, akik elérték, megbánták: télen, amikor a hideg kossava megindul, kétszer annyi tüzelővel sem tartanak olyan meleget, mint a gyengefűtéses kis székely házak. Ellenben a kis, földes székely házak, mivel a talaj is nedves, nagyban támogatják a tuberkulózist. Az utolsó tíz év 275 halálesetéből 82 volt tbc-s, tehát a halálozások 30%-a.

A falu 209 kat. holdnyi területen épült félholdas telkekkel. Kezdetben 1884-ben tehát 419 ház volt a faluban. 1910-ben már 588, 1921-ben 670, 1931-ben 755 és ma 1938. szept.-ben 837 ház van a faluban. A lakóházak száma

62-vel kevesebb, mint a családok száma. Ebből 57 a magyar háztalan családok száma.

A lakások legnagyobb része szoba-konyha (az „eresz” és a „nagyház”). Kétszobás székely ház körülbelül 20 van a faluban.

A városi hatás erősen megváltoztatja már a lakások bútorzatán is: a valamikor olyan híres gerendáig érő vetett ágyakat felváltotta az „úri ágy”, a „tulipános ládákat” a fiókos „sublót”, az olcsóbb fajta gyári szekrény. Az ősz székely festékesek, régi díszes „tángyékok” és cifra virágos kancsók is mindjobban ritkulnak. Elkallódnak, összetörnek – és nem érkeznek utánpótlás.

KÖZEGÉSZSÉGÜGY

Már az eddigiekből láthattuk, hogy a közegészségügy még sok kívánnivalót hagy hátra: táplálkozásuk elégtelen, lakásuk sok esetben egészségtelen és mind-ez mellett az általános egészségvédelmi munka a faluban még szervezetlen.

Máskülönben szeretik a tisztaságot – már hiúságból is. Szeretnek takarítani – különösen ünnepek előtt. Ezzel legalább elérik, hogy lakásaikat évente 3–4-szer meszelik. Szeretik a fürdést is – de csak nyáron, a Dunában. Hétköznapokon megelégszenek a kéz és az arc megmosásával, szombaton este vagy vasárnap reggel, a legjobb esetben, derékgig mosdanak.

A faluban elegendő ivóvíz van, a kutak 8–10 m mélyek, de egészségügyi állapotukról semmit sem tudnak. Másik hátrányos dolog az egészségügyre, hogy sok helyen még mindig hiányzik az árnyékszék. Ezzel nem sokat törődnek, csak azon csodálkoznak, hogy az évente rendszeresen meg-megújuló dögvész épp a baromfiakat viszi magával.

A közös tál, közös pohár étkezési rendszer már veszendőben van. Különösen az újabb nemzedékeknél. Állatokkal sohasem laktak együtt, még a románok közt sem, legfeljebb csibét keltetnek a szobájukban.

A falu egészségügyi személyzete egy orvostól és egy szülésznőből áll. De orvosban, kórházban nincs hiány a szomszéd Pancsevó közelsége miatt. Sőt Beogradba, a fővárosba is átjárnak. Szeretik orvossal kezeltetni magukat. Ez lehet a magyarázata a halandóság csökkenésének: amióta a falu fennáll, az 1937. év érte el a minimumot 19 halottal (csak a reformátusokat számítva, de ez körülbelül a falunak általános képét adja).

És most beszéljenek a számok.

A református anyakönyvek adatai szerint, az utolsó tíz év, tehát 1928–1929-ig a születések száma 686, a halálozások száma 275, a természetes szaporodás 411.

A halálozások száma koronként:

2 éven aluliak	138
2–20 évesek	34
20–50 "	42
50–80 "	52
80 éven felüliek	9
Összesen:	<u>275</u>

Láthatjuk, a csecsemőhalálozás minden dicséretes szaporulat ellenére aránytalanul nagy. A gyermekek 30,1%-a pusztul el. A csecsemőhalálozás okai között elsősorban a bélhurutot, másodsorban a veleszületett gyengeséget jelöli meg az orvos halottkém. Tehát a rossz, hanyag táplálás az egyik oka, második a túl korai házasságokban keresendő. Milyen gyermeket szülhessen egy 20 éven aluli házaspár?

A férfiak aránylag kevés halottat mutat fel. Még szebb része e statisztikának, hogy olyan sokan elérik az 50-et, illetve a 80 évet.

gyomorbad	76
végelgyengülés	14
nem természetes halál	5
összes egyéb betegségek	98
Összesen:	<u>275</u>

A rossz lakás és a rossz táplálkozás vitt el a 275 halottból 158-at. Ez a halálesetek 57,4%-a. Ugyanakkor az összes egyéb betegségekre csak 98, illetve 35,6% esett.

IV.

TÁRSADALMI VISZONYOK

Alapjában csak most, az eddig elmondottak után, kezdődik a falu, a nép igazi realitásának belső életének a fölfedezése. A falu szépségét nem külső viszonyaiban, gazdasági életében kell keresni – ott a szegénység, a nyomor, a valóság kegyetlen. Igazi költői szépsége, ha még érintetlen, belső életében, „magánéletében” van.

Ha kétségbeesik is a szociológus Vojlovicán, az etnográfus Eldorádót fedez itt fel. Egy kissé ugyan romlásnak indult Eldorádót, de amin még segíteni és javítani nem késő!

Családi élet. A társadalom legkisebb sejtje, a család, még érintetlen. Túl érintetlen, annyira érintetlen, hogy a régi pogány vadházasságok, asszonyzök-tetések, leánylopások, olyan természetes dolgok ma is, mint voltak a Magurán túl, ahol bejöttek Bukovinából vagy a vereckei szoroson túl, ezer évvel ezelőtt.

„Modern” családi életük nem annyira a lelki, mint inkább a munka és vagyonközösségen épül fel. De azért szerelem is van mindenütt, különösen az első években, később „megszokják” egymást.

A házasságkötés szokásos ideje leányoknál 16–18 év, legényeknél 19–22 év. Esküvő után a fiatalok a fiú szüleinek házába költöznek addig, amíg „fel nem verik” a saját házukat.

A családban döntő tekintély az apa. A feleségnek nem nagy beleszólása van a gazdaság intézésébe, a legjobb esetben segíthet, de jobb, ha „végezi a dógát”. Az ő „dóga” az otthon, a gyermekek gondozása, nevelése, iskolába küldése. Itt említem meg, hogy az asszonyverés régi szokása ma már ritkulóban van, de még mindig elő-előfordul. Ezek szoktak aztán a leghűségesebb székeley menyecskék lenni.

A szülők viszonya a gyermekekhez: szeretik gyermekeiket, ha öt is van még hátra, de ha a hatodik meghal, keservesen megsiratják. Lobbanékony természetüket azonban a gyermekek néha megsínylik, akkor bottal, doronggal, villanyéllal kapnak szegénykék. De ha a gyermek megbetegszik, utolsó pénzét is kész orvosra költeni az apa.

A szegényebb szülők kihasználják gyermekeiket, már 10–12 éves korukban szolgáltni küldik.

A gyermekek viszonya a szülőkhöz romlóban van. Aránylag sok a teljesen magára hagyott, vagy rossz gondozásban részesülő öreg szülő. Ahogy felnőnek és házasodnak, just követelnek, perelnek, és ügyvédet hoznak a házba. Hány kis részecske ment így át ügyvédkézbe? A határ 3736 hold szántóföldjéből 362 hold van „idegen” kézen. A faluban lakók kezére „átmenit” birtokokról nincs nyilvántartás . . . Mindezért a háborút okolják.

Társadalmi élet. Társadalmi a falunak is van, sőt társadalmi rétegei is vannak. Saját körükben is lenéznek és irigylik egymást. Az iparos lenézi a „parasztot”, a tízholdas gazda többnek tartja magát a háromholdasnál, a kétlovas megveti az egylovast, és teljesen elszigetelten él a faluvégén, a „csir-csében” a föld nélküli napszámos népség. Különbség van a „felvidékiek” és az „alvidékiek” közt. Még mulatni sem járnak egy kocsmába.

Szónoklóik, vezérek vannak, akik közt megoszlanak a családok. Ők képviselik tényleg, nemcsak választásból az egész falut a presbyteriumban és a község előljáróságában. Ha az illető kiesett a presbyteriumból, az összes mögötte álló családok megharagszanak a papra vagy a bíróra. Ezeken keresztül gondolkozik és cselekszik a falu.

Mindezek fölött azonban él még köztük az ős székely „együvé tartozás” érzése. Itt érzi az ember, a székelyek közt, mi is az a közösségi lélek létezése. Csak az a baj, hogy ez ma már nem mindig tudatos.

Egyesületekbe csak nehezen vonhatók be. Csekély társulási hajlandóságuk folytán minden mozgalomban ugyanazon csekély számú erre alkalmas egyén vesz részt.

A nagy „osztályellentétekről” fogalmuk sincs. A falu lakosságának négyötöde törpebirtokos, szegénygazda, 5–6 gyermekkel családonként, de még senkinek eszébe nem jutott, hogy valamiben „igazságtalanságot” keressen, vagy valakiben „elnyomót”. Egyetlen gróf, akit ismertek, gr. Hadik András volt, Bukovinában, a XVIII. század végén. Nem is panaszkodnak ők – ha csak a zsidó ellen nem, aki „olyan olcsón vesz meg tőlük mindent, amit eladnak, és olyan drágán árul nekik mindent, amit ők megvesznek”.

1897 óta működik a faluban egy hitelszövetkezet. Ez idő szerint, sajnos, inkább csak fenntartja magát. 1907-ben alakult meg a helyi Földművelő Kör, a „Hangya” szövetkezeti bolt, ezeket a háború seperte el. Újabban Gazdakör alakult a petrovgrádi Közművelődési Egyesület támogatásával, mint a Bánáti Gazdasági Egyesület vojlovicai fiókjá. 1927 óta áll fenn a Tűzoltók Egyesülete, 1931 óta a Keresztyén Ifjúsági Egyesület végzi munkáját, mint a beogradi K. I. E. központ tagja. Az egyesület dalárdája téli estéken népszínműveket ad elő. Csikós, Vöröshajú, Tépett rózsá féle darabokat. Erdélyből elhozta nekik a Csáki bíró leányát, ezt már „nem szép”-nek találták. Szerintem inkább nehéznék.

A magyar falvakat betöltő, nem sokat végező különféle fajtájú és elnevezésű körök, egyletek, egyesületek, szövetségek, tehát itt nem találtak talajra.

A vojlovicai székely szerint ezek semmiféle érdemleges tevékenységet nem fejtenek ki, sőt az alapszabályokban hirdetett összetartás ápolása helyett is a széthúzás melegágyai. Nekik, különösen nem kevés okuk van így gondolkodni, mert nem is volt itt a faluban olyan fejlettség, veszekedés, mint pár éve, amikor két dalárda terjesztette egyszerűen a kultúrát.

Mintha éreznék, hogy a falu népét faluközösséggé az ilyen szervezetek még sohasem tették és nem is teszik, mert az mindig ezek előtt és ezeken kívül van. Ezt tapasztalja az ember itt Vojlovicán.

Tömörítse össze a férfiakat egy komolyan működő gazdakör, az ifjúságnak legyen meg egy egyesülete, könyvtárral, dalkörrel, az asszonyoknak valami szövetkezetféléje. És több nem is kell egy faluba. A többit végezze az a református lelkész, vagy az a katolikus plébános.

A falu belső élete. Egy falu élete az esetlenségig egyszerű. És mégis a számtalan egyszerű mozzanatok mozaikjából látja az ember, hogy még az

„egyszerű” életnek is mennyire bonyolult a valósága, és hogy milyen nehéz azt egy szaktudomány keretei közé szorítani.

A falu szorosan vett életrajza: a falu belső élete olyan kérdéskomplexumot tartalmaz, amilyenről apáink nagy, vastag „monográfiákat” írogatva nem is álmodtak. Mert valamilyen társadalmi egység felmérése ma már nem kezdődhet a gazdasági problémáknál, és végződhet a népegészségügynél – hanem csak mindezek után kezdődik.

A falu élettendenciáinak a felismerése, lelki, erkölcsi, szellemi megnyilvánulásainak a számbavevése, összehasonlítása – és irányítása! – ez kell a mai falukutatás értelme és gerince legyen.

Itt sem aztán azok a számok számítanak, hogy hányan hallgatnak, vagy nem hallgatnak rádiót, vagy járatnak újságot – hanem fel kell mutatni, hogy ezeknek milyen hatása van a lelkek berendezkedésére, milyen irányba terelik gondolkozásukat, igényeiket.

Külső, gazdasági okokkal csak felületes szemlélődéssel magyarázhatunk meg mindent. Mélyebbre kell hatoljunk, ha meg akarjuk látni, hogy a gazdasági és szociális okok mellett mennyire inkább a sok kis lelkek tévelygésein, botorkálásain, „maniére de penser-in” múlt magának a nemzetnek a bukása vagy újjászületése is.

A vojlovicai székelyek hétköznapiakon a mezőn vannak, kisebb csoportokban, szerteszéjjel a szántóföldeken. Vagy a városban, a gyárakban. Szótlatlan végzik munkájukat, mintha nem is gondolkoznának. Az adott pillanatnál, vagy a szomszéd búzatáblánál tovább sehogy sem megy gondolatuk. Vasárnap, ünnepnap és télen aztán kiélik lelki életüket: kibeszélgetik magukat. Ez a nagy tömeg. Beszélgetésük témája: a megélhetés nehézségei, vetéskilátások, a világháború, Hitler, a falu pletykái. Ezzel ki is merült témakörük.

De vannak köztük egyszerű parasztemberek, akik agyonfáradva is felmennek az ifjúság otthonába, hogy meghallgassák a rádión az esti híreket. Ők már tudják, hogy sorsuk végeredményben a német piacoktól, vagy az orosz dömping búzától függ. Velük el lehet beszélgetni Hitleren túl is, a fasiszta, nemzetiszocialista világnézetről is. Sőt el is várják az embertől. Témakörük tágabb s ezzel belső életük is gazdagabb. Ez meglátszik házukon, családjukon, viselkedésükön, hangjukon, sőt már mondatszerkesztésükön is.

Belső életük nagy változásaiban nagy szerepet játszik a városi élet közelsége, a városi kultúra beszivárgása is. Itt is kialakulófélben van már a falusi fiatal-ságnak az a „micisapkás” típusa, amelyik már nem hajlandó apái életmódját folytatni. Pancsevón és Beogradban felszedett gesztusokkal állnak elő, és a haladást, a kultúrát a hagyományok megtagadásában látják. Belevetik magukat egy felületes, tartalom nélküli életmódba, a kultúra külsőségei majmolásánál

tovább nem igyekeznek, és minden befolyásnak könnyű zsákmányul odadobják magukat.

Mindaz nem baj, hogy a gyorsan rohanó civilizáció után vetették magukat – a baj csak abban van, hogy a civilizációért feláldozzák őseik kultúráját, az ősök szép iránt való erős érzékét, költői lelkét és erőt adó hinnitűdását, önbizalmát.

Ősi népművészetük öntudatlansága is megszűnőben van. Nem öntudatlanul, a maguk szükségletére készítik a székely varrottasokat, hanem hogy eladják, piacra dobják. Ugyanez a pusztulás tapasztalható a szájhagyományok körében is, a népköltészet termékeit is már inkább csak az öregek őrzik, vagy az itthon maradt parasztlégények. A „micisapkás” legújabb nemzedéknek már minden mindegy, hogy magyar vagy szerb, vagy a városban felszedett slágerdalokat éneklie.

Szórakozni is lassan elfelejtenek, szórakozásuk tartalmát veszítette, elszíntelenedett. A nagy penitenciás lakodalmazások, farsangi „bíró táncok”, mondókás húsvéti locsolások, a téli „fonók”, „guzsalyosok” mind-mind már alig érekliek a fiatalokat.

A vasárnapi kocsmá, tánc, bor és kugli, úgy látszik, teljesen kielégíti őket.

Ez a valóság. És ez a valóság mégis vigasztaló, mert a falusi nép elszíntelenedése ma már általános, és kevés olyan magyar község van Jugoszláviában, amelyik mindennek ellenére mégis ennyire megőrizte volna ősi eredetiségét, mint Vojlovica.

V.

Kulturális élete a falunak alig van, de kulturális értéke mégis igen nagy. Csak a falut nem kívülről, hanem belülről kell megnézni. Azt is őszinte lélekkel és látó szemekkel.

Mert amikor kulturális életről beszélünk, akkor megállapítjuk azt az általános szomorú tény, hogy úgy a magyarok, mint a németek, mint a szlovákok kulturális élete leginkább csak az összeverődött dalkörök dalozásában és a szerepelni szerető színészek téli színészkedésében nyilvánul meg. A magyarok annyival vannak az élen, hogy a református egyháznak „Ifjúsági otthona”, illetve „Népháza” van: rádióval, most szerveződő könyvtárral és a mindezekkel járó összejövetelekkel. Magyar újságírók is bele-beleszólnak az odagyúlt lelkékbe. „A Munka”, a „Reggeli Újság” embereit emlegeti a nép különösen.

De mindezt még mindig nem elég. Túl sok minden van a jövő kezében ahhoz, hogy a jelen kielégítő lenne. Csoua-e, hogy a nép akkor vezető, vagy legalábbis vezető eszmék hiányában figyelmen kívül hagyja a kultúrát és a maga apró, mindennapi ügyes-bajos dolgaival törődik. Tehát, alapjában itt sem a faluval

van baj, sok mindenért a falun élő „intelligencia” a felelős. Mert ez itt is, mint mindenütt, a maga kasztszerű elkülönült társadalmi életét éli, elzárkózik, nem kapcsolódik be a falu életébe, és a falu emberibb életlehetőségeivel nem sokat törődik. Sőt, diszharmonijával mindig melegágya volt a faluközösséget romboló elemeknek, érdekeknek.

Közben olyan ellenvetések is elhangzanak, hogy „a nép rossz”, „a nép hálátlan”. De hát mikor nem volt a nép rossz és hálátlan? Vagyis, alapjában soh’sem a nép volt az, hanem egyesek a nép közül. De az utat a falusi házakba meg kell tenni, mert addig kulturális élete a falunak soh’sem lesz. Sem megállása a teljes kivetkezés felé.

Pár őszinte szót a nép vallásosságáról.

Ha a vallásosság külső megnyilatkozását a templomlátogatásban vesszük, a falu vallásossága az utóbbi években hanyatlást mutat. A templomlátogatók száma a felére szállt alá.

Úgy látszik, a vallás nem nagy probléma előttünk, nem világnézeti probléma, inkább egyszerű adottság, amelybe beleszülettek. Az élet értelméről és céljáról nem sokat gondolkoznak. Mindennapi életükkel annyira kötve vannak a földhöz, az anyaghoz, hogy idegen előttük minden absztrakt elgondolás. (Ezt magyarázza és bizonyítja az a másik jelentéktelennek látszó szokásuk is – különösen a székelyeknél –, hogy még az időt is a térbe vetítik, külső eseményekhez fűzik: aratáskor született, kapáláskor, töréskor két éve stb. stb.). Elvont fogalmak egyszerű lelkeket nem kötik le, csak konkrét tárgyak, képek, események. Ezt a kis, nagyon fontos részletet felejtik el azok a hozzájuk szóló prédikátorok, akik manapság panaszkodnak a nép vallásos közömbösségéről.

A modern civilizáció adta kényelem és biztonságérzet, aztán ez az általános, levegőben úszó mai materialista gondolkodás, úgy látszik, erősen eltompította érzéküket a természetfelettihez. Különös, ez itt egyidejűleg történt a babonák kipusztulásával.

NÉPMŰVÉSZET

Említettem már, hogy ennek a falunak van egy maga alkotta kultúrája, egy erősen fejlett népművészete. A székelység testéből magával hozott székely művészete. A falu anyagiakban szegény, kulturális élete alig van, de lelkiükben – annál gazdagabb, és művészete – annál finomabb.

Meg kell gyűjtani bennük azt a beszélőkedvet és hagyni őket, az okosabbját, beszélni, lesz mit lejegyezzen az ember. Vasárnap este, amikor megtöltik a falut énekekkel, oda kell figyelni és lesz mit gyűjtsön az ember a székely népköltészetből. Nagy része a slágerdalok betanulásához lusta, talán alkalmatlan sem volt, erre éneklő úgy-ahogy, éppen lelkéből előkunkorodik. Sokszor így szüle-

tett meg egy új népdal. Bizonyítja ezt az is, hogy sok esetben öt perc múlva már nem tudják elmondani azt, amit az előbb tele torokkal énekeltek. Tehát mégis van még bennük, az itthonmaradottakban, valami az ősi vonásokból, lelkük még az ős székely költői lélek.

Csak a férfiakból veszett ki az az „akarva-akaratlan, tudva-tudatlan művészivé és magyarrá tevése mindennek, amihez hozzányúlt”. Ma már nem fűrnak-faragnak, cifrázzák házukat, szerszámaikat, kezük már többé nem ős székely kéz, ellustult. Ma már csak a temető kopjafáit, „fejfáit” faragják.

Szerencsére az asszonykezek között vannak még érintetlen kezek. Amikor már nagyban útban voltak a „civilizáció” felé, és kidobáltak mindent, ami „régí”, betévedt a faluba pár újságíró, az utolsó órákban, hogy félrevertve a harangot, mentseik, amit mentetni lehetett.

1933-ban a szuboticei „Munka” szerkesztősége kezdeményezésére háziipari tanfolyam létesült, amelyen a vidék magyar asszonyainak és leányainak bevonásával szebbnél szebb háziszőttesek, székely varrottasok készültek el olyan mértékben, hogy a Magyar Közművelődési Egyesület petrovgrádi kiállításán országos feltűnést keltettek. Sőt, a határokon túl is felfigyeltek e munkákra, és Vojlovica megkapta a legszebb kitüntetést, a „jugoszláviai Kalotaszeg” nevet.⁴

A száz lelkes magyar asszonnal megnyitott tanfolyam anyagi támogatását Marton Andor, a Bánáti Közg. Bank igazgatója, vagy ahogy ők mondják, „Aranyos Igazgató Ura” biztosította. Így adhatta az a néhány sír szélén álló öreg asszony tovább a már feledésnek indult székely varrottasok titkát. Hogy milyen gazdag népművészetük, illetve e művészetet alkotó lelkük, látjuk mintáik, motívumaik számából. Varrottasuk, például, lehet: – sárkányos, csillagos, kígyós, félkígyós, galambdúcos, kakastarajos, fenyőgallyas, tángyéros, keresztetes, ördögtérdes, békás, vaskapcsos, vasmacskás, kistulipántos, szekfűs, cserleves, besztercés, lipovánpálhás, poharas, kólábas, bokrétás és subadiszes. Összesen huszonhat motívum! Az összeöltéseket csipkés és lengyelöltésesnek nevezik. Kétféle – abrosz, terítéknek való – szőtttest készítenek: ablakost és borshímest.

Az országos Gyöngyösbokrétákon pedig viseletükkel, különösen táncaikkal tűntek fel. Viseletükről már volt szó. Táncaik – amelyeket az igazat megvallva szívesebben táncolnak idegenek előtt, mint maguk közt – a következők: egytoppantós, kéttoppantós, sétálós, mé nekéd és – marad nekém és pulykatánc, az ágyig el és vissza, visszásgalopp, gyerehaza Gyurka, friss csárdás, lassú csárdás, ócsárdás.

Nagy szegénységükben mindez olyan „gazdagság”, amelyen gazdagsággal kevés jugoszláviai magyar falu rendelkezik.

Értéküket növeli még az is, hogy őseredeti székely nyelvüket érintetlenül megőrizték. A nagy örökségből ez az egyetlen rész, amely teljes erejében lelkükben ma is él. Ez még öntudatuk alól fakad, és annyira magukénak érzik, hogy idegenek előtt inkább elrejtik és belekínózzák magukat az „úri” nyelvbe.

Nyelvük. – Nyelvük fonetikája a székely fonetika.

– Szeretik a zártabb magánhangzókat a szótóban, de különösen a -t tárgyrag előtt: úde, küzsded, sorkantyu, fejemét, fíjadot, apádot.

– Szeretik a hosszú magánhangzókat is, különösen az első szótag magánhangzóját nyújtják meg: gyérmek, szóga, kőcsön. (Innen van végtelenül elnyújtott zsolttáréneklésük, például.)

– De máskor meg épp ellenkezőleg megrövidítik a magánhangzókat: kenyér, levél, szekér.

– Jellegzetes az „ű” használata is: műköt, tüköt, szívem, cúvek.

Alaktani, morfológiai tekintetben nyelvjárásuk több régiességet megőrzött. A megyek ige megmaradt „menyéknek”, ők ma is „kanálval”, „kézvel” esznek.

– Az ikes igéket különösen szeretik. Náluk a föld termik, a madár megszólalik, ő odalépik stb.

– De ugyanakkor az eső és, a víz foj.

– Előfordulnak beszédükben ilyen összerántott igealakok: tanítani, futtam, üttem.

– Használják az igék szenvedő alakjait is, mint például – a ruva ki lett mosva, a föld megszántódott.

– Említettem már, főneveknél a birtokos rag -val, -vel régies használatát: ő komákval s emberekvel dógozik stb.

– Kedvelt helyragok – a -nit, -nól: Miskáéknit, Miskáéknól, arunnól.

– Feltűnő beszédükben a kicsinyítő ragok használata: lovacskacska, gyermekecske, lányocska.

Megőrizték itt a Duna mellett is a Székelyföld szókincsét. De szókincsükről beszéljen a mellékelt szótár.

SZÓLÁSMÓDOK

Aggyon Isten jó napot! Kenteknek és. Jó reggelt kívánok. Jójcsakát. Jöjjenek nálunk és – Elmenyünk oda és! Jöjjön az ebédhez. – Csak az Isten áldásával, meg vót. Sten ágya meg.

Hát mán az Isten segítse meg, hogy és tutta megállni éjen sokáig ojan messze idegenbe? Mük szegények vagyunk, de szívünk jó. Még senkinek sem vettük el a kenyerit. Ugyan bizony, maraggyon még egy kicsiddég. Meg kénálnám valamiskével. Nem azért jöttem, hogy kénájjanak. Megmonták otthon, hogy kicsiddég üjkek, métt nem jőnek mán kentek és minálunk maj eccer?

Kejj fel, te güzü. Most minnyát végig öntelek vizvel. Ha három éccaka éssze ragadna, sem alunnád ki magadot. Te métt káronkodól? Ne izéjjen kend! Újjön veszteg! Úgy felrúglak, hogy lábod se éri a földet! Úgy megsuvasztlak ódalba, hogy minnyát le tekerédél! Ne röhögj min'ha zabbal kénálnálak!! stb.

SZÁZ SZÉKELY SZÓ VOJLOVICÁRÓL

Apró – himlő
 Bálerka – kis hordó
 Bizget – bolygat
 Bütü – házvég
 Cimbora – jó barát
 Cseszle – szúnyog
 Csiszlálás – titkos pénzösszeadás italra
 Duvad – dagad
 Eresz – előszoba
 Espár – vaskarika a tűzhelyen
 Éveg – üveg
 Féreg – egér
 Fésze – fejsze
 Fijok – új kukoricahajtás
 Fityula – a konty összefoglalója
 Fuszujka – bab
 Füttő – tűzhely
 Gagymatol – piszkol
 Görget – mennydörög
 Gudu – sütő
 Gunya – ruhaöltöny
 Guzgány – patkány
 Guzsaly – kenderfonó
 Gűbe – mélység
 Gűbü – moslék
 Harbuc – görögdinnye
 Harisnya – nadrág
 Hanyigál – dobál
 Hergét – haragít
 Hibók – pocsolya
 Hiju – padlás
 Hornyá – kéménynyílás

Hosszúkó fazak – tejeskőcsög
Hurutni – köhögni
Hutyoró – vessző
Istrimfi – harisnya
Iszánkodik – szánkázik
Iszkitét – izgat, ingerel
Juhászkodik – megcsendesedik
Kaflantyu – papucs
Kaláka – közös kiségités
Kapuzábé – kapufélfa
Karinca – kötő
Kártya – vizes edény fából
Kas – hambár
Kaszaj – gabonarakás
Keszkenő – zsebkendő
Kicsiddég – rövid ideig
Kicsidel – kicsinek tart
Kócs – kulcs
Kopocskál – kopácsol
Kozsók – bunda
Köttes – kelt tészta
Kujak – ököl
Kuttor – kemence
Küjjel – kívül
Külü – mozsár
Lábbeli – cipő
Ladik – csónak
Lájbi – mellény
Lajtorja – létra
Lapi – falevél
Leccs – ütőcske, gyermekjáték
Lipinka – hinta
Lipinkázni – hintázni
Lopta – labda
Loptázni – labdázni
Mellöz – pártfogol
Mentáva – köpönyeg
Mód – vagyon, gazdaság
Móriska – búzarosta
Mundér – kis kabát

Murok – sárgarépa
 Mutuj – szóitalan
 Nyiszitel, nyiszkitel – reszel
 Nyól – nyúl
 Osztováta – szövőszék
 Ótó – túróoltó, borjúgyomor
 Pácska – dohány
 Pakura – petróleum
 Pantofli – papucs
 Papucs – cipő
 Pendej – női alszozoknya
 Pitán – lepény kukoricalisztből
 Pityoka – krumpli
 Pruszlik – női mellény
 Ribanc – rongy
 Ricál – ráz
 Rokolya – szoknya
 Ruva – fejkendő
 Sebest – gyorsan
 Solló – sarló
 Sutu – a tűzhely és a fal közötti üres hely
 Szalmatál – szakajtó
 Terebuza – kukorica
 Tolló – tarló
 Tollu – toll
 Üst – fazék
 Viganó – leányruhácska
 Vigyázkodik – ácsorog

A VOJLOVICAI SZÉKELY NÉPKÖLTÉSZETBŐL

BUKOVINA, ÉDES HAZÁM . . .

Bukovina, mit vétettem,
 Hogy én benned nem élhettem?

Hazám, hazám, édes hazám,
 Bárcsak határod láthatnám.

Látom füstjét, de csak alig,
Hogy az égen feketéllik.

Ha az erdőt levághatnám,
A hazámat megláthatnám . . .

Ezt az erdőt le sem vágom,
Hadikfalvát meg sem látom.

ANDRÁSFALVAIAK ÉNEKE

Andrásfalva mit vétettem,
Hogy én benned nem élhettem?
Elátkozott apám, anyám,
Az Isten es haragszik rám.

Sebesen foly a Szucsáva,
Ülök-e még a partyára?
Sebesen foly a Szucsáva,
Nem ülök én a partyára?

Magosan áll a magos hegy,
Ha sírok es már mindegy,
Elvándorlok messze földre,
Ott maradok én örökre.

PANCSEVÓI KIS PACSIRTA

Pancsevói kis pacsirta,
A két szemét mind kisirta.
Sirtam es, sírok es,
Sirjon a galambom es.
Reám hajlik még az ág es,
Ez a setét éccaka es.

Menyek ide, menyek oda,
Mevagyok én kuruszolva,
Akit sokszor megátkoztam,
Min' csak avval barátkoztam.
Félek tőle, ő es tőlem,
Mi leszen még én belőlem!

SZÜVEM DALA

Sür a szüvem,
Hull a könnyem,
Be igazán,
Fáj a szüvem.
Fáj a szüvem,
Nem szólhatom,
Akiétt fáj
Nem mon'hatom.

SZERELMEM DALA

Szerettelek, szeretlek,
Csak ne mon' meg senkinek,
Sohajtok es éretted,
Naponkint vagy százezret.
Szerettelek, szeretlek,
Csak ne mon' meg senkinek,
Mig egy szép nap reggelén,
Müköt meg nem esketnek.

FÁJDALMAM DALA

Szabad a madárnak
Ágról ágra szállni,
Csak nekem nem szabad
Babám, hozzád járni.
Ne busujj, édcsem,
Nem lesz így ez mindég.
Ki megszomorított,
Megvigasztal az még.

TRÉFÁS RIGMUSOK

Betekintek az ablakon,
Málét látok az asztalon,
Nem kell nekem a málé,
Maraggyon a gazdái!

A sorkantyum taréja,
Máléval van megrakva.
Ha az oláh megláttya,
Turóval fut utánna.

Elesett a tyuk a jégen
Maj' fel-ke! a jövő héten.
Vakon menyen a kuttorba,
Sülve menyen a tángyérba.

Üjj le mellém, egy kicsiddég,
Hogy a szívem megnyugoggyék!
Ne üjj rózsám az ölembé,
Nem férek el a bőrömbé,
Örömömbé!

UTÓSZÓ

Az ideszakadt székelység székelységét a múlt évszázad végén egyesek kétségbe vonták, és őket a moldvai csángók leszármazottainak tekintették. Azonban Bíró Mózes andrásfalvai ref. lelkész feljegyzései alapján a családok származásai pontosan megállapíthatók.

Háromszékiek a Biszak, Getzö, Györfi, Katona, Német, Székely családok. Csikiek a Balogok. Székelyföldről jönnek még a Máté, Bónis, Kuruc, Kurkó családok.

Erdélyből, Nagybányáról (Szatmár v. m.) az Önbölik, Kemények, Felsőbányáról a Királyok, Péterlakáról (Alsó-Fehér v. m.) a Buta, Bíró családok. Besztercevidékről a Kiss, Nagy, Kovács, Lőcsei családok. Doboka v. m.-ből a Varga, Kerekes, Fehér családok. (A mai Vojlovica 1600 székely lelke között ma is csak ez a 20–25 név, illetve nemzetség fordul elő. – Hogy aztán mégis eligazodjanak egymás közt, melléknéveket adnak egymásnak. Sőt, egyik-másik „becsületes” nevét idővel el is felejtik. Az öreg Piciféreg „becsületes” Székely Mihály nevét kevesen ismerték. De ezt nem rosszakaratból teszik, hanem szükségből. Más hasonló „költői” nevek: Bélés, Csata, Csócsa, Görbe, Flityka, Szurkán, Sánta, Fülés, Döcs, Durubec, Kornézom, Bogos, Bucsi, Bori, Rozsda, Minya, Pleskó, Szerák.) Tehát százszázalékos székelyek.

Élénk felfogású, éles elméjű, értelmes östehetségek. Majdnem művészlékek. Folytonos küzdelem, kisebbségi sors volt életük, innen van rendkívüli kitartásuk, önbizalmuk. Hány van köztük, aki megeszik reggel egy darab kenyéret szárazon, délben semmit, este valamilyen sűrített levest, és így majd-

nem egy életen keresztül. De nyugodtabb, dolgában biztosabb embert nem találni nála. Érdekének ő maga a gondozója, jogainak ő maga a védelmezője.

Becsületességre, büszkeségre ők voltak a falu, sőt a vidék arisztokratái. Ma már véralkatuk megváltozott. Az apák még vérmes, lobbanó, fél világgal szembekezdülő legények voltak, a mai legények húszévessejükben gyengén fejlett legénykéek, úgy testileg mint lelkileg. A verekedés ma már többé nem „erény” köztük. Csak az a kár, hogy ezzel mintha életrevalóságuk is gyöngült volna.

Az erdélyi Helikon egyik régebbi számában, Tavasz Sándor teológiai tanár írt a „látható faluról” és az „élő faluról”. Csak most látom – mennyire igaza van neki, amikor arról beszél, hogy „aki a látható falut ismeri, még nem szükségképpen ismeri az élő falut is”.

Köztük születtem, köztük éltem, jártam a falu utcáit télen, ünnepnapok idejében, munkaidőben – és valahogy, mintha mindig azt a gondolatot éreztem volna magamban, hogy ez a székely falu pusztul, tartalmát, színét veszti.

Most hogy „tudományosan” egy szisztematikus képet alkottam magamban róluk, látom és érzem, mindennek ellenére mégis milyen nagy értékanyagot képviselnek ők még. Hány jugoszláviai magyar község tud ilyen szegénységben ennyi jellegzetes sajátosságot, ennyi művészi értéket ilyen gyatraságban, ennyi kitartást felmutatni?

Ez a háború utáni nagy bomlás itt eddig még csak a „látható falut” érintette erősen, az „élő falu”, az a székely közösség, az a székely lélek megmaradt még annak, ami volt ott Háromszék megyében és később Bukovinában. Megmaradt alsóbbrendű, de főlemelésre érdemes életanyagok.

Erdély kellenc segítségével jöjjön erkölcsi segítségével és az a betegesen közömbös jugoszláviai magyarság anyagi támogatásával, hogy piacot, pénzt adva megszerettetné ismét ezzel a boldogtalan néppel azt, ami szép és érték benne. Úgy hiszem, az a „micisapkás” legfiatalabb nemzedék is könnyebben visszatérődné akkor a régi csapásokra. És nem pusztulna el az al-dunai székelység.

JEGYZETEK

¹ A hivatalos népszámlálási adatok alapján 1938 szeptemberében a lakosság száma meghaladja a 4000-et.

² 1884. okt. 4-étől, az egyház önállóságától

³ 1938. okt. 4-éig (utólag bejegyezve)

⁴ *Magyar Szemle*, Budapest, 1936. március

JEGYZET

Thomka Viktor szociográfiája az Újvidéken megjelent *Testvériség* című lap 1939. évi II. évfolyama 7., 8., 9., 10., 11. és 12–13. számában jelent meg. Ezt a szöveget a romániai Lugoson megjelenő *Magyar Kisebbség* című folyóirat nyomban átvette az 1939. június 1-je és december 1-je közötti számaiban. Az első számban megjelent tájékoztatás kissé rövidített változatával együtt. A *Testvériség* a következőkről informálta olvasóit:

Mint ismeretes, a noviszádi Polgári Magyar Kaszinó az elmúlt év folyamán pályázatot hirdetett olyan szociográfiai munkára, mely részletes tanulmányt nyújt egy jugoszláviai magyar községről. A pályázatra négy munka érkezett, valamennyi értékes és szép tanulmány, úgyhogy a Kaszinó bizottsága mind a négy pályamunkát díjazásra alkalmasnak találta. Egyben azonban mindnyájan egyetértettek, és pedig abban, hogy az első díjra Thomka Viktor Vojlovicáról és Czabai József Bogojevórról szóló pályaművét ajánlják. Mindkét mű felülmúlta várakozásainkat, és íróik a legcsekélyebb részletekre is kiterjedő gondossággal és alaposzággal írták meg tanulmányaikat. A Kaszinó első díját Thomka Viktor nyerte, és munkáját, mely példaképe a szociográfiai munkáknak, lapunk mai számától kezdve folytatásokban közöljük, utána pedig majd leközzöljük sorban a többi pályamunkákat is.

Nagy Sívó Zoltán *Bukovina, mit vétettem?* című, 1999-ben megjelent könyvében felsorolja a tárgyára vonatkozó irodalomban Thomka Viktor tanulmányát is, igaz pontatlanul (Egy aldunai székelyközség szociográfiája. Temesvár, 1934), ami érthető, ha arra gondolunk, hogy a *Testvériség* című lapot csak most ismertük meg. Kalapis Zoltán Budapesten, az Országos Széchényi Könyvtár katalógusában megtalálta a lugosi *Magyar Kisebbséget*, de a könyvtári példányok nem voltak teljesekek, ellenben felleltük a teljes szöveget a Szerb Matica könyvtárának állományában, ahonnan Heinermann Péter könyvtáros segítségével kézbe vehettük, és másolatot is készíthettünk. Ezt a szöveget adjuk közre most. Nyomozásaink során forgathattuk a *Magyar Kisebbség (1922–1942)* című Szegeden, 1993-ban Kazai Magdolna összeállította kétkötetes repertóriumát is.

A *Testvériség* „félhavi”, illetve időszaki folyóiratként indult, s első évfolyamának első száma 1938 decemberében jelent meg, egyetlen teljes évfolyama, az 1939-es jelent meg, az 1940-ben a harmadik évfolyamból csak 1–2. számát ismerjük. Főszerkesztője Kelemen János, a szerkesztője Jancuskó Gábor, kiadója Fülöp János volt. Az utolsó számokban a szerkesztők nevei között megjelent Thomka Viktoré is. A folyóirat érdeklődése a szociográfia műfaja iránt feltűnő, s az 1939-es utolsó számában meg is állapítják: „Mintha az egész új öntudatos nemzedékekben megmozdult volna a szociális lelkiismeret, úgy érkeznek hozzánk különböző vidékekről friss, komoly szociográfiai felvételek.

Ezeknek az önkéntes társadalomkutatóknak írásait közöljük esetenként e helyen.” E szöveg vezeti be Mohai Margit Dobricsevőről készített szociográfiai írását *Egy jugoszláviai magyar nyelvsziget* címen, amelyet ugyancsak közölni szándékozunk.

Thomka Viktor szociográfiai dolgozatának jelentőségét Balázs Sándor *Lugosi üzenet* című, a szatmárnémeti Kőlcsey Kör kiadásában 1995-ben megjelent a *Magyar Kisebbséget* bemutató monográfiájában így jellemezte:

„A Magyar Kisebbségben közölt szakszociográfiai tanulmányok – a kényszerhelyzet miatt – csak egy tájegység falvainak bemutatására korlátozódhattak. A kör központja Temesvár volt, s a sugár sem lehetett túl nagy: a nagyváros körül elhelyezkedő, sok szempontból egymáshoz hasonló, de számos vonatkozásban ugyanakkor egymástól eltérő nyolc faluról készítettek tárgyyszerű, megbízható rajzot. Érdekessége is van ennek az akciónak: a Magyar Kisebbségben megjelent első, terjedelmesebb falufelmérést nem romániai szerző írta. Thomka Viktor Jugoszláviában élő szociográfus mutatta be az »aldunai székely községet«, Hertelendyfalvát (Vojlovica). Ez az írás mind tartalmi, mind pedig módszertani szempontból tanulságos volt a Magyar Kisebbség szociográfusai számára. Metodológiailag kijelölt egy követhető utat, tartalmilag pedig ráébresztett arra, hogy a határokkal elkülönített falvak igen sok azonos problémával küzdenek, tehát a megoldás keresésében nem szabad elszigetelten gondolkodni . . . A Jugoszláviából kapott minta, valamint az első tanulmány Ötvödről rányomta bélyegét a későbbi faluábrázolások megszerkesztésére, tematikájára, értékelési módjára.”

A kitűnő szociográfia szerzője, Thomka Viktor (Kalapis Zoltán életrajzi lexikonának szócikke szerint) 1913. január 5-én Vojlovicán született, és 1968. június 26-án Debelyacsán halt meg. Pancsován érettségizett 1932-ben, teológiai tanulmányait Budapesten és Párizsban folytatta, de a Sorbonne Bölcsészettudományi Karán romanisztikát és zszurnalisztikát is hallgatott. Teológiai diplomáját Strassbourgban, francia–latin szakos tanári oklevelét pedig 1939-ben Belgrádban szerezte. Lelkészi pályáját 1937-ben Vojlovicán kezdte, Újvidéken és a baranyai Harasztin folytatta, a háború után előbb Vojlovicán, majd Debelyacsán volt református lelkész. A háború idején (1941–1942) gimnáziumi tanár Nagybecskerekén és Pancsován, 1942-ben a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen Jovan Dučićről írt doktori értekezést. Munkatársa a Gr. Teleki Pál Tudományos Intézetnek, 1943–1944-ben sajtótudósító Isztambulban, Ankarában és Berlinben. 1948-ban államellenes izgatás koholt vádjával bíróság elé állították, és börtönbüntetésre ítélték. Politikai fogolyként három évet volt a požarevacai és a mitrovicai börtönben. Börtönbüntetése előtt és után híveinek és könyveinek élt.

A HETVENÉVESEK KÖSZÖNTÉSE

FRANYÓ ZSUZSANNA

Nekem viszonylag könnyű dolgom van, hisz a hetvenéveseket az egyik ünnepelt nemrég megjelent könyvében olvasható gyűjtéséből vett idézettel is köszönhetem. Frappáns kis köszöntővel, mégpedig annak mind az öt sorával, hisz tudjuk, a könyv szerzője, a néprajzos orvosprofesszor hadakozik a kimondható, ocsmány szó vagy kifejezés ki nem mondása ellen, a szókezdést követő pontozás ellen. Így hát pontozások nélkül idézem a köszöntőt köszöntőként:

*Isten éltesse!
Padra fektesse!
Varnyú szálljon a hasára,
Károgjon a segge lukába,
Osz bassza meg a seggit az összes komája!*

Burány Béla *Ünnepek, szokások, babonák* című könyvéből idéztem, mely a Forum Könyvkiadó gondozásában jelent meg, és ebben a könyvben az is olvasható, hogy „az ünnep mint életérzés olyan ajándéka az életnek, ami semmi mással nem helyettesíthető. Külön megünnepelni valója mindenkinek van . . . A megosztott ünnep úgy fokozza az élményt, mint a közös ének, az összesimuló két hangtól a százezres stadionok hangorkánjáig . . .” Ilyen megosztott ünnepen vagyunk most itt. És nekem tényleg könnyű dolgom van, hisz művészettörténészt is köszönhetek, aki még a szabadkai gimnáziumban harminckét évvel ezelőtt tanárom is volt, színészkrónikásokat köszönhetek, akikkel vajdasági magyar színházakban dolgoztam, az egyikőjük igazgatóm is volt, jó ismerős író, publicistát köszönhetek, akinek hangjátékát a jugoszláviai magyar drámairodalomban kísérleti drámának tartom, és nem hangjátéknak, és köszönhetem az orvosetnográfust.

Valamennyien a vajdasági magyar művelődési élet különböző nézőpontú kutatói, megfigyelői, lejegyzői, rendszerezői. Tevékenységük áttekintésekor, számbavételekor azonban kiderül, hogy nekem mégsincs könnyű dolgom, hisz gazdag és tartalmas az általuk alkotott anyag, szinte minden területet felölel, ezért kellene külön-külön elemezni minden hetvenéves jubiláns munkásságát, de ezúttal én ezt nem tehetem, így ezen a megosztott ünnepen megkísérlem a közös vonások felvázolásával üdvözölni azokat, akiket köszöntení feladatomban.

Mi hát a közös? Az, hogy valamennyien a jugoszláviai magyar irodalom szerves részei, és én már csak ennél a meghatározásnál maradok, amikor a Vajdaságban élő, gondolkodó és alkotó embercsoportról beszélek – tehát ennek a régióknak a kutatói, hagyományai őrzői, leírói, tájékoztatói, felvilágosítói, oktatói, szórakoztatói.

A színpadon elhangzó szó, mondat, gondolat ennek a tájnak, az itt élő ember életérzéséből ered, és az itt megélt élmények és körülmények részletes leírása marad meg a krónikás színészek könyveiben, akár az *Egy színész naplójából* címűben, akár a *Mestermutatványok* című Virág Mihály rendezőről szóló könyvben. A jugoszláviai magyar színházi élet eseményeit (jelentőseket és kevésbé jelentőseket) rögzítik ezek az írások a színésziró percepciójából. Úgy adódott, hogy Barácius Zoltán és Faragó Árpád a színpadról is szóltak hozzánk, és mindketten íróemberek. Nem véletlen, hogy írásaikban színházról (akár professzionálisról, akár amatőr együttesről) írnak, rendeznek, szöveg-válogatók (Barácius pedig drámaíró is), mindkettőjük szövegeiből a színházhoz, a jugoszláviai magyar színjátszáshoz való mérhetetlen ragaszkodás olvasható ki, és olyan színészi szenzibilitás, amit igazán csak a néző-olvasó érezhet át. Akárcsak Mrozek *Emigránsok* című drámájának egyik szövegrészletét Faragó színpadi alakításában: „Hisz kimondtam már, amit gondolok. Kimondhatom még egyszer . . . [és Faragó lassan felemelte nagy fejét, és maga elé bámulva folytatta] Mondogathatom reggeltől estig, a hatóság egyáltalán nem fogja megakadályozni, hogy kimondjam, amit gondolok. Még hogy az én gondolataim . . .” Számít-e ez egyáltalán? – gondolta tovább Faragó a színpadon abban a pillanatban, vagy gondolhatta volna. A kimondás szükségessége és a számít-e egyáltalán kétsége itt a Vajdaságban talán mindig jelen van a színészember életében.

A tevékenység e területe viszont szükséges, mint ahogy a népszokásaink kutatása és lejegyzése is végtelenül fontos ügy, és az orvosetnográfus ezt valóban ügyként is kezeli, egyébként nem „szaporodnának” gyűjteményes kötetek. Mi viszont szegényebbek lennénk a *Zentavidéki népballadák* nélkül, a vajdasági magyar gyermekjátékdalok gyűjteménye, az erotikus népmesék, anekdoták, történetek, népdalok és katonadalok, ünnepek, szokások, babonák gyűjteménye nélkül, soroljuk mindezt a teljesség igénye nélkül. A mi hagyó-

mányaink ezek, a mi „gyökereink”, amelyek lejegyzéssel és a leírt szövegek közreadásával válnak maradandókká, hogy azután segítségükkel vizsgálni is lehessen itt élő népünk életének alakulástörténetét.

A művészettörténész is a megmaradt és meglevő tárgyi valóságból indul ki, amikor az építészet, szobrászat, festészet, iparművészet területén attribuíál stílusjegyeket, megjelöli a műalkotás korát, megnevezi alkotóját; műveket elemez, művészek biográfiáját állítja össze, megjelenti a vajdasági szecesszió történetét, vagy komparatív összehasonlítást végez *Nagybánya és a vajdaságiak* címen, vagy éppen Farkas Béláról ír kismonográfiát. Vajdaság kései szecessziójának poétikus festőjéről szól a Vajdaságot szerető Bela Duranci, a minden művészettörténeti szempontból fontos elemet tökéletesen ismerő művészettörténész, aki annak idején már a gimnáziumi óráin is kisesszéket tartott Szabadka építészeti remekeiről, képtárba vezényelt bennünket, és a helyszínen elemezte Sáfrány Imre, Szilágyi Gábor, Torok Sándor, Vinkler Imre festményeit. De ugyanilyen élvezettel olvassuk rövidebb lélegzetű elemzéseit a folyóiratokban, a napilapokban, és csodálattal hallgatjuk tárlatmegnyitóit, ahol mindent megtesz annak érdekében, hogy kialakítsa bennünk a pontos megfigyelés igényét, és útmutatást adjon a szélesebb összefüggésrendszerben való gondolkodáshoz. Könyveiben sem elégszik meg egy festmény elemzésével, hanem annak kapcsolatait keresi az irodalomban, a történelemben, hogy szélesítve az ismeretkört, pontosítsa a vizsgált tárgyat.

A jugoszláviai magyar irodalom tartja számon Major Nándort íróként és publicistaként. *Dél* című regényében is a jellegzetes „vajdasági” problematikával foglalkozik, amely az itteni prózában mutatkozott. *A Tér és az Idő* kérdésének leszűkített igazságát fogalmazza meg, amikor azt állítja, hogy „ahol az idő higan iramlík, ott a teret kell telíteni”, ahol a „higan iramlás”-t az írónak a hétköznapi életet célzó önkritikájaként kell értelmezni. Mintha ez a „higan iramlás” visszatérő motívuma lenne az írónak, hisz amikor naplót ír, és rögzíti az itteni napi eseményeket, valóban jól látszik ez a vajdasági hígság, de itt már a szerző kevésbé önkritikus. *Az itt és a most* regényét a *Hullámokban* írta meg, ahol is egyszerre beszél el a húsz évvel előbb történt eseményeket és a friss jelenségeket. Major szépirodalmi szövegeiben az elemzés és a majori bölcselkedés alapja a közvetlen környezetéből adódik, a vajdasági létteréből, amelybe született, és amelyben él. Külön szerepet kap műveiben a tér kérdéskörben a tanya. A vajdasági tanyavilág különös életvitelének képe rejlik például a *Hőember* című általam kísérleti drámának tartott művében is, ahol fellelhető az expresszionista Tankred Dorst *Vigyázz, szakadék* című művének háttérmotívumai, de a színhely, a vajdasági mentalitás és a nyelvi kódok az itteni életérzést tükrözik. Politikai publicisztikájában, ahogy Bori Imre megállapítja, „naprakészen reagál a szerző a vajdasági magyarság politikai életének esemé-

nyekre, analitikus módon latolgatva a lehetséges sikereket és az eluralkodó téveszmék hatásait egyaránt. Írásainak kritikai éle, a szerző politikai kultúrájának alapossága teszi jelentőssé ezt a gyűjteményt”.

És ha már azt mondtuk, hogy az itt ünnepelt hetvenévesek tevékenységét összefüggő egységként méltatjuk, szóljunk erről a gyűjtőfogalomról is, Major publicisztikájának egy régi írására hivatkozva. Az Antun Soljanhoz írt nyílt levelében a jugoszlávság irodalmáról elmélkedik. 1967-ben íródott a szöveg, amelyben Major kifejtette véleményét arról, hogyan értelmezi ő a jugoszláviai irodalmak meglétét. A szöveg lényege az, hogy abban a közösségben, ahol a nemzetek azonos szellemi és anyagi föltételek között élnek egymás mellett, a saját kultúrák egymásra hatnak. A nyelv csak egyik eleme a kultúráknak, és ebben rejlik az illető nemzet saját kultúrája, és ez a kultúra hat és épül be a többi kultúrába, és a közös kultúra visszahat. Hát ezért sajátos a jugoszláviai magyar irodalom, amelyet a legjobb esetben is vajdasági magyar irodalomnak nevezhetünk, és meglétét aligha kérdőjelezhetjük meg, hisz mai ünnepeltjeink munkái meglétére a bizonyítékok.

Kishegyes, 2001. szeptember 28.

A HATVANESZTENDŐSÖK KÖSZÖNTÉSE

*Bodor Anikó, Gion Nándor, Papp György,
Utasi Csaba, Végel László*

FEKETE J. JÓZSEF

A nyár elején a kecskeméti Forrás írotáborában ketten képviseltük a vajdasági írotársadalmat, Gion Nándor, ő már Budapestről, én még itthonról. Korelnöke volt Gion a társaságnak, többször is hangsúlyozta, hatvanéves, és azt is, hogy jól érzi magát ebben a hatvanesztendős bőrben, bár nem ártana, ha a folyóiratok többet fizetnének írásaiért, meg ha a rendezők jobban megrendeznék forgatókönyveit, de különben oda se neki, csak délután lehessen egy jó nagyot szundítani, az éjszaka az irodalomé. Itt hallottam, hogy táborbéli barátai hízelgően, nevének franciás kiejtésével becézik: Zsion.

Franciául ugyan nem tudok, hiába fúrta az oldalam, lehet-e e névnek valami különös jelentése, egészen addig, amíg néhány hónapra rá olvasmányaim sirályszárnyain el nem jutottam Japánba, annak is talán a legszebb városába, Kiotóba, annak is talán legszebb negyedébe, a Gionba. A Gion Kiotó szórakozónegyede, de nem ám valami hamburgi stílusú, szentpálutcai piros lámpás városrész, hanem a keleti mértékletességet és életélvezetet egyesítő világ, gésaházakkal, teázókkal, parányi éttermekkel, pazar látványkonyhákkal, a harmincas évek szvingjébe keveredő honi dallamokkal, udvariassággal, előzőkenységgel, tarka lampionokkal, a világ minden tájáról idesereglettek színpompás forgatagával, benne néhány vidám zsebmetszővel és sötét tekintetű jakuzával, gengszterrel. Itt értettem meg, mi a Gion, amit szinte természetzerűleg Gion Nándornak a dúsitott realizmussal megírt prózavilágával azonosítottam. Sőt, magunkat is felismertem ebben a világban, azokat, akik jelen vagyunk ebben a teremben, illetve a vajdasági művelődési életben és művészi világban. Hiszen mi sem teszünk egyebet, mint a magunk sajátos módján és eszközeivel igyekszünk összeházasítani a múltat a jelennel oly módon, hogy az előzőből lehetőleg minél több megmaradjon, az utóbbiból pedig minél

kevesebbet veszítsünk el. Hellyel-közzel jól érezzük magunkat ebben a világban, szórakozást is nyújt nekünk, néha ugyan benyúlnak a zsebünkbe, vagy mi kitorászunk elődeink felöltőjében, s néha egy-egy gengszter is feltűnik közöttünk.

Ma öt jubilálót, öt hatvanesztendőst nevezünk meg a kis délvidéki Gionunkból, a művészetet és életet szintetizálók közösségéből, Bodor Anikót, Gion Nándort, Papp Györgyöt, Utasi Csabát, Végel Lászlót.

Bodor Anikó (Zenta, 1941. június 15.) népzenekutató, pedagógus. Zágrábban és Újvidéken jogi, Stockholmban művészettörténeti, zenetudományi és nyelvi tanulmányokat folytatott, Uppsalában 1972-ben zenetudományi diplomát szerzett, majd 1981-ben, a belgrádi Zeneakadémia etnomuzikológiai szakán népzenekutatóként diplomált, ugyanitt zenefolklórból magisztrált 1984-ben. Tanított a Vajdaságban és Svédországban egyaránt, munkatársa volt az Újvidéki Rádió és Televízióknak, 1995-től pedig a Zentai Városi Múzeum népzenekutató munkatársa.

Munkái és eltökéltsége egyaránt a vajdasági magyar népzenei archívum létrehozása, a vajdasági népdalkincs visszaszármaztatása és népszerűsítése felé mutat. Ő gondozta Kiss Lajos nagyarányú gyűjtőmunkájának egy részét, amit posztumusz kiadványokként adott közre. Ilyen volt a *Gombos és Doroszló népzeneje* (1982), *Az aldunai székelyek népdalai* (1984), *A drávaszögi magyarok dalai* (1989) és a *Szlavóniai sziget-magyarság népdalai I.* (1990).

A *Vajdasági magyar népdalok* című gyűjteményének eddig két kötete jelent meg, az első a lírai dalokból, a második a balladák, betyár- és pásztordalokból ad válogatást. „A sorozat célja a vajdasági magyar népdalkincs átfogó megismertetése, népszerűsítése”, és egy olyan hagyomány bemutatása, amely „szövegeiben, dallamaiban méltán képviseli nemcsak a vajdasági, hanem az egész magyarság népzenei értékeit”. A hagyománymentés szándéka Bodor Anikó munkájában a tudós felkészültséggel párosult, és tevékenysége ennél fogva a népszerűsítésnek azt a formáját ölti, amely szinte észrevétlenül lopja vissza az érdeklődő köztudatba a már csak tudományos munkával fellelhető, gyűjthető, rendszerezhető, átörökíthető, tovább éltethető népi, nemzeti hagyományt. A hagyomány gazdagságát szemlélteti a *Vajdasági magyar népdalok* első kötetének néhány bevezető mondata, amely rávilágít, hogy „Vajdaság magyarságának népdalkincsében az alföldi népzenei nyelvjárás az uralkodó, de vannak falvak, amelyek dunántúli népzenei dialektusban énekelnek, míg az aldunai székelyek zenei anyanyelve az erdélyi dialektus”.

Bodor Anikó a felbecsülhetetlen értékű könyvei, a gyűjtését illusztráló hanglemezek és szalagok mellett közel félszáz magyar, szerb, horvát és angol nyelvű publikációval népszerűsítette a vajdasági magyar népdalkincset.

Gion Nándor (Szenttamás, 1941. február 1.) prózaíró. Tanári oklevelét 1963-ban szerezte Újvidéken, majd ettől kezdve, kisebb megszakítással az

Újvidéki Rádió munkatársa, szerkesztője, főszerkesztője. 1979 és 1982 között a Vajdasági Íróegyesület elnöke volt. 1983 és 1985 között az Újvidéki Színházat igazgatta. 1994-től Magyarországon él, szabadfoglalkozású író.

A *Testvérem, Joáb* című regényével első díjat nyert a Forum regény pályázatán 1968-ban, egy évre rá megnyerte az ifjúsági regény pályázat első díját is az *Engem nem úgy hívnak* című munkájával. Díjai közül néhány: Híd Irodalmi Díj 1973-ban, Déry Tibor-díj 1987-ben, József Attila-díj 1988-ban, Márai Sándor-díj 1989-ben.

Első regényeként a *Kétéltűek a barlangban* című munkáját tartjuk számon, amely azonnal felmutatta Gion írói kvalitásait, amelyek a pályadíjas regényben nyertek markáns, összetéveszthetetlen jegyeket. Az *Ezen az oldalon* (1971) novellafüzér pedig lekerekítette az íróvá avatás folyamatát – a gioni stílus fogalomává vált. Kevesen tudnak úgy mesélni, hogy ne a mesét érezzük a mondatokból, hanem a cselekvést, a történést érezzük, lássuk belül, és hogy a megjelenő alakok gazdag galériájában mindegyik varázslatos plasztikusságában lépjen elő a mondatok mögül. S hiába a társadalom peremére szorult egyének lesznek a mozgatói az eseményeknek, a történetek az emberi humánus nagyságról szólnak. Kicsit valahogy úgy, miként az Rejtő Jenőnek sikerült legjobb regényeiben. Mert Giont, különösen az utóbbi esztendőkből, igencsak vonzza a kalandos meseszöveg, amely fordulatosságában, tempójában még élvezetesebbé teszi ezt a prózát. Pergő dialógusok, szellemes hétköznapi-ság, és az egészen átsütő könnyedség alakítja Gion történeteinek vonzerejét. Közkedveltek ifjúsági regényei, mellettük fontos a regénytetralógiája (*Virágos katona; Rózsaméz; Ez a nap a miénk; 1973–1997, és a kecskeméti Forrásban idén szeptembertől közölt Aranyat talált*). Szülőhelyéhez, Szenttamáshoz kötődő prózájában a hősök életgazdag galériája nyílik meg. Bori Imre írta irodalomtörténetében, hogy „Gion művészi képzeletének a térszemlélet a fő jellemzője: térben képzeli el regényeit, amikor a faluszéli Kálvária-domb körül húzott körben mozgatja hőseit, s ennek sugara alig nagyobb, mint amennyit a dombról, ahol a három keresztfa áll a megfeszített Krisztussal és a két latorral . . .”. Talán ez a térbeli szerkesztésmód felismerése hozta, hogy egyre gyakrabban ír filmforgatókönyvet. Gion egyik legtehetségesebb és mindenképpen legnépszerűbb írónk. Etalonjává vált a délvidéki magyar prózának. Magyarországon szinte azonosítják is az itteni irodalommal, és talán nem ok nélkül kérdezik, hogy maguk ott, a Vajdaságban, miért nem foglalkoznak Gionnal. Ha így lenne, talán az a legszebb engesztelés, hogy az idén, az író hatvanadik születésnapján felújították és felszentelték Szenttamáson a kálváriát. Amelynek híret igazából Gion regényei vitték el a nagyvilágba.

Papp György (Kaniza, 1941. június 10.) nyelvész, kritikus, szerkesztő, pedagógus. Általános és középiskolai tanári oklevele után a nyelvtudományból

magisztrált 1982-ben Újvidéken, majd ugyanott doktorált 1990-ben. 1965 és 1973 között Kanizsán és Törökkanizsán tanárkodott, majd a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékére került, 1991–1992-ben igazgatója a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének, jelenleg egyetemi rendkívüli tanár. Fő- és felelős szerkesztője a Kanizsai Újságnak, elnöke a Csuka Zoltán Műfordítói Műhely Tanácsának. Művei helytörténettel, földrajzi nevekkel, művelődéstörténettel és a fordítás tudományával, a fordítás művészetével foglalkoznak. Alkotói érdeklődése szerteágazó, a nyelvészettől a néprajztudományig ível. A *Betlehemnek nyissunk ajtót! Betlehemes játékok Jugoszláviában és a magyar nyelvterületen* című néprajzi munkájának külön értéke, hogy nem csupán a betlehemezés koreográfiáját írta le szakszerűen, hanem a szöveganyagományát is összegyűjtötte.

Bazsalikom Műfordítói Díjban részesült 1997-ben. Meg egyéb kitüntetésekben is, amelyek közül hadd említsek csupán egyetlenegyét, amit a tanár úr is nyilvántart, és az idén megjelent, *Milyen kritika a fordításkritika?* című kötetének előszavában meg is örökített: „Még 1985 nyaránál tartunk, családommal az akkor még hazámnak számító Mali Lošinj-i tengerparton nyaralunk, én éppen az Omér pasa fordításkritikájának anyagát gyűjtögetem.

– Vidi, lud je, dve knjige čita. Vagvis: Nézd már azt a bolondot, egyszerre két könyvet olvas!

Felkapom a fejem, hátrafordulok. Hát az én nyaralótársaimat látom. Először nem is tudatosítom, kiről beszélnek, de aztán magam elé nézve, rájövök. Előttem áll nyitva Ivo Andrić Omer paša Latas című műve eredetiben, illetve Csuka Zoltán magyar fordítása.”

Eddig az anekdota, amely érzékletesen ábrázolja a fordító, illetve a fordításkritikus aprómunkájának „látványos” külsőségeit, e munka felelősségéről pedig hadd idézzek ismét Papp tanár úrnak a nálunk egyedülálló kötetéből: „A befogadó kultúra és irodalom felől a legnagyobb a fordításkritika felelősége, és ezt a feladatkörét a legnehezebb átéreznie és felfognia. Ami az évtizedes, évszázados fordítgatás, fordítgatás során hozzánk eljutott, azt kesernyés iróniával a »legnemzetibb irodalomnak« szokás nevezni, lévén, hogy minden eredeti műnek, még a legrosszabbnak is van elméleti esélye, hogy más közegekbe, kultúrákba kerüljön, csak éppen a magyarra fordítottaknak nem, amelyeket idegen forrásokból merítettünk, olyan értékek pótlására, amelyeket önkörünkben meg nem valósíthatunk. Ez a merítés fokozott mértékű az egymás mellett, együtt létező kultúráknál, nemzetiségi környezetekben pedig szinte uralkodó, mivel többet kényszerülünk átvenni, mint amennyit mi magunk alkotunk, az irodalomban, publicisztikában, didaktikai szövegekben, hivatalos érintkezésben. Viszont ennek a folyamatnak irányítúkre, átvilágításra,

befolyásolásra van, lenne szüksége, ellenkező esetben a befogadó közösséget, nyelvet beláthatatlan következmények sújthatják.”

Utasi Csaba (Vörösmart, 1941. január 15.) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, pedagógus. Tanári okevelét 1963-ban Újvidéken szerezte, és ugyanitt doktorált 1983-ban. Szerkesztője volt a Forum Könyvkiadónak 1965 és 1972 között, ekkor került a Magyar Tanszékre, ahol 1995-től egyetemi rendes tanár, volt igazgatója a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének (1983–1987) és dékánhelyettese az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Tanszékének (1987–1989). Felelős szerkesztője volt az Új Symposionnak (1972–1974), illetve a Hungarológiai Intézet kiadványainak (1983–1989). 1982-ben Híd Irodalmi Díjban, 1983-ban Szenteleky Kornél Irodalmi Díjban részesült.

Utasi Csaba kritikáirása megkerülhetetlen és hiteles dokumentuma a vajdasági magyar irodalomnak, akárcsak ennek az irodalomnak a két háború közötti szakaszát megvilágító tanulmányai. Utasi a líra és a próza előtt állított mércét, ezt bizonyítják a *Tíz év után* (1974), a *Vonulni ha illőn* (1982), a *Vér és sebek* (1994) és a *Csak emberek* (2000) című kötetei. *Irodalmunk és a Kalangya* (1984) című nagytanulmánya nem csupán úttörő folyóirat-monográfia, hanem az interkulturális vizsgálódás alapvetése, és Utasinak ebből az érdeklődéséből fakadtak azon tanulmányai is, amelyekben fordítástörténeti elemzések során tárta fel, hogyan szólalt meg magyar nyelven Jovan Dučić, Veljko Petrović és Miroslav Krleža. Utasi Csaba alapvetően kritikus. A kritika alapvető feladata pedig az értékítélet kimondása, s mivel objektív értékrendszerre nem támaszkodhat, ugyanis ilyen nem is létezik, vállalnia kell a szubjektivitás felelősségét, egyben élnie is kell az e szubjektivitás által nyert szabadsággal. A kritika része az irodalom szociokulturális működésének. Ennélfogva a kritikus, azon túl, hogy igyekszik megérteni a műveket, igyekszik azokat az olvasóval is megérteni, és erre alapozva elfogadtatni vele értékítéletét.

Elemzései és kommentárjai pedagógiai jelleggel is bírnak: egyszerűen megtanítanak verset olvasni, s olyan könyvre, mint a legutóbb megjelent, *Csak emberek*, már régóta szükség volt. Az se téved azonban, aki nem a versolvasás módszertanát keresi ebben a kötetben. Hiszen irodalomtörténeti adalékként is igencsak hasznos könyv, ugyanis az ötven vers ötven kommentárjában Utasi a megértés és a megértetés pozíciójából indulva természetesen az irodalomtörténet-írás felől közelíti meg elemzése tárgyát. A verset kulturális kontextusában szemléli, közli a szerző és a megírás korának referenciáit, vagyis elhelyezi a költeményt az irodalomtörténet – nem értékelő, hanem egybefogó – kosarában, ezzel együtt természetesen utal a megfelelő időben uralkodó irodalmi kánonra, vagyis ízléstörténeti információkat is közöl, majd ezt követi az elemző értékelés. S az teszi igazán hasznossá ezt a kötetet, hogy nem csupán

a kritikust, illetve a művek kapcsán dialógust kezdeményező esszéíró-t hagyja szóhoz jutni, hanem jelen van a másik oldal, maga a vizsgált vers is. A párbeszéd így, az olvasó teljes körű beavatásával válhat beszéddé, az irodalomról szóló beszéddé.

A vajdasági magyar irodalom megítélésében különböző tájékozódási irányok lehetnek, mint ahogy vannak is. Közöttük Utasi versértelmezései biztos iránytűnek bizonyulnak.

Végel László (Szenttamás, 1941. február 1.) próza-, tanulmány- és drámaíró, publicista. Műveiből kiviláglik, hogy életére meghatározó benyomást tett Újvidékre, a gimnáziumba való kerülése, aminek elvégzése után Újvidéken a Magyar Tanszéken, illetve Belgrádban a Filozófiai Tanszéken folytatta tanulmányait. Munkatársa volt az Ifjúságnak (1965–1967), főszerkesztője az újvidéki Ifjúsági Tribünnek (1972–1980), 1972-től 1980-ig a Magyar Szó Kilátó című irodalmi mellékletének szerkesztője, dramaturg a televízióban 1980-tól 1991-ig, 1992-től pedig a Nyílt Társadalomért Alap újvidéki irodájának vezetője. Munkásságát 1994-ben Ady Endre-díjjal, 1995-ben Déry Tibor-díjjal jutalmazták, ám ezeken kívül, akárcsak könyveinek száma, úgy díjai is szaporodnak, ő a vajdasági irodalom aranyérmes esszéírója.

Végel László az *Egy makró emlékiratai* (1967) című, őszintén „szembenéző” regényével a nemzedéki illúzióvesztést jeleníti meg több kötetten át el egészen *A nagy Közép-Kelet-Európai Lakoma bevonul a Pikareszk Regénybe* (1998) című művéig, illetve esszéinek és tanulmányainak több gyűjteményéig, amelyekben a kisebbségi értelmiségi illúzióval is leszámol, mint például az *Exterritórium* (2000) és a *Peremvidéki élet* (2000) című köteteiben. „Mintha nem is éltünk volna” – írja ez utóbbi esszékötetében Végel László, és ezzel a mondatával nemcsak arra a légüres térre utal, ami az utóbbi húsz esztendő megalósfátlan lehetőségeinek helyét tölti ki, nem csupán egy nemzedék lyukas mogyoróként csörgő sorsát foglalja össze, hanem sokkal szélesebb horizontra tesz utalást. Arra, hogy versengő gyorsulással törlődnek el a Vajdaság közép-kelet-európai hagyományai, azoknak a polgári tradícióknak a tárgyi és szellemi emlékei, amelyeknek létrehozásában a nemzeti kisebbségekké szakadt egykori sokszínűségnek volt kiemelt szerepe. A polaritás elméletének értelmében, ha valami pozitív eltűnik, helyét valami negatív veszi át. Esetünkben a közép-kelet-európaiság hagyományainak helyébe a Balkán élő viszonyai léptek. A megváltozott viszonyok közepette megváltozott a beszéd nyelve és a párbeszéd módja is. A kulturális tradíciókat őrzők, a közepettük felnövekedettek nem értik az új, számukra amorális értékrendszert bálványozók megszólalását, a más hagyományúak pedig emezekét, így folytonosan elbeszélnek egymás mellett. Lassacskán nem is lesz értelme a beszédnek.

„A peremvidéki embert többféle anyagból gyúrták, sehova sem tartozik teljesen, de sokfelé kötődik; többet lát, de mégis mindennek a szélén marad. Sorsszerűen eklektikus, polifonikus, és ezért soha sehol sem értik pontosan, mit mond. Aztán csendben és észrevétlenül mindenből kihullik” – olvashatjuk Végel egyik esszéjében a *Peremvidéki élet hőségének* leírását. „Mi vár ránk?” – kérdezi Végel, s válaszol is: „A süppedő talaj, a ködképek, a szorongató félelem. A kívülállás! Az outsider monológ, az örökké tőprengő vallomás és egy megválaszolhatatlan kérdés: lehet-e remény nélkül is boldogan élni? A kiszolgáltatottság érzése mindinkább a végérzet melankóliájává alakult át.”

Az *Egy makró emlékiratai* nemcsak a kritika, hanem már az irodalomtörténet is a délvidéki magyar irodalom kevés csúcspontjai között emlegeti, és fennáll annak a veszélye, hogy Végel László „egykönyves íróként” vonul be a köztudatba, pedig gazdag életmű húzódik meg az első regény árnyékában. A regények sorát az *Egy makró emlékiratai* nyitja, majd következik *A szenvedélyek tanfolyama* (1969), az *Áttűn(tet)ések* (1984), az *Eckhardt gyűrüje* (1993), *A nagy Közép-Kelet-Európai Lakoma bevonul a Pikareszk Regénybe* (1998), *Exterritórium* (2000); elbeszéléskötetből csupán egyet jelentetett meg, a *Szitkozódunk, de szemünkből könnyek hullanak* (1969), de vegyük az esszék sorát: *A vers kihívása* (1975), *Ábrahám kése* (1988), *Lemondás és megmaradás* (1992), *Wittgenstein szövése* (1996), *Peremvidéki élet* (2000), vagy a drámákat: *Áttűntetések* (1988), *Túl az Óperencián* (1989), *Judit* (1989), *Medeia tükre* (1999). Párját ritkítóan gazdag és értékes életmű Végel Lászlóé.

Ötször hatvan esztendő történetét igyekeztem összefoglalni az elmúlt percekben, és ebből az időből bár ötször negyven esztendő bennünket, mindannyiunkat szolgált, létünkkel, múltunkkal és jelenünkkel, s kétségtelenül egy kicsit a jövőnkkel is foglalkozott. Mindannyiunk nevében hadd mondjam: köszönet érte, és Isten éltesse benneteket!

A VAJDASÁGI MAGYAR SZÍNJÁTSZÁS NAPJÁRA

FRANYÓ ZSUZSANNA

Ünnepre jöttünk ma ide. Számunkra, színházat szeretők számára, jelentős esemény tiszteletének napjára jöttünk, hisz a saját, az itteni, a vajdasági színművészetünk megalakulásának napjára emlékezünk ma, amikor 1945. október 29-ét emlegetünk, a vajdasági magyar hivatásos színház megalakulásának napját emlegetjük. Ünnepre jöttünk ma, amikor a hetvenéves színészkrónikás könyvről beszélünk itt, most, egy nagyon jóra sikeredett színházi előadás előtt. Beszélünk egy színészekről, rendezőkről szóló könyvről, egy ritka kiadásról, hisz a Vajdaságban, a vajdasági magyar színészekről nem jelenik meg gyakran kiadvány. Összegező mű még nem, esetleg csak előadások kritikáinak a gyűjteménye jelent meg eddig, benne néhány mondat egy-egy színészi alakításról is. De a színházat alkotókról, a színházi élményt napról napra biztosítókról, összegező portrék nemigen jelennek meg, és hát a függöny végső legördülésével zömmel feledésbe merülnek az arcok, a szerepek, a nagy előadások életre keltői. Emlékeinkben élnek még egy ideig, de amikor már az emlékezők is eltűnnek az élet színpadáról, akkor lesz semmissé a valamikori pillanat művészetének megteremtője. Hát ezért fontos minden lejegyzett adat, sor megjelentetése a színházi alkotókról, ezért állítom, hogy Faragó Árpád gyűjteményes könyvének megjelenése ünnep a számunkra, a színházi bemutató izgalmaival bíró ünnep, azzal a többlettel, hogy a bemutatóról egy hangulattal távozzunk, innen pedig emlékeink könyvével is távozhatunk.

Azért is igazi ünnepnap ez a mai, mert szűkebb közösségünk számára jelentős október 29-e. Örvendetes esemény napja máától, mert a Vajdasági Magyar Színjátszás ünnepnapja lesz. Ötvenhat éve áll színház e tájon, működik a színház e tájon, jelentős színházi eseményekben bővelkedik színművészetünk. Van miről számot adnunk, hiszen a saját színházkultúránkat teremtettük itt

meg, és alakítottuk sajátos módon alkalmazva stílusirányzatokat, átértelmezve akár világirodalmi szövegeket is. De mindenekelőtt a saját életérzésünket fogalmazzuk, fogalmazzuk meg, a saját vajdasági látásból és tájékozódásból kialakult világnézetünkről beszéltek a színházban itt e tájon színművészeink, rendezőink, drámaíróink.

Voltak idők, még nem is olyan régen, amikor a színház volt a vajdasági magyarság egyetlen lehetséges találkozóhelye, ahol előadások előtt és után eszmét cserélhettek a vajdasági magyarok egymással, ahol színházi előadások mellett más művelődési események színhelye is egyedül a színház volt. Talán azért, mert a színház mindig az időszzerű gondolatok megfogalmazásának és kimondásának művészi formában lehetőséget biztosító színhelye. Talán azért, mert a katarzisa vágyó tömeg vonzó területe. És talán éppen mind emiatt zártak be vidékünkön három városban is színházat 1955 és 1959 között (Zomborban, Becskerekén és Topolyán). Talán azért, hogy kevesebb színhelyen lehessen magyar nyelven közölni a gondolatokat, talán azért, hogy a katarzist kevesebb helyen élhessük meg. Persze, 1973-ban nyitottak is még egy színházat a Vajdaságban, mégpedig Újvidéken, afféle kísérleti profillal. Volt idő, amikor az Újvidéki Színház volt az egyetlen magyar nyelven működő színház a Vajdaságban – még nem is olyan régen. Mindent számba véve nagy ünnep ez a mai, az volt ötvenhat évvel ezelőtt is, a vajdasági magyar színhátszás megalakulásakor, amikor Pataki László rendezésében ebben az épületben bemutatták Balázs Béla *Boszorkánytánc* című művét, és azok a színművészek játszottak az előadásban, akik Faragó Árpád mostani könyvében is előfordulnak. Akkor nyilván egyikőjük sem gondolta volna, hogy egyszer majd, ötvenhat évvel később, esetleg egy jobb társadalomban, kisebb színpad jut Szabadkán a színházat szeretőknak. Nyilván nem gondolták, nem gondolhatták akkor, hogy ma itt leszünk, a valamikori Népszínház kistermében, és hogy ez a kisterem lesz a Szabadkai Magyar Népszínház. Talán jobb is, hogy azok, az 1956. október 29-én színpadon ünneplő és ünnevelt színészek nincsenek ma itt.

Sok minden változott az életünkben, itteni körülményeinkben. Kevesebben lettünk, és sokfélékké lettünk, és vegyesen lettünk többen. Nekünk mégis ünnep ez a mai nap, hisz emlékeinkben élnek még a vajdasági magyar színhátszás kiemelkedő nagy sikerei. Emlékezünk még a Sterija-díjas előadásokra, amikor is még egy rendes nagy ország országos viszonylatában méretetett meg színházkultúránk. Emlékezünk még saját színművészetünk eredményeire. Előadásokra, amelyekben a vajdasági valóságról beszéltek a színpadon, és majd látjuk, ma is erről van szó itt a *Tóték* előadásán. A békés vajdasági magyar kisember tűrőképességét látjuk majd, akit egy más mentalitású betolakodó még a budijából is kitúr.

Nekünk ilyen körülmények ellenére is, és ilyen körülmények között is tudnunk kell ünnepelni. Annak reményében köszöntöm e mai, ünnepi nap jelenlevőit, hogy ezentúl minden évben, legalább ilyenkor, egy színházi könyvet avatunk, új bemutató előtt, és talán majd egyszer itt, az igazi nagy színházteremben ünnepelhetjük a Vajdasági Magyar Színháztudomány Napját.

A szabadkai színházban 2001. október 29-én Kovács Frigyes, a Népszínház Magyar Társulatának igazgatója, október 29-ét a Vajdasági Magyar Színháztudomány Napjává nyilvánította. Ebből az alkalomból Dudás Károly író méltatta a hetvenéves színészkrónikás Faragó Árpád Elfelejtett arcok, emberek című könyvét és a szerzőnek az amatőrizmus területén is kifejtett több évtizedes tevékenységét. A már nyugdíjban levő színművészek és napjaink színművészeinek szentelt est tartalmas találkozás volt. Írásom erre az alkalomra készült.

KRITIKAI SZEMLE

KÖNYVEK

A LENTSÉGI ARCKÉPCSARNOK ÜRÜGYÉN

Kalapis Zoltán: *Lentségi arcképcsarnok*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001

Az alábbi gondolatsornak, jellege folytán, az *Emlékezések könyve* című gyűjteményben lett volna a helye, de ezt már annak a Kalapis Zoltánéval kb. egyidejű megjelenése sem tette lehetővé. Szerzőnknek írásunk címében idézett munkája természetesen elmélyült és jelentőségének megfelelő szakkritikai méltánylást igényel, ami művelődéstörténetünk illetékes szakembereinek feladata lesz, ezúttal azonban csak bizonyos benyomásainkat rögzíthetjük az első olvasás nyomán.

Az ilyenfajta könyv, illetve az a tevékenység, amelynek jelentős eredményeként Kalapis Zoltán legújabb munkáját, a *Lentségi arcképcsarnok* című művelődéstörténeti kötetét köszönhetjük, valóban alkalmasnak látszik annak a szólásnak az igazát bizonyítani, hogy úgyszólván „egy egész intézetet pótol”, még ha azt nem helyettesítheti is. Ebből aztán logikusan következik az is, hogy – nem lévén ilyen intézetünk, sem pedig efféle, általa betakarított, hitelesített, rendszerezett történelmi adat- és ismerettárunk – Kalapis könyvének szakkritikai vizsgálata, a benne feltárt és prezentált tények rostája, megítélése, felülvizsgálása is csak újabb egyéni kutatás eredménye lehet. Ezért aztán legfeljebb csak szerzőnk könyvének „ürügyén” mondhatjuk el gondolatainkat az ő tevékenységét is közvetlenül érintő olyan kérdésekről, amelyek e sorok jegyzőjének felfogása szerint messze túlmutatnak az egyéni érdeklődés, a személyi érdekeltség vagy éppen valamilyen kedvtelés, ötletszerűség vagy alkalom határán.

De hát mivel is szolgál rá Kalapis munkája a fenti minősítésre? Arra tehát, hogy eredményeit egy tudományos intézetével egyenlítsük ki? Mindenekelőtt azzal, hogy az előtte járó nemzedékek egyéni kutatásainak az eredményeit is összefoglalva sok kutató sok évtizedes (sőt évszázados) munkáját összegezve építi tovább rég kezdett művét, a „Lentség” műveltségének tágas csarnokát. Ez a csarnok pedig már most, az építkezés jelen szakaszában is sejteti az „építész” koncepciójának körvonalait, tág szemhatárát, műve arányainak gondos kiképzését. Azt, hogy szándékainak megfelelően könyve ne

csupán véletlenül fennmaradt kulturális emlékek egyfajta gyűjtőhelye legyen, (múltunk halomba hordott dokumentumainak amorf tömege, hanem szellemi létünk, gondolatvilágunk, tudományos, művészeti, kulturális és irodalmi életünk egyre fölismerhetőbb körvonalakkal kibontakozó képe.

Az a körülmény, hogy „lentségi” kultúránk e panorámájában egyéni elképzelés és megformálás jut kifejezésre, lehetővé teszi, hogy annak egyéni és kollektív tényezőit, alkotóelemeit, ismérveit, lényegének meghatározóit (ennek megfelelően azok egymás közti viszonyát is) szoros összefüggésükben, globális voltukban, teljességükben és egymásra utaltságukban fogja fel, s így is ábrázolja. Következésképp: mentesen az állami, politikai, kormányzati vagy egyéb „felsőbb” érdekektől befolyásolt, redukált szempontok érvényesítésétől és elvárásaitól. Más szóval a „lentség” szellemiségének, lelkiségének, gondolkodásformáinak jobb ismeretéhez, megértéséhez s ennek folytán vállalatához járuljon hozzá (soha a bármely irányú s bármilyen fogantatású elzárkózás vagy elkülönülés szándékával, hanem a közösségben élők összetartozásának a gondolatával, azok érdekeit szem előtt tartva).

Ezen a helyen s az imént mondottakkal összefüggésben vetődhet fel a kérdés: van-e, sőt szellemi életünk, kiadói viszonyaink, tudományos életünk, kulturális szervezettségünk jelenlegi koordináta-rendszerében egyáltalán elképzelhető-e olyan intézmény, olyan szervezet, kollektíván végzett, sokoldalú, ám mégis monografikusan, azaz egyazon tárgyra irányulóan elgondolt és irányított kutatómunka vagy tényfeltáró tevékenység, amely egy közösség gazdasági, kulturális, művészi, történelmi és sok egyéb életjelenségeit szintézisbe foglalná, vagy hogy multidiszciplináris elveken nyugvó tevékenységével átfogná térségeinket, népeinket, kultúránkat? Mégpedig a fentebb emlegetett kölcsönösségünk, egymásra utaltságunk, együvé tartozásunk gondolatának az érvényesítésével? S e ponton aztán ismét a személyes emlék hangján kell megszólalnom: mint amilyen volt pl. a Teleki Pál Tudományos Intézet (később: Kelet európai Tudományos Intézet), amelynek munkájába kevés híján hatvan évvel ezelőtt magamnak is volt szerencsém betekintést nyerni, sőt tiszteletdíjas dolgozójaként munkájában részt is venni. Különös szerencsém folytán mint a magyar történettudomány egyik nagy reményre jogosító tehetségének, a verseci születésű Tóth Zoltánnak közeli munkatársá, aki a „földi” jogán és annak segítő szándékával vezetett be az európai rangú, kiemelt jelentőségű intézmény céljainak és feladatainak az ismertetésébe.

Amit róla tudunk (noha a „mi” arcképcsarnokunkat gazdagító verseci szülöttünkrol van szó), azt leginkább a Magyar Életrajzi Lexikonnak (Bp., 1969) köszönhetjük. Ebből értesülünk, hogy a párizsi Sorbonne egykori ösztöndíjasa a Teleki Pál Tudományos Intézetből az MTA Történettudományi Intézetébe került, annak osztályvezetője, majd az ELTE tanszékvezetője lett. A Magyar Történelmi Társulat alelnöke volt. Az 1956-os forradalom eseményeinek áldozataként 1956. október 25-én esett el. – Itt mindössze néhány munkáját említjük: *Magyar utazók Európában a XIX. sz. első felében; Kossuth és a nemzetiségi kérdés 1848–49-ben; A soknemzetiségű állam néhány kérdéséről az 1848 előtti Magyarországon; A Szemere-kormány nemzetiségi politikája* stb. Ugyanennek a lexikonnak a minősítése szerint: „Tudományos munkásságával a Duna-völgyi népek megbékélését, kölcsönös egymásrautaltságuk felismerését kívánta szolgálni.”

Először tehát ekkor és Tóth Zoltán révén ismerkedhettem meg a magyarságkutatásnak, a nemzetképvizsgálatnak nemcsak módszertanával, hanem valóságos értelmével és

céljaival is. Ezeket a hatvanesztendősi emlékeket pedig e sorok írásakor Kalapis Zoltán szóban forgó könyve idézi fel. A szerző ui. Tóthéhoz hasonló szándékú, tematikájú, valamint anyagának feldolgozását illetően is vele rokon könyveinek egész sorával valóban igazolni látszik az idézett mondásnak helytálló voltát arról, hogy szerzőnk hozzáértése, rendíthetetlen kutatói következetessége, széles körű érdeklődése, nemkülönben valóságos eredményei valóban fölérnek egy egész tudóscsoport munkájával.

S ha már az aggkori gondolatközlés korántsem kívánatos, de törvényszerű velejárói folytán egyébként is letértünk a célhoz vezető legrövidebb útról, engedessék meg e sorok jegyzőjének még egy rövid (látszólagos) elkalandozás a kitűzött tárgytól. Főként pedig a verseci magyar művelődés ügyét képviselő s a hagyományaink ápolására hivatottak figyelmébe ajánlva. Olyan kérdésről szólván, amely hagyományértékeinket, az utóbbi időkben oly gyakran hangoztatott „magyar szellemiségünk”, identitáskereső iparkodásunk korában kultúránk csöppet sem elhanyagolható problémavilágát érintik. Egyértelműbben fogalmazva: „magyar szellemiségünk” nyilvánvalóan jóval nagyobb hasznát látná abból, ha pl. az idén kilencven éve született Tóth Zoltán életművét, munkáit, hagyatékát helyeznénk górcső alá, mint pl. Herczeg Ferencét, aki korántsem a „marxista irodalomtörténészek” mártírja, hanem akiről már 1927-ben a polgári gondolatvilágú Benedek Marcell is úgy nyilatkozik, hogy „minden mélység nélküli elbeszélő”. Farkas Gyula a berlini egyetem katedráján pedig 1934-ben azt mondja róla, hogy „A magyar tájjal, a magyar néppel nincs sok közössége”. S ez idő tájt írja róla Szerb Antal is, hogy történelmi regényei és drámái annak köszönhették sikerüket, hogy „a történelmi milióban nem tűnik szembe lélekábrázolásának felületessége”, meg hogy „Magyarág-felfogása a nemzeti magyarság-felfogás: a nemzeti eidos megtestesítőjét a nemében, az úrban látja és a magyarság legfőbb jellemvonását az úri dacban, érzékenységben, a lemondó gesztusban, mellyel visszavonul, ha a világ beszennyezi ideáljainak tisztaságát.” S folytathatnánk akár máig is az irodalomértők sokszor egybecsengő vagy csak részben ellentmondó nyilatkozatainak a sorát, de számunkra ezúttal sokkal inkább az a kérdés, hogy a mi, sajátunknak mondható hagyományértékelésünkben hol a helye, a mi tudatvilágunkban mi a szerepe, értéke, rangja, hiszen nekünk a korábbi értékeléseinket, magunkról kialakított arcképpünket is bele kell építenünk „arcképcsarnokunkba”, nemkülönben azt is eldöntenünk, hogy „mit viszünk magunkkal?” Márpedig igen sok jel utal arra, hogy még korántsem oszlattuk el a kultúránk körül megtelepült homályt (újabbán még tudatosan növeljük is), még annak határait, hovatartozását, tartalmi kérdéseit, organizmusát, sőt pusztá létezését illetően sem. Emiatt aztán csupán régebbi, több évtizedes példákat idézünk a fenti kérdésre vonatkozóan. Az újabb értékelők ugyanis könnyen keveredhetnek afféle gyanúba, hogy holmi szűk látószögű provincializmus kívánalmainak tesznek engedményeket, vagy éppen annak fonákja felől, netán korunk politikai elfogultságaitól sem mentesen nyilatkoznak róla. Mindenesetre elmésnek látszik az a megoldás, amelyhez Gerold László folyamodik a közelmúltban megjelent *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)* című munkájában. Abban címszóként Herczeg Ferenc nem szerepel, megtaláljuk azonban a *Herczeg Ferenc Napok* címszót, amelyről az alábbi minősítés olvasható: „... az egyre szegényesebb helyi művelődési élet fellendítésére létrehozott irodalmi rendezvény . . .” Mintha csak ezt olvasnánk: „erzacc”, pótanyag. E furcsa, ellentmondásosnak tűnő szerkesztői megfontolás oka azonban kézenfekvő: Herczeg Ferenc, mint „jugoszláviai magyar író” valóban nem létezik, viszont a Versecen már évek óta meg-

rendezett Herczeg Ferenc Napok létező, valóságos irodalmi rendezvény. S ez okozza sokunk kételkedését művelődéspolitikánk átgondoltságában.

Herczeget elsőként hetven évvel ezelőtt Szenteleky Kornél rekesztette ki a lassan öntudatra térő hazai magyar irodalom köréből, amikor a budapesti Rádió szerkesztőségével vívta csatáját a Herczeg írói-emberi alakjának megítélése körül. A Rádió ugyanis „Délvidéki írói est” műsorának összeállítására kéri fel azzal a figyelmeztetéssel, hogy abban Herczeg Ferencnek is helyet kell biztosítani, de amit Szenteleky következetesen elhárít. Rendkívül tanulságos e szempontból az a levélváltás, amit Szenteleky pesti megbízottjával folytat. Ennek csak néhány sorát idézzük, de amely teljesen egyértelmű Herczeg értékelése tekintetében: „A Rádió igazgatóságának visszautasítását bosszankodva vettem tudomásul (. . .) ha ismét Herczeg Ferencsel hozakodik elő, mondd meg neki, hogy akkor csináljanak vajdasági estet – vajdaságiak nélkül. Mert közülünk senki sincs, aki Herczeg Ferencsel mint »vajdasági íróval« szerepelne a pesti rádióban . . . Mentalitás, érzésvilág tekintetében sokkal távolabb áll tőlünk, mint Móricz Zsiga, Komáromi János, vagy akárki, aki sohasem járt ezen a vidéken. De ha (. . .) azt képzeli, hogy Herczeg Ferenc jelenti a Vajdaságot, akkor mi már nem is vagyunk műsoron.”

De a „mi” Herczegünk, a nevét egyszerű c-vel író Herczeg János sem szűkölködött kemény szavakban, amikor a majdnem névrokon „frőfejedelemről” és a köréhez tartozókról 1938-ban ezt írja: „Az ő ideológiájukat folytatni ma (. . .) eszetlen anakronizmus.” Azt azonban elismeri, hogy „írói mesterséget” sikerrel lehet tőle tanulni . . .

S hadd iktassak ide a Herczeg Ferenc recepciójának hazai történetéhez kapcsolódó még egy epizódot, az utóbbi fél évszázadban bizonyára a legbizarrabbak közül valót. Minden személyes vonatkozása s tárgyunkkal csak lazán összefüggő volta ellenére is a „Lentségi arcképcsarnok” kérdéskörét illeti.

Valamikor 1979-ben a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia alapítóbizottságának a tagjaként még magam is úgy véltem, hogy a „lentség” tudományának, kultúrájának, szellemi műveltségének magas, akadémiai szintű ápolása egyedül azoknak az elveknek föltétlen tiszteletben tartásával lehetséges, amelyekről írásunk elején szóltunk. Azaz tájunknak és emberének, a történelem kohójában összekovácsolódott közösség igényeinek, szükségleteinek és céljainak megfelelően. A VTM Akadémia alakulástörténetét s majd megalakulását bemutató kiadvány bevezető tanulmányában rá is világítottam arra a két akadályozó tényezőre, amely a múltban nem tette lehetővé, hogy Vajdaságnak mint történelmi tájnak a műveltségéről akadémiai szintű intézmény gondoskodjék: ez pedig az állami és a nemzeti kizárólagosság, illetve ezek érdekeinek minden más fölé helyezése a tudomány és a szellemi élet előbbre vitelére irányuló múltbeli tevékenységünk egész során. Ennek a tanulmánynak csak két gondolatfutamára hivatkozunk:

„(. . .) »tudós társaságok« megszervezésének a gondolatával eszmei elképzelésként vagy kísérletképpen, olykor azonban a megvalósulás szintjén is már a XVIII. század végétől fogva nem egyszer találkozunk mai Vajdaság területén. Tudnunk kell azonban, hogy ez a század nemcsak a »tudományok százada« volt, hanem a »birodalmi eszme« bölcsője is, amely a nemzetileg viszonylagosan egységes nyugati nemzetállamok mintájára s a racionalizmus államelvével érvelve csak egy akadémiát ismert el, mint a »nemzeti tudományok« legfelsőbb fórumát. Ez a felfogás jellemzi a felvilágosult abszolutizmus korszakát is, amelyben az első kezdeményezésekkel találkozunk. A felvilágosodás államrezonja és a valóságos művelődési érdekek, másképpen a »birodalmi gondolat« és a

nemzeti kultúra igényei azonban ellentmondanak egymásnak. (. . .) Jogosan írta Hajnóczy József, II. József egykori szerém vármegyei, vukovári alispánja, a későbbi köztársasági mozgalom mártírja egy oktatásügyi tervezet margóján, hogy nyilvánvalóan »attól félnek, hogy a nép a szükséges műveltséghez jut és így (. . .) az igazságnak és az érénynek megfelelő politikai alkotmányt teremt magának.«.

Mivel pedig az itt emlegetett akadályozó tényezők mutatis mutandis ma sem ismeretlenek, múlhatatlanul szükségesnek látszanak a jelzett, magánvállalkozásból és egyéni belátásból végzett kutatások, az tehát, hogy ún. „nem állami” szervezetek, egyesületek, művelődési és egyéb szövetségek maguk kezdeményezzék és szervezzék ezt az önismeretünket és azonosság tudatunkat előmozdító tevékenységet. E szándékok és vállalkozások nem csekély hányadában azonban csak a jóra való törekvés a dicséretes, aminek az értéke gyakran sokat veszít a dilettantizmus, a felületesség, az át nem gondoltság és a szakszerűség hiánya folytán. Az olyan elgondolások következtében, amelyek nemzeti kultúránk tartalmainak félreismerésén, történelmi sorsunkra való érzékenységünk és érdemi hagyományaink megmentésére irányuló igyekezetünk téves értékelésén alapulnak.

S e helyen kell beiktatnom a Herczeg Ferencsel való „törődésünk” ez újabb kori (a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia alakulástörténetéhez kapcsolódó) epizódját. Az Akadémia keletkezéséről szóló könyv (Nastanak vojvodanske akademije nauka i umetnosti, 1981) kézirati anyagának szerkesztőségi elemzése során Vasko Popa, a szerkesztőbizottság tagja, egyetértve ugyan az Akadémia létrehozásának elvi indoklásával, szövegszerűen azt is feladatkörébe kívánta iktatni, hogy az Akadémiának, Statútumából kifolyólag, kötelessége védelmébe vennie az írói és művészi alkotás szabadságát bármiféle politikai, világnézeti vagy pártzempontot érvényesítő kényszerrel szemben. Ezért aztán az én esedékes akadémiai székfoglalóm konkrét, feldolgozandó témájaként rögtön javasolta is Herczeg Ferenc életművének a fenti elvek szerinti rehabilitálását és érdemeinek a méltánylását a „hivatalos” magyar irodalomtudományi körök elmarasztaló ítéleteivel szemben. Azzal is biztatott, hogy mivel házassága révén rokoni kapcsolatban van a Herczeg-családdal, felhasználás végett betekintést tesz lehetővé az író intímabb leveleibe és kézírataiba. Az erről a témáról folytatott vitánk során elhangzott az a nézet is, hogy nekünk nem az a dolgunk, hogy védelmezzük az írókat és az alkotói szabadságot, hanem hogy a tudomány eszközeivel lelkiismeretünk s képességeink szerint igazságot szolgáltatunk egy-egy felmerült kérdésben, ami persze nemcsak az író igazsága lesz, hanem a miénk is, mindannyiunké. Ami pedig székfoglalóm általa javasolt tárgyát illeti, arra utaltam, hogy én magam a történelmi közösségünk belső életéből fakadó írói ihletforrás hiányát érzem Herczegnek még azokban a műveiben is, amelyekben tudatos írói elhatározás kényszeréből fordul ilyen motívumokhoz. Csak ékítményeiben, öltésmintájuk szerint, fogalomtárának némely darabjaival, ornamentikájában tudom olykor-olykor azonosítani a mi tájainkkal és embereinkkel. A Pogányokban pl. a neofita lélek búvik meg, de a Bizánc lelkiisége sem a balkáni, inkább a Rajna vidéki emberé.

Popa betegsége majd halála nem tette lehetővé a fenti elképzelés megvalósulását. Azóta is csak az idén megtartott versesi Emléknapok s a nyomában kialakult vélemény-ütközések nyújtottak alkalmat (jóllehet csak publicisztikai szinten) a fenti kérdések újbóli vizsgálatára. Nem kétséges azonban, hogy sem a Vasko Popa által abszolút értékékként felfogott alkotói szabadság, sem pedig a Herczeg Ferencről kialakult s a különféle előjelű politikai doktrínák hármjába fogott értékelések, de még az írói opus semmire sem kötelező

(s az Emléknapok céljával csak a felszínen érintkező) „szakmai” megközelítések sem hozhatják meg a várt eredményt. Többek között ezért is tartjuk Kalapis Zoltán könyvét sugalmazó erejű, messzebbre mutató munkának, mert nem kis mértékben járul hozzá szellemi vállalkozásaink s tudományos tevékenységünk feladatainak újragondolásához. Ahhoz, hogy az olvasóban meginduljanak önszemléletünk, önismeretünk, történelmi tudatunk tisztulási folyamatai. Akár hamis vagy torz műveltségképünk újjáértékelésének vagy legalább korrigálásának az árán is. Ez utóbbihoz alighanem jelentősen járulhatna hozzá, ha a verseci Emléknapokon pl. nem csupán olyan szűk szemhatárú témákról folyna az eszmecsere, mint az *Összetett határozós szerkezetek a Gyurkovics-trilógiában*, hanem mondjuk Tóth Zoltán fentebb említett bármely munkájáról.

SZELI István

AZ ÚJVIDÉKI VILLAMOSTÓL A BÉCSI EXPRESSZIG

Juhász Erzsébet: *Határregény*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001

Juhász Erzsébet utolsó, befejezetlenül maradt posztumusz művének olvasója sűrű szövésszerű regényt tart a kezében. Talán nem csupán saját, egyéni olvasatomról számolok be, ha azt állítom, hogy a *Határregény* olvasói befogadásának módja a lassú olvasás.

Családregény – pontosabban: családok regénye a *Határregény*, s ebbéli vonásában tér el, jelent elmozdulást Juhász Erzsébet előbbi regényeihez képest. Míg pl. a *Műkedvelők* (1985) epikus szálai az alterego művészférfós köré szövődtek, a *Senki sehol soha* (1992) „prózájának” átlói nyomán pedig lazán összetartozó kisvárosi alakok sorsképletei rajzolódtak ki, a *Határregény* epikuma sok szálból összeszövődő és sokféle ágazó családi hálóból bomlik ki. „Családáradás”, „elágazó ősvények kertje” Juhász Erzsébet újonnan megjelent regénye (csak mellesleg jegyzem meg, hogy Mészöly Miklós Családáradása meghatározó jelentőségű olvasmánya volt), amelynek kisregénynek megfelelő terjedelme mintha egy nagyregény anyagát hordozná magában.

Már az első fejezet kiinduló szituációja – az Angeline Nenadovits emlékezetében élő, 1910-es, egész napot kitöltő villamosút – olyan szétfutó epikus szálakat (újfent: elágazó ősvényeket) indít újtukra, amelyek már itt, a regény kezdetén családi viszonylatok gazdag ágrajzát ígérik. Mire a fejezet végén „egy villamos végállomást jelző csengetésé”-ben felhangzik a regényindító szituációhoz analógia útján, metonimikusan kapcsolódó zárómotívum, a történet(ek)be sodródott nevek családi-rokoni viszonylatok szövevényét előlegezik. E horizontálisan szétterített haló fölé ugyanitt sorsdöntő, sors- és történet-alakító (történelmi) pillanatok vertikálisai rendelődnek: 1918, 1946, az ötvenes évek, 1990 – azaz az első világháborút követő határmódosítások, elcsatolások, a másodikot követő megtorlások, az ötvenes évek határzáratai, majd a közelmúlt balkáni háborúja olyan toposzok előrejelzői, amelyek az egész regény családtörténeteit, interszubbjektív relációit, egy-egy család egyedeinek létét fogják át determináló erővonalakként. Ez utóbbi az frói eljárás azon vonását jelenti be, hogy a regény egy mindannyiunk tudatában (emlékezetében?) élő referenciális háttérbe ágyazódik. Az első és második világháború s a legutóbbi, balkán háború a családtörténetekben összefutó életutakban létrehozott egzisztenciális töréseivel az egész regény „külső” időkoordinátáit jelzi. A történelmi idők a családon belüli kohéziós erőket felszakítva centrifugális erőként dobálják szét a rokoni kötelékek

tartozó egyedeket – vagy úgy, hogy „elhagyták szülőhelyüket, hogy egy másik országban telepedjenek le, vagy el sem hagyták, s mégis más ország polgáraivá lettek az előreláthatatlan történelmi zajlások mindent összekuszáló forgatagában”. Ezeket a történelmi vízvonalasító vonalakat szövik át a szereplők szubjektív, belső idői. A jelenből más időszámba áttett képzelet, emlékezés, meg- és felidőzés a túlélés, a tovább zakatoló lét megélhetőségének lelki-virtuális lehetőségeiként a történelmi idő(k) ütötte réseket kísérlik meg kitölteni, s az ezek következtében megképződött hiányok partvonalait ostromolják. Az egymással rímelő teljesületlen álmok és a tudat félhomályából feltörő rémálmok és honvágyak a végérvényesen kitölthetetlen űrök, hiányok és kiiktathatatlan, feledhetetlen traumák leképezői.

Juhász Erzsébetet írói opusának korábbi műveiben is – különösen az utóbbi évtizedben íródottakban – foglalkoztatta az otthon és állandó lakhely fogalmainak összegegyeztetetlensége, az otthonosság-idegenség antinómiájának létélménye, feloldhatatlansága (*Útalan utaim*, 1998), a Monarchia és felbomlásának következtében kialakult multinacionális és multikulturális életerek, az ezekből eredeztethető életérzés és ennek szépirodalmi lecsapódásai (*Tükkörképek labirintusa*, 1996). Témáinak előbbi, esszézerű, illetve reflexív-tudományos körbejárása után mostani regényében e léthelyzetek fikcionált, mimetikus – regényszerű, narratív – ábrázolásához folyamodott. Anélkül, persze, hogy legújabb művében az eddig esszézerű, reflexív módon megközelített témáknak bármiféle, csupán regényes(itett) illusztrációját írta volna meg.

Erről a veszélyt rejtő pontról a *Határregényt* a „külső”, történelmi idők koordinátáiba helyezett családfarajz(ok) egyedekre, egyéni, egyes emberi sorsképekre bontása, a sorsképek/képletek egyes képviselőinek (elviselőinek) finoman kidolgozott, egyénftő és lélektani vonásai s a regényhősök belső, szubjektív idejének, világérzékelésének, saját vagy másokra irányuló sorsértelmezésének relevanciája mozdítja el.

A regény virtuális családfarajza mögé sok irányba vezető útvonalak térképe rajzolódik. A mű egyes fejezetei e térkép kulcspontjai szerint szerveződnek (l.: újdéki, szabadkai, pozsonyi, szegedi, temesvári, linzi fejezetek). A Bécsből áttelepült Rösschök, a Szegedről érkező Sajtosok, valamint a szabadkai Patarcsicsok által létrejött Bécs–Szeged–Szabadka háromszög a regény közép-európai, Monarchia-színterének emblémájaként funkcionál.

A családtörténetek (életutak) gazdag rajzolatán belül különösen a Patarcsics és Sajtos család családfája emelkedik ki a családtagok földrajzi értelemben is sokfelé (Szabadka–Pozsony, Szeged–Szabadka, Szeged–Temesvár, Temesvár–Linz) ágazó életútjával. Az életutak rajzolatából egyaránt bomlanak ki a történelem viharai okozta távolságok, szétszóratások, honvágyak és hiányok s a lélek belső otthontalanságából adódó eltávolodások. A szöveg többletét, árnyaltságát épp e külső és belső erővonalak együttes jelenléte, együttregzése, s – mint már említettem – az utóbbiak relevanciája képezi. A távollét, a családtól való elszakítottság, a különböző helyszínekre (országokba) sodródott szereplők otthontalanság- és idegenségérzése, honvágya révén (a regény több szálon is egybejártszó toposzai ezek) a regényalakok belső, lelki életének zajlására helyeződik a hangsúly, s e lélekvilág zománcán ejtett sebek, repedések egész életre szóló deformációkat eredményeznek.

A legtartósabb és legmélyebb hiányokat a történelem viharai hívják elő, amelyekből az egyes családok idősebb tagjainak több is kijut. Az első világháború Angeline Nenadovits szerelmének, Miroslavnak a nyomát tünteti el, e háborúban esik el a Sajtos család két

férfitagja, Béla és István, a harmadik férfitag, a Temesvárra került Sándor számára a trianoni békeszerződés a meghúzott országhatár következtében a „boldog korszak végét”, a családtól való fájdalmas különülés és a kisebbségi peremlét kezdetét jelenti, miként a Pozsonyba került Patarcsics János számára is, akit 1918 következményei összetörik, lidérces álmokba kergetik, s akiről 1923-ig az otthonmaradottak semmi hírt nem kapnak. A második világháború vége Angeline Nenadovits fiának elvesztését (1946-ban agyonverték a „hatóságok”), a Sajtos lány, Gitta számára férje drasztikus halálát, Sajtos Sándor Linzben letelepedő fiával való kapcsolatának elvesztését, az 1990-nel kezdődő balkáni káosz Emi második férjének disszidálását hozza magával stb. A Trianon utáni határártrendezés Patarcsics János és Sajtos Sándor számára Pozsonyban és Temesvárott ugyanannak a peremlétnek, nemzetelvándorlásnak, -fogyatkozásnak és kisebbségi sorsnak egybehangzó szólalmai teremti meg. A regény egyéb egybehangzó szólalmai a családtagok körül a közeli hozzátartozó(k) huzamos, sőt véglegesnek tűnő távolléte, elvesztése következtében megritkult levegő s e hiányok okozta lelki deformációk alkotják. Angeline Nenadovits a nyolcvanas években „létezésének színhelyét a század világháborút megelőző éveire” teszi át, „kihátrál az életből”, utolsó éveiben nem hajlandó többé emlékezni megboldogult férjére és elvesztett fiára, Patarcsics Miklós és János testvéri ragaszkodása a harmincéves távollét és kölcsönös, kízó hiány s a Szabadka–Temesvár közötti határ átjárhatatlansága következtében Miklós hallgatásba zuhanásává, testvére utáni rimánkodásává, János erős depresszióivá, révületeivé, a bátyjával folytatott belső dialógussá deformálódik, „egymással rímelő” virtuális párbeszédük közös pontja pedig a mindketjük tudatában felmerülő Rogina bara-i emlék. A külső, történelmi fordulatok determinálta léthelyzeteket kísérik az egyes regényhősök belső poklának körei: Patarcsics Endre feleségének érzelmi és tényleges, önkéntes izolálódása családjától, Endre önvádja, szeretetlenségtudata s a gyermekeit, Emit és Emilt övező szeretetlenség felismerése miatti lelkiismeret-furdalása, Rösch Lina beteges szerelmekbe menekülése stb.

A regény egyik leghangsúlyosabb szólama a betöltetlenség, a várakozás. Az egymástól való elszakadások, távolságok, gyöttrő hiányok fájdalmát a képzelet és emlékezés működésbe lépésén, zsongító öncsalásain túl egyetlen valós életesemény tudja úgy-ahogy enyhíteni: a több évtizednyi várakozások után lehetségessé váló látogatások. Sajtos Sándor és fia 1936-ban Temesvárról Szabadkára látogat, a szabadkai rokonok 1962-ben Sajtos Sándor akkor már ott élő fiához utaznak Linzbe, Patarcsics Endre, nőtestvére és gyerekei pedig 1964-ben látogatnak Pozsonyba az akkor már fél évszázada a családtól távol élő Jánoshoz. Leginkább az utóbbi látogatás sűríti magába a távollét tragikus felhangjait, hiszen János a második világháború idején elhalálozott testvére, Miklós helyett, akitől el sem búcsúzhatott, csak annak fiával, Endrével találkozhat, Endre pedig nagybátyjában, Jánosban fedezi fel akkor már két évtizede halott apjának vonásait. Nem kevésbé drámai Sajtos Sándor és fia, Lexi 1936-os szabadkai látogatása sem. Sándor tizenvalahány évet vár útleveleire, s látogatásukkor felesége már őt, testvére, Gitta tíz éve halott, Sándor megtört, egyetlen élő testvére, Ila arcát és lényét pedig a több évtizedes hiányok és várakozások közömbössé formálták. A linzi látogatás fájdalmas felhangját az adja, hogy Lexi hogylétéről apja, halála előtt két hónappal csak a szabadkai rokonok leveléből értesülhet, mivel fia nem térhet vissza Temesvárra, s az apa sem utazhat Ausztriába.

Mindhárom látogatás közös meghatározója a regényben szó szerint is elhangzó, nyomatékos „először és utoljára”. Sajtos Sándor majd két évtizedes várakozást követően,

1936-os szabadkai látogatásakor találkozik utoljára testvérével, Ilával, a szabadkai rokokó 1962-ben „életükben először és utoljára” látogatják meg Lexit, Patarcsics Endrét pedig „éveken át, sőt minden valószínűség szerint halála órájáig kísértette pozsonyi nagybátyjával való első s egyben utolsó találkozása”. A több évtizedes várakozások és hiányok ezen egyszeri, alkalmi feloldása ironikus színezetet ad a „határok légiesítése felé” s az „anziksz” pozsonyi és linzi fejezetek címébe foglalt meghatározásoknak, mint ahogyan ironikusak a linzi városnézés látványkavalkádja, Gitta lányának, Margitnak ebből táplálkozó élménybeszámoló, diadalittas felkiáltásai („nem éitem hiába!”, „Istenem, végre hazaértem”) pedig egyenesen a groteszket súrolják, hiszen – mint ahogyan Emi és Emil élük meg az idegenszerűség élményét – mindez egy „szakadatlan színjáték hamissága”-ként hat, amit csak fokoz Lexi fiának, a kis Alexnek a rokonok számára érthetetlen, idegen nyelvű karattyolása és Margit fiának, a kommunikációból egészen kimaradó Gézinek az arcára kiülő bambaság.

A térség, amelyben a regény szereplőinek élniük adatott, történelmi változások színhelye. A politikai változások jelölői a személy- (Angeline/Angelina, Nenadovits/Nenádovics/Nenadović, Rösch/Ross, Patarcsics Miklós/Nikola Patarčić), város- (Pozsony/Bratislava) és utcanév-változatok (a régi Újvidék utcanevei, amelyekhez Angelina Nenadovits ragaszkodik, a szabadkai utcanevek módosulása, ami miatt Patarcsics János haza címzett leveleit évekig visszaküldik). A térség, az egykori Monarchia több országba szakadó területének ugyanakkor a többnyelvűség a természetes közege. Sajtos Sándort anyja megtanítja németül beszélni, írni és olvasni, Temesvár németek, magyarok, szerbek és románok lakta város, Zoltán, Patarcsics János Pozsonyban élő unokája magyarnak, bunyevácnak, németnek és szlováknak, barátja, Wolker Márton, akibe Pozsonyban Emi lesz szerelmes, szlováknak, németnek és magyarnak vallja magát, Ila számára természetes a családon belüli többnyelvűség, s nem érti férje, Miklós identitásának elbizonytalanodását, „aki már nem volt se bunyevác, se horvát, se szlovén, de még nem volt igazán magyar sem”. A regényben a multinacionalitás és multikulturalitás ellenképei a Patarcsics testvérek magyarokat megvető és alávalónak tartó anyja, Bajic Cecília, aki szerint annak, hogy fiai, Miklós és János magyarnak vallják magukat, „az elátkozott, istenverte gimnázium volt az oka”, Sajtos Sándor lányja, Réka, aki otthon nem engedélyezi a magyar beszédet s a kis Lexi egynyelvűvé válása.

A regény másik tematikai kontrasztja az elmenők (idegenbe szakadtak) és a szülőhelyükön maradók között jelölhető ki. A szereplők nagy hányadának sorsa az emigráció (Lexi, Boro Višnjic) vagy a határmódosítások által bekövetkező idegenbe vetettség (Sajtos Sándor, Patarcsics János) – a „származási hely, a tényleges élettér és az elhalálozási hely távolságai” (Farágó Kornália: Utószó). Angeline Nenadovits villamosmérnök apja az újvidéki „villanyos vasút és villámvilágítás munkálatai során döntött úgy, hogy családját is áttelepíti ide” – arra az Újvidékre, amely Angeline fiatalkori szerelmének is szülővárosa, s ahol Angeline hosszú élete hátralevő részét fogja leélni. A Sajtos lányok Szegedről telepünek át Szabadkára, s lesznek a trianoni békeszerződést követően másik állam polgáraivá. Az igazi helyben maradók a Patarcsics család egyik szárnyának leszármazottai (Miklós, fia, Endre és unokái, Emil és Emi) és Gitta, lányával, Margittal. Különösen Emi és Emil regénybeli alakjában kap nyomatékot e sorsváltalás. Emi „önszántából nem tudná elhagyni szülőföldjét”, s „hiába menekülne bárhová is, neki az a sorsa, hogy itt, a szülőföldjén élje végig mindazt, ami rámeretett”, Emil számára pedig, „lévén eszköze a

nyelv”, „nem vezet út... sehová”. Arra törekszik, hogy „mind jobban megismerje azoknak a városoknak a múltját, ahol maga is élt, és azokét is, ahol felmenői születtek”, s Angelinét is e hiteles történetek megismerésének a reményében látogatja. A regény tükörszerkezetének benyomását kelti, hogy a két legmeghittebb testvéri kapcsolat, az összetartozás legintimebb változata a földrajzi távolság (a Szabadkán maradt Patarcsics Miklós és a Pozsonyba szakadt János) és közelség (Emil és Emi) relációin rajzolódik ki. Az utóbbi testvérpárt szinte mindig együtt látjuk – talán nevük hasonlósága sem véletlen, s az sem, hogy mindkét külföldi rokonlátogatás (a pozsonyi és a linzi) résztvevőiként részt vállalnak a megszakadt rokoni szálak és kommunikáció újrafelvételében, visszaállításában. A sokszereplős regény szereplők közötti viszonylatrendszerének kidolgozottságára utal, hogy a szövegből a két testvér ebbéli feladatvállalásának motivációs háttere is kiolvasható: talán az anyjuk általi szeretetlenség és családi kötelékhiány s az apjuk, Endre zárkózott szótlanúságából eredő negatív családi élményeiket, szeretethiányukat kompenzálják a rokoni kapcsolatok, egy tágabb értelemben vett család megszakadt szálainak újrafelvételében, rehabilitálásában.

Juhász Erzsébet prózaművészetén belül mindig kitüntetett funkciót kaptak a lélek belső világának folyamatai. A *Határregényben* sem mond le erről az írói eljárásáról, hiszen a mű domináns szöveg helyei a felnövés, eszmélkedések és szerelmek, az érzelmi hidegség s a vágyak forrósága és szenvedélyessége, az indifferencia és ragaszkodás lélektani attitűdjei köré szerveződnek. E regénye az előbbiekhöz képest annyiban más, hogy itt a szereplők tudatában és érzelmi világában zajló belső történések fokozottabban függvényei a referenciával is rendelkező külső, történelmi eseményeknek. Ez teszi a szereplők létét Juhász Erzsébet eddigi regényhőseivel hasonlóan determinálttá s egyben hasonlóvá is, minthogy a dolgok jóformán csak történnek velük. Szökés, elköltözés, határon túl rekedés, sodródás, álmokban, emlékezésben, képzeletben élés, honvágy, hiányok, évtizedeken átívelő (gyakran kilátástalan) várakozások... – mind-mind a determinált lét állapotváltozatai. A történet háttérébe vont referenciális (történelmi) sík ugyanakkor a regény világszerűségét erősíti – szemben az előbbi regények itt háttérben maradó szövegszerű (és szövegekői) írói eljárásaival.

Még két vonatkozásában más, újszerű Juhász Erzsébet legújabb regénye. Egyfelől letisztult, áttetszően tisztává egyszerűsödött mondatalképzésében. A bonyolult családfarajzból kibomló, összekuszált családi viszonyokat és életrajzokat végsőkéig letisztult és világos mondatvezetés ellensúlyozza. Másfelől pedig a szerző regényvilágának kitágulása vonja magára a figyelmet. Míg az első regény (*Hororítás*, 1980) és a *Senki sehol soha* a szülőváros regényei, a közöttük íródott *Műkedvelők* színtere pedig a vajdasági régió, a metaforikus című *Határregény* az egykori Monarchia utóbbi határai által felszabdalt térségét veszi célba. A mű ebbéli vonása által kapcsolódik a horvát, szerb, magyar, szlovák, cseh, lengyel, osztrák – Krleža, I. Andrić, D. Kiš, Mészöly, Esterházy, Hrabal, Kundera, Czesław Miłosz, Schnitzler stb. neve által fémjelzett – Monarchia- és Közép-Európa-regények diskurzusába.

A regényolvasat arra természetesen nem adhat választ, mennyi maradt megfratlanul a műből, legfeljebb érzékelhet bizonyos hiányokat. Pl. a regény első fejezetét szervezettebben a műbe kapcsoló szálakét, hiszen Angelina Nenadovits alakja csupán áttételes szálakkal kötődik a regényben ábrázolt családi viszonylatok rajzához (testvére Ross Ödön, unokatestvérük az a Rösch Lina, aki Sajtos Sándor felesége lesz, unokája, Boro Višnjic pedig

a Patarcsicsok leszármazottjának, Eminek lesz második férje). Az Emi és Emil társaságában évtizedeket fiatalodó Angeline első fejezetben részletezett alakrajza és személyiségének súlya arra enged következtetni, hogy a regényvilágon belül hangsúlyosabb funkciót és családi kötődéseket hivatott képviselni, mint amennyi a töredékben maradt műbe bekerülhetett. A *Határregény* azonban – paradox módon – a megíratlan részek ellenére is befejezett alkotás benyomását kelti, hiszen a mű metaforikus, groteszk záróképe az egész regényszöveg foglalataként, emblémájaként olvasható. A Bécsbe tartó vonat folyosóján száguldozó Gézi látványa azt a benyomást kelti, „mintha egy lángoló arcú kisfiút valami ismeretlen, hatalmas erő rángatna ide-oda. Talán ugyanaz, amely felmenőit rángatta több emberöltőn át Graztól Szabadkáiig, Szegedről az Isonzó völgyéig, összevissza. S hogy e pillanatban néhány évszázad mozgáspályája rajzolódik ki e Bécs felé száguldozó vonat folyosóján, követhetetlen sebességgel reprodukálva néhai utak sokaságát, hogy ezt követően aztán mindez végképp átadódhassék a tovább már nem tartóztatható felejtés enyészetének”.

A *Határregény* a szereplők Közép-Európa határok által felszabdalt térségét behálózó „úttalan utainak” bonyolult rendszerét bejárva e „felejtés enyészetének” ellenében íródott – mondhatnánk. Ám szövegéből nem nehéz kiolvasni e felejtés törvényszerű bekövetkezését, „tovább már fel nem tartóztatható”-ságának székepszisét. A „családaráadás” folyamatában elhelyezett családok és családtagok rajzából kikövetkeztethetően van abban valami általánosítható sorsszerűség, hogy az összetartozás szálait a „maradók” (Emi, Emil, Gitta lánya, Margit) rendezik, tartják a kezükben, s hogy e szálak az idők/korosz-tályok során a veszendőségbe vezetnek. A regény végének két gyermekszereplője, a kései, esetlen Gézi (Margit fia), valamint az immár osztrákká asszimilálódott Alex (Lexi fia, Sajtos Sándor unokája) kommunikációképtelensége felfüggeszti a családi, rokoni kapcsolatok, az összetartozás szálainak további fenntarthatóságát s a történetek továbbmehetőségének lehetőségét. Alex szüntelen karattyolását alig értik a rokonok, s mivel egynyelvűvé vált, ő sem lehet részese a családi mítosznak, a mindenen kívül álló Gézi, „akiről akkoriban azt hitték, hogy az átlagosnál nehezebb felfogású kisgyerek”, eszeveszett száguldozásával a vonat folyosóján öntudatlanul is már csak a családi életutak groteszk-embematikus leképezésére, „eljátszására” képes.

A regényt két iker-metaphora nyitja és zárja: Angeline Nenadovits villamos- és Emiék vonatútja. Az út, utazás közismert toposzai közül az első a háborúk előtti Újvidék otthonosan ható terei között, az utóbbi pedig a határokon átvélve, az otthonokból kifelé, a (vak)világba tartó síneken zajlik. Az otthonosság és (ott)hontalanság sínárpajain.

HARKAI VASS ÉVA

„A FOLKLORISTA TEHÁT DOLGOZIK”

Jung Károly: *A Pannóniai Énektől a Mária-lányokig. Magyar és egybevető magyar folklorisztikai tanulmányok*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001

Jung Károly idei könyve, *A Pannóniai Énektől a Mária-lányokig* címet viselő tanulmánykötet szervesen kapcsolódik a szerző korábbi, esszéket és tanulmányokat tartalmazó köteteihez (*Köznepok és legendák. Tanulmányok a népi kultúra köréből*. Forum, Újvidék,

1992.; *Az emlékezet útjain. Ötvenöt olvasmány a néphagyományból.* Forum, Újvidék, 1993.; *Órszerek könyve. Szent levelek, golyó ellen védő imádságok, amulettek a magyar néphagyományban.* Forum, Újvidék, 1994.; *Összefüggések és kapcsolatok. Esszék, tanulmányok a peremvidék népi kultúrájáról.* Forum, Újvidék, 1997). Tekintheszük úgy is ezt a kiadványt, mint az előzőek folytatását, vagyis a folklorista Jung tanulmányköteteinek ötödik darabját. A szerző itt is, akárcsak korábbi köteteiben összehasonlító módszert alkalmazva jár körül egy témát úgy, hogy közben a tőle megszokott adatbőség, ugyanaz az új, a tudomány számára még ismeretlen adatfeltárási eljárás jellemzi kutatásait. A vizsgált témák is hasonlóságot mutatnak. Többségük a népi epika, a néphit, a népszokás területeit érintik, koncentrálnak azokra a tematikákra, ahol valamiféle interetnikus kapcsolat sejthető. Az öt tanulmánykötetben gyakran, a folyamatos kutatás bizonyítékául, visszatérő témákról is olvashatunk. Példaként elég a Guntram-mondáról szóló tanulmányokat említeni. A kötetek közötti szerves kapcsolat teszi indokolttá, hogy Jung Károly, szakmai körökben csak kivételes esetben elfogadott módon, olyan munkákat is megjelentet, amelyek az elmúlt években különféle tanulmánykötetekben, folyóiratokban már napvilágot láttak. Ezeknek egy kötetben való megjelenése a Jung-opus jó átláthatóságát, jó körvonalazhatóságát teszi lehetővé.

A szerző legfrissebb könyvében szereplő, a Pannóniai Éneket, a fehérló-mondát, a Guntram-mondát, a Mátyás király hagyományát, az Ibikosz darvai mesetípust, a vénlány-csábító katoná balladáját, a szabadságharc népköltészetét, a méhészkedés hiedelmeit, a Mária-lányok tematikáját feldolgozó tanulmányok a folklorisztika több területét (monda-, mese-, balladatudatás, néphit, népi vallásosság) érintik. Ez a tematikai sokféleség a könyv egységét mégsem bontja meg, mivel a szerző azonos módszert alkalmazva, többnyire folklor vagy folklor eredetűnek tekintett szövegeket (sok esetben egy-egy típust vagy egy-egy motívumot) elemez, vagy a folklor számára fontos szövegforrásokat mutat be. A tanulmányokból körvonalazódik a szerző módszere, amelynek segítségével az egyes motívumok, típusok, szövegforrások teljes egészében átláthatóvá lesznek, az adatok legapróbb részletei is helyükre kerülnek. A folklorista Jung elsősorban a vizsgált témák előfordulásait, a szövegelemzések esetében a lehetséges variánsokat tárja az olvasó elé, ügyelve mind a népköltészeti, mind az irodalmi változatok teljes felsorolására. Majd alaposan, filológiai pontossággal közli a vizsgált kérdéskör szakirodalmát, illetve elfelejtett, vagy még fel sem tárt, többnyire adattári, vagy publikált adatokat közül, ritkább esetben maga által gyűjtött változatokat bocsát az olvasó rendelkezésére, amelyek segítségével újra átvilágítja a vizsgált kérdést. Munkájának mindhárom szakaszában ugyanolyan gyakorisággal és alaposan használja a délszláv anyagot, mint a magyart. Az efajta látásmódnak köszönhetően a tanulmányokban a komparatív módszer végig jelen van. Tehát Jung Károly minden egyes téma áttekintése után új (magyar vagy délszláv) adatokat bocsát közre, összehasonlítja azokat, majd óvatosan levonja vizsgálódásainak tanulságait.

A tanulmányokban a szerző az új adatok tükrében igen részletes alaposággal foglalkozik egy-egy téma legapróbb vonatkozásával is, így az adatok nívóum voltát csak a témával ugyancsak részletekbe menően foglalkozó kutató tudja kellően értékelni. Jómagam különösen értékeltem a Mátyás király lustái mesetípus eddig még ismeretlen szerb változatát, viszont sajnálattal tapasztaltam, hogy a szerző nem tért ki külön a mesekatalógusban számon tartott, meseként elkönyvelt típus mondai jellemzőire, holott következetesen a monda kifejezést használja műfaji megnevezésként. Néhol zavarónak is talál-

tam, amikor egy mondaton belül megjelent a mesei típus betű- és számjele (AaTh 1950), mellé viszont a mondatípus kifejezés társult. Annál nagyobb volt az öröömöm, amikor az Ibikosz darvai mesetípus alapos vizsgálatánál találtam egy lábjegyzetet, majd a 179. oldalon egy bekezdést, amely a szövegek mondaszövegeként való alakulására utaltak.

A kimondottan tudományos jellegű frásokat tartalmazó tanulmánykötet nehéz olvasmány, de ha a türelmes olvasó átverekedi magát az adatok és a szakirodalmi áttekintések néha túlzottan részletező felsorolásán, a végén belátja, hogy fáradtsága nem volt hiábavaló. Ugyanis rengeteg hasznos adatot tartalmaz a néprajzkutatók számára, de a régi magyar irodalommal, a félnépi irodalommal foglalkozó kutató, a művelődéstörténész – egyes motívumok, népköltési témák ikonológiai vizsgálatakor pedig – a művészettörténész számára is. A hasznos adatok elraktározása mellett pedig betekintést nyerhetünk egy kutató munkamódszerébe, azaz megleshetjük, hogy a folklorista hogyan is dolgozik.

RAFFAI Judit

EGY LUDASI MESEMONDÓ ÉS MESÉI

Rézmonyos. Ludasi népmesék. Közzétette: Raffai Judit. Palics-Ludas Közvállalat, Szabadka, 2000; Raffai Judit: *A mesélő ember.* Osiris Kiadó, Budapest, 2001

Sok néprajzos foglalkozott saját szülőfaluja, szülőföldje népi kultúrájának kutatásával, tárgyi és szellemi sajátosságainak gyűjtésével. Anélkül, hogy felsorolnánk azokat, akik kutatói munkájuk egy részét erre szentelték, megállapíthatjuk, hogy a szűkebb értelemben vett haza kutatása napjainkban sem hagyott alább. Egyik markáns példája ennek Raffai Judit egy éven belül megjelent két könyve, melyekben a ludasi népmesékkal és mesemondókkal foglalkozik.

A szabadkai etnográfus több mint egy évtizede kutatja az egykori megyeszékhely melletti települések – Palics, Ludas, Hajdújárás, Bácsszőlős –, vagyis szűkebb pátriája történetét, múltbeli és mai kultúráját. Több ízben jelentek meg ilyen tárgyú publikációi: hosszabb tanulmányt írt a ludasi népviseletről, egy mesemondó nonverbális kifejezés-rendszeréről, újabban pedig a falu népmeséit adta ki, illetve egy „mesélő ember” egyéniségét és teljes meserepertoárját mutatta be a kutatásban eddig nem alkalmazott módszerekkel.

A Szabadkától 12 km-re keletre található, 1427 lakost számláló Ludas (Šupljak) a török utáni időkben, a 18. század első felétől kezdett benépesülni. Az ide érkezők Szeged környékéről vándoroltak a teljesen elnéptelenedett puszta; a szegedi nagytáj kulturális hatása a ludasi népi kultúrában napjainkra is megőrződött.

A *Rézmonyos* és *A mesélő ember* című munkáiban Raffai Judit részben a ludasi, részben az általános magyar népmesekutatás legfrissebb eredményeit tárja az olvasók elé. Meg kell említeni, hogy amikor a ludasi népmesekutatásról beszélünk, több évtizedes folyamatot értünk alatta. Ugyanis Ludason a népmese gyűjtés már az 1960-as években megkezdődött; a mesék egy részét Penavin Olga közölte a *Jugoszláviai magyar népmesék* című gyűjteményében, a többi, pontosabban többségüket pedig a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában helyezték el. Az 1990-es évektől Beszédes Valéria és Raffai Judit folytatták a gyűjtőmunkát. A *Rézmonyos* című kötetben mindkettőjük gyűjtésének

eredménye olvasható, de meg kell említeni egy ludasi drámapedagógus, amatőr gyűjtő, Vörös Imelda nevét is, aki ugyancsak részt vett a munkában.

A Rézmonyos huszónöt mesét tartalmaz – egyet két változatban – négy mesemondótól. Közülük azonban csak egyet névez a közreadó igazi mesemondó egyéniségnek, azaz mesélő embernek, így természetesen, hogy a könyv félten szálalékát az ő meséi teszik ki. A kötetet záró tanulmányból megtudhatjuk, hogy a meserepertoár különbözősége mellett ennek a mesélő embernek, Szűcs Lászlónak nemcsak a mesetudása, hanem értelemszerűen az előadó-, vagy mesélőképessége is nagyban eltért a többi mesélőtől: „Több alkalommal bebizonyosodott, hogy a hagyományozott szöveghez való hű ragaszkodása mellett alkotó tehetségével is kitűnik a többiek közül: a mese életszerű előadásában alkotott nagyot. A családi örökségként kapott meseanyagot úgy adta elő, hogy gesztusaival, arcmimikájával, hanghordozásával életre keltette a mesék szereplőit.” (Egyébként az egész kötet Szűcs László emléke előtt tiszteleg.)

A Rézmonyos meséi a ludasi meseanyag műfaji gazdagságáról tanúskodnak. Legnagyobb a tündérmesék aránya, s bár a zárótanulmányban szó esik az erotikus mesék szintén nagy számáról, nem találunk ilyet a könyvben. (Legalább mutatóba jó lett volna egy-kettő, ha már minden más műfaj reprezentánsa szerepel a gyűjteményben.)

A kötet szövegekölésében semmiféle stilizáltság nincs, Raffai Judit a mesélők által elmondott szöveget változtatás nélkül közölte.

A mesék illusztrálásához a 20. század elejéről származó mese- és tankönyvek, valamint anekdotagyűjtemények képeit használta fel a közreadó. Ez némiképp felemásra sikerült: a kötet egységes nyelvi világát nem mindig egészítik ki harmonikusan az eltérő stílusú és színvonalú rajzok.

Lehetne még szólni a könyv néhány jellemzőjéről, de jobb, ha ezeket *A mesélő ember* ismertetésével együtt tárgyaljuk. Egyrészt azért, mert amit Raffai Judit *A Rézmonyosban* elkezdett, azt e helyütt folytatta, másrészt azért, mert a két könyv jól kiegészíti egymást.

A megjelenésében is igényes, kemény borítót kapott *A mesélő ember* Szűcs László meserepertoárját és a mesemondó egyéniségét dolgozza fel. Aki ennek a könyvnek az ismertetésére vállalkozik, gondban lehet: mivel is kezdje a gazdag, izgalmas, vitára ösztönző kötet bemutatását. Mégis talán azzal, ami a hazai népmese kutatásban újnak számít: a mesemondó gesztusainak, a meseelőadás nonverbális jeleinek részletes ábrázolásával. Az Utószóban – sajnos ezt a semmitmondó címet kapta a könyvben a mesék után olvasható terjedelmes tanulmány, ami a szerzőnek az ELTE Folklore (és nem Folklore, ahogy a 73. oldalon szerepel) Tanszékére írt szakdolgozata – azt a helyes észrevételt hangsúlyozza Raffai Judit, hogy az egyéniségkutató mesevizsgálat nem foglalkozott eléggé a mesemondók alkotói stílusával, mert a szövegek központi kutatással „többnyire annyit állapítottak meg a mese előadásának mikéntjéről, amennyi a mese leírt szövegéből is kikövetkeztethető volt. (...) Annak ellenére, hogy a meseelőadás látványélményének fontosságát hangsúlyozták, érdemleges munka nem született ennek vizsgálatáról”.

A szerző ezt a hiányt pótolja, amikor fényképekkel, illetve a saját maga által kialakított jelrendszer segítségével megpróbál valamit a mese látványélményéből visszaadni. Raffai Judit tisztában van azzal, hogy ez a leíró módszer sem rekonstruálhatja teljesen a mese előadását, kísérlete mégis előrelépést jelent két dologban: komplexebben összefoglalja a meseelőadás néhány jellemzőjét, valamint pontosabb képet alkot a mesélő ember

egyéniségéről. Ez az, ami az egyéniségkutató iskola eddigi módszereihez és munkáihoz képest új.

A nem verbális kifejezés jelölését (arckifejezés, fejmozgás, kézmozdulat, a felsőtest mozgása, egyebek) két mese példáján mutatja be a szerző, egy harmadikat pedig fényképekkel „ír le”. Utóbbinál az arcjáték változása a leglátványosabb és a legérdekesebb. A jelekkel bemutatott meseelőadás követése nehezebbé esik az olvasónak, és csak igen lassan tudja belőle összeszedgetni, mit is jelent a mese látványélménye. A legideálisabb és talán a legszerencsésebb az lett volna, ha ugyanannak a mesének egyszerre olvashatjuk és láthatjuk a jelekkel leírt és fényképekkel illusztrált „megjelenítését”. Raffai Judit kísérlete ettől függetlenül mindenképpen figyelemre méltó, és bátran mondhatjuk: elérte célját. Módszere segítségével könyvből sokkal többet megtudunk a homo narrans-típusú ember előadói képességeiről.

A tanulmányt olvasva számos gondolat megfogalmazódik az emberben. Szűcs László egyéniségére jobban rávilágítanak a hiedelmekhez fűződő viszonyáról, folklórszövegutadásáról, a külvilág hatásáról vagy éppen hatásmentességéről (televíziózás, rádióhallgatás) szóló részek. Kiderül, hogy nemcsak mesélő ember volt, hanem ugyanolyan kiválóan tudott hiedelemtörténeteket, mondákat is mesélni. Jó lett volna ezekből is közölni.

Külön kellene vizsgálni azt a folyamatot, amit Raffai Judit már *A Rézmonyos* utószavában megemlít. Ludason – nagy részben Szűcs László meséi gyűjtésének hatására – újra értékke vált a népmese, s a mesemondás újabb formái terjedtek el. Ezt felerősíti a falu pezsgő művelődési élete és a Vajdaságban évenként megrendezett mesemondó versenyek hatása. Izgalmas kérdéssel találjuk szembe magunkat, ha ezt a jelenséget tapasztaljuk: miként és milyen – külső és belső – effektusok eredményeképpen értékelődik fel egy folklórtermék, mi eredményezi egy folklórjelenség feleledését, az egész milyen viszonyban áll a folklórizmussal. Csak sajnálni lehet, hogy ennek kiderítésére nem szánt többet a szerző egy bekezdésnél. Viszont megnyugtató érzés arra gondolni, hogy további kutatásai erre is kiterjednek, és remélhetőleg nemsokára ezeket is megismerhetjük. Egy megjegyzés azért még ide kívánczok. Egészen biztos, hogy Raffai Judit kutatásai nem hagyták érintetlenül a ludasi népi kultúrát. A más presztízsértéket képviselő etnográfus megjelenése ráirányította a ludasi figyelmét saját értékeikre, mintegy felfedezték ezzel hagyományait. A kutatónak ez is érdemei közé tartozik.

A mesélő ember huszonhat meséje között a ludasi mesehagyomány valamennyi műfaja megtalálható. Tipológiai meghatározásuknál problematikus az erotikus népmesék besorolása. Ismeretlen típusú erotikus mese – ezt olvashatjuk majd' mindegyiknél. Nem nyújtanak segítséget az irodalomjegyzékben feltüntetett Burány Béla-kötetek sem, mindössze egy mese akad, amelyik Raffai Juditnál és Burány egyik 1988-as könyvében is szerepel (Burány Bélának egyébként hasonló tárgyú, újabb kiadású kötete is van).

A *Rézmonyosban* és *A mesélő emberben* szómagyarázat könnyíti meg a tájszavak értelmezését. De nem mindig. Egyrészt jó néhány szó magyarázata hiányzik belőle, másrészt a magyarázat időnként nem kielégítő. „Hát ott vót kint egy nagyon rossz göszös malac” – olvashatjuk az egyik mesében. A szójegyzékben a 'göszös' kifejezésre a 'göthös' szó szerepel magyarázatként. Az ilyen kommentárral nem megy sokra az ember.

A mesélő ember című kötetben bosszantóan sok az elírás, a gépelési hiba. Az olvasó előbb-utóbb hozzászokik, hogy az 'e' betűk rendszeresen kimaradnak bizonyos szavakból.

Nem említette meg sem a szerző, sem a kiadó, hogy a könyv borítójának belsején a Ludasi-tó egykori térképe, hátul pedig egy részlete látható.

Persze ezek csak apróbb hiányosságok; Raffai Judit könyve elismerésre méltó, mivel egy mesemondó ember teljes repertoárját bemutatva és egy módszeres, újdonságokat hozó vizsgálatot alkalmazva folytatja a magyar népmesekutatás legszebb hagyományait.

AMBRUS Vilmos

LUDASI NÉPMESÉK NYOMÁBAN

Rézmonyos. Ludasi népmesék. Közzétette: Raffai Judit. Palics-Ludas Közvéllalat, Szabadka, 2000

A meseszövegek összehasonlítása (nagyobb időközben gyűjtött szövegek esetében) képet ad(hat) az adott közösségről, amelyben ezek a mesék éltek/élnek. A mi vidékünkön erre példa Beszédes Valéria Kálmány Lajos után végzett szajáni gyűjtése. Ezt a gyakorlatot követi, éleszti újra Raffai Judit ludasi gyűjtése, amelynek egy része most kötetben is megjelent.

Ludason a hatvanas években kezdődött a módszeres mesegyűjtés az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének hallgatói révén. Harminc évvel később ezt a gyűjtést ismétli meg Raffai Judit, láthatóan attól vezérelve, hogy az újragyűjtés mennyire fontos a mesemondók és (főleg) a mesék szempontjából is.

Raffai mesemondói a Szűcs testvérek (László és Nándor), valamint Barát Erzsébet és Szalma Mária háztartásbeliek. A négy mesemondó szövegei közül legtöbb nem tiszta típus a MNK tipológiai meghatározása értelmében.

Szűcs László, kitől a legtöbb közölt mese ered, meséi megőrizték ugyan a hagyományozott szöveget, de ugyanakkor nagyon sok bennük az egyéni „alkotói tehetség”, gondoljunk csak a néhol már nyomdafestéket is alig tűrő káromkodásokra, amelyek más szövegekben is fel-feltűnnek, vagy az olyan következetességekre, mint a *mögöszlek* és a *megeeszlek*, vagy hogy a Rézmonyos – rézszínű csördör – fia hol *táltos*, hol pedig *tátos*; ami természetesen nem a gyűjtő hibája, de szembetűnő. Ugyanakkor jó, hogy Raffai Judit lejegyzéseiben megmaradtak a tájszavak, de bizonyos tájszavak használata matematikus. A *Nap és Holdas paripa* című mesében például ez olvasható: „... azon a nyárfán volt háromszázhatvanöt rossz szoknya, minden rossz szoknyán vót háromszázhatvanöt zseb, minden zsebbe vót háromszázhatvanöt meséskönyv, abbú tanútam én ezt a meséket, egyet *elcsóréztam* (kiemelés S. V. Zs.) belőle ...” Természetesen a mese kezdőformulájából lehet *csórní* (ellopni), de *csórézni* már kevésbé, mert ennek jelentése: *hánygni*. Ha viszont ezt az utóbbi kifejezést nem ilyen értelemben használják Ludason, akkor azt meg kellett volna jegyezni. Érdekes megfigyelni, hogy új, manapság használt szavak (stramm, feszt, kaja stb.) vagy olyan fordulatok, mint „ha felhívi magát” (telefonon?) is találhatók a ludasi mesék mai változataiban.

Ludason, írja többek között Raffai Judit, a „mesemondás célja a felnőttek szórakoztatása volt”. A mesemondás szigorúan kapcsolódott a társasmunkákhoz, s ezek végzése közben szolgált szórakoztatásul, ahogy ez elsősorban Szűcs László meséiből érződik. De Raffai arról is ír, hogy idővel a ludasi népmese elvesztette ezt a funkcióját, s nem a

felnőttekhez, hanem a gyerekekhez szól. Emellett figyelmet érdemlő észrevétele a ludasi mesék új lejegyzőjének, hogy megfigyelhető a meseszövegek romlása, „nem tartalmazk – például – a mesékben oly fontos szerepet betöltő állandósult szözerkezeteket, a frappáns, tömör cselekményelbeszéléseket, az ügyes helyszínváltozásokat”. Ezzel összefüggésben kell megjegyezni, hogy nem lehet általánosítani vagy „gazdag”-nak mondani ezeket a meséket, ha egy esetleg két formula előfordul egy-egy mesében. Sajátos viszont, hogy a kezdőformulák változatosak (pl.: „Vót egy szegény ember, annak vót egy fia...”; „Vót a világon egy embör . . .”; „. . . hol volt, hol nem volt, a hetedhét országon is tunnan volt . . .”), a záróformulákra viszont ez kevésbé mondható (pl.: „Vége van a mesének”; „Vége a mesének”; „Eddig vót a mese”; „Még ma is boldogan élnek, ha meg nem haltak”).

A ludasi mesék szereplői között (mivel legtöbb a tündér- és hősmese) találkozunk tündérekkel, sárkányokkal, boszorkányokkal (őregasszony vagy tündér képében), ördögökkel, katonákkal, a szegény ember gyerekeivel (Pista, János, Vörös Vitéz, Laci, Veronika, akiből a mese folyamán egyszerűen Vera lesz). A legendamesékben (Barát Erzsébet meséi) a főszereplő Jézuska és Szent Péter, de meg kell említeni több mese elmaradhatatlan szereplőjét, Mátyás királyt is.

Úgyes elképzelésre vall a mesékhez történő rajzválogatás, de a mesék előtt talán inkább a mesemondók adatait kellett volna közölni, hogy az (érdeklődő?) olvasónak ne hátul kelljen keresnie a számára fontos tudnivalókat.

Azzal, ami a gyűjtemény hátsó borítóján olvasható, hogy a „mese nem a könyvekben él igazán, hanem élőszóban” egyet lehet érteni, viszont nem valószínű, hogy a gyűjtő felszólítása is helyénvaló, miszerint a mesék akkor élnek tovább, ha a „meseolvasók mesemondókká válva tovább adják őket gyermekeiknek, unokáiknak”.

A *Ludasi népmesék* fogyatékoságai ellenére is értékes gyűjtemény, s Raffai Judit érdeme, munkáját dicséri, hogy alkalmunk nyílik a két gyűjtés összehasonlítására, hogy az olvasó eldöntheti, miképp és miben változtak a szövegek, mivel lettek szegényebbek, illetve gazdagabbak egy technikailag lényegesen fejlettebb korban. Nyilván az is felismerhető, hogy az eltelt harminc év alatt a mesemondók is hozzátettek a mesékhez valamit, a régen hallott meséket a jelen életérzésével egészítették ki. Ugyanakkor minden módosítás ellenére a ludasi meséken ma is felismerhető a szegedi kirajzás hatása.

Raffai Judit kötete tanulságos, fogadjuk szeretettel.

SÁRVÁRI V. Zsuzsa

AZ ELMÉLET VISSZAVONUL

Jean Baudrillard: *Az utolsó előtti pillanat. Beszélgetések Philippe Petit-vel*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2000

Két francia filozófus beszélget: akár egy vicc is kezdődhetne így. Valójában azonban Jean Baudrillard és Philippe Petit beszélget ebben az esetben, viccesnek aligha tűnő dolgokról. A teljes igazsághoz persze az is hozzátartozik, hogy inkább csak Baudrillard beszél, Petit legfeljebb közbekérdez, mellékesen megjegyez valamit, esetleg kicsit ellenkezik, hogy feszegetse az éppen szóban forgó témát. Vérbeli Baudrillard-könyv ez tehát, mondhatnánk, azzal a megkötéssel, hogy jelen esetben Baudrillard-nak, afféle posztmo-

dern Szókratészként egy kvázi-vitapartnerre volt szüksége gondolatai kifejtéséhez, megfoga(l)m(a)zásához. Egy hangyányi különbség azért akad kettejük módszere között: míg a platóni dialógusok Szókratésze ugyanis szüntelenül kérdezzet, hogy mintegy a beszélgetőtársa szájába adva fogalmazza meg gondolatait, addig Baudrillard inkább saját kérdéseit adhatja Petit szájába, hogy azután ő maga válaszolja meg őket – gördülőekenyen, és persze lehengető magabiztossággal... A forma egyébként – *a beszélgetés szimulációja!* – annyiban igen találó (és a tartalomhoz mindenképpen kiválóan hozzásimuló), hogy Baudrillard mai világunk egyik legmeghatározóbb jellemzőjének a virtualitások és szimulációk győzedelmeskedését, mindenütt való eluralkodásukat tartja. Olyannyira, hogy a szimulációk mára már hiperreálisakká váltak, valóságosabbak a valóságosnál, mondja Baudrillard. Így tehát egy szimulált beszélgetés is sokkal inkább beszélgetés, mint egy egyszerű hétköznapi eszmecsere...

A könyvet egy kissé vezeti be és frappáns módon, afféle keretes elrendezésnek megfelelően egy kissé is zárja le. A bevezető esszé az *érték* sorsát veszi fontolóra, ami egyben az egész könyv alapvető problematikáját képezi, hiszen a beszélgetés során felvetődő témák sokfélesége mögött rendre felbukkan az értékvesztés mint számos aktuális világjelenség általános jellemzője (és sokszor magyarázata is). Az értékeket illetően egy kiüresedési folyamat körvonalazódása vehető észre, mondja Baudrillard. „A minden érték átértékelésének nagy nietzschei gondolata pontosan ellentétes módon valósult meg, az értékek visszafejlődésének formájában.” A hamis és igaz, csúf és szép, jó és rossz bináris oppozícióján nem sikerült túljutnunk; mint mondja, nem meghaladás történt, hanem „felbomlás és elmosódás”. Mivel a bevezető esszé szerint ez a jelenség a legszembetűnőbben a gazdaság esetében vehető észre, ezért Baudrillard a kereskedelem (mondjuk így:) metafizikájáról teszi meg az első észrevételeket. Az érték logikáját egyre inkább a *spekuláció* „gazdaságon túli gazdasága” váltja fel, mondja, melyben az értékeknek nincs többé kapcsolata a termeléssel, a termelés *valóságos* feltételeivel. A spekuláció önkényes szabályokkal működő játék („katasztrófa-játék”), mely bizonyos szempontból öncélú, ugyanakkor ellenőrizhetetlen is, kicsúszik az elmélet kontrollja alól. A spekuláció előtérbe kerülése és a valóságos dolgok fokozatos háttérbe szorulása nemcsak a gazdaság világára jellemző, de a filozófia, az esztétika, a politika világában, valamint az emberi élet más aspektusaiban is tetten érhető. A teória ellenőrzést gyakorló képessége mindenütt, minden szférában meggyengült, helyette az érdek és a hatalom jóval ősbibb, őstőnősebb erőformái élednek újjá. Az elmélet nem tudja többé felülmúlni, megelőzni a gyakorlatot, ami szükségszerűen azt is jelenti, hogy az elmélet devalválódik, értelmetlenné és fölöslegessé válik, és vele együtt a fikció is, mely szintén irreleváns a szimulációk és a virtualitások által produkált, (hogy úgy mondjuk:) minden képzeletet felülmúló képzeletbeli világok mellett.

Petit és Baudrillard beszélgetései a könyvet bevezető sorok szerint az utolsó ponton születnek, „annak a szélsőségeknek a bekövetkezése előtt, amikor már nincs mit mondani”. Ebben a tekintetben egyfajta összefoglaló jelleget várhatunk el a könyvtől, vagyis azt, hogy summázzon mindent, amit az emberről és a világról ebben a „vég” előtti, legesleg-utolsó pillanatban tudni vagy gondolni lehet. Baudrillard ennek megfelelően számos témáról fejt ki a véleményét, kezdve az olyasféle közéleti dolgokkal, amelyekkel nap mint nap találkozhatunk az újságokban, de persze szót ejt „komolyabb” területekről is, mint a technikai fejlődés vagy a művészetek, és Baudrillard végig a jelenségek mögötti

átfogó jellemzőkre való rálátás igényével beszél ezekről az igen eltérő kategóriájú dolgokról. A jelenségek mögött pedig az értékeknek a már említett általános és állandó csereberéje érhető tetten, ami Baudrillard szerint annak köszönhető, hogy az újonnan megvalósult világrendben „a piac és a demokrácia entrópiája” győzött. Hogy ez miként mutatkozik meg a politikum világában, arra vonatkozóan Baudrillard a keleti diktatúrák összeomlása utáni „interaktív” helyzetet említi: a korábban szemben álló két világ ugyanis ebben a szituációban kölcsönösen megfertőzi egymást a maga „vírusaival”. A Nyugat a technológia, a piacgazdaság, az elpuhulás kórokozói, a Kelet a környezetszennyezés, a bürokratikus tehetetlenség, a kínzó szorongás vírusait terjeszti, mégpedig úgy, hogy a cserebere körforgásában azok az értékek is veszítenek intenzitásukból, melyek korábban viszonylag jó hatásokkal működtek, mint például a demokrácia vagy az emberi és szabadságjogok: „minden kézzelfogható, erkölcsi vagy politikai szabadságforma lassan feloldódik az egyetlen megmaradó szabadságformában, a piac szabadságában, a piac értékeinek a szabadságában, és ezen értékek világméretű alkalmazásában”. A kultúrák, világok, tradíciók közötti különbségek látszólag lassan elmosódnak a *mondializáció* (vagyis a globalizáció) során. A mondializáció hátulütője Baudrillard szerint éppen az, hogy az egyetemesség, az univerzalitás ellenében fejt ki hatását; s ez azt jelenti, hogy amíg az egyik oldalon a technika, a piac, a turizmus, az információ automatikusan „átfűrődik” a mondialisba, addig a másik oldalon az emberi jogok, a kultúra és a demokrácia egyetemes értékei folyamatosan elhalványulnak, eltűnnek. Azzal, hogy a mondializáció győzelmével az értékek és különbségek felszámolódnak, tisztára mosódnak, egy „tökéletesen differenciálatlan kultúra” (vagyis kulturálatlanság) jön létre. Noha a globalításra törő új világrend a felszínen az erőszak kirekesztéséről, a rossz, a betegség, a halál eliminációjáról szól, bizonyos szempontból ez mégis egy erőszakos folyamat, amely szükségszerűen kihívja maga ellen az egyre kiszolgáltatottabbá váló „egyediségek” vad és indulatos megnyilvánulásait, mint amilyen az Iszlám világnak a Nyugatra irányuló elkeseredett gyűlölete.

A *vírusok*, a *hálózat* és a *virtualitás* az a három kulcsfogalom, amellyel Baudrillard „az utolsó előtti pillanat” jellegét megragadja. Az értékek „átfertőződésének” világméretű jelensége a vírusok támadásához hasonlítható: a vírusok gyors szaporodásának jellemzője ugyanis az, hogy rövid idő leforgása alatt az egész rendszer destabilizálódásához vezet, legyen szó akár élő szervezetről, akár az információ, a gazdaság, a politika rendszeréről. Ezeknek a politikai, kereskedelmi, kulturális stb. „vírusoknak” a villámgyors terjedését a mindent átszövő média élőben, egyenes adásban (*real time*) közvetítő hírhálózata biztosítja. Az új világrend alapját éppen ezért a hálózat képezi: a kommunikációs műholdak, a mobiltelefonok, az internet segítségével hálózza be a glóbuszt az új illúzió. A prioritás pedig a hálózatot illeti meg, nem a hálózat előfizetői: a hálózat, a rendszer működése a fontos, nem az egyén, aki csupán a hálózat alárendelt részecskéje lehet (a hálózat túszává válik). Ismert allegóriával élve a szubjektum halála ez, de egybeesik a valóság halálával is, mely utóbbit a szimulákrumok váltják fel, a valóságosnál is valóságosabb utánzatok. „Megalkottunk egy párhuzamos és virtuális világot, amely a miénk helyébe lépett, ezért kikerültünk a világból.” A virtuális valóságnak köszönhetően beköszöntött a vágyaink halála, hiszen a képzelet és az álom átmasolódott a technikai valóságba; a lehetőségek hiperreálisakká váltak. A világ fenyegetettségét Baudrillard a leginkább ez utóbbiban látja, mivel ez azt is jelenti, hogy a szimulákrumok virtuális

világában nem lehet különbséget tenni az igaz és a hamis között. Ha pedig képtelenek vagyunk elválasztani egymástól a jót és a rosszat, összeomlanak „a derék racionális vezérelvek”.

Baudrillard radikális gondolkodása saját felfogása és szándéka szerint a világ illúziójának csillapítására törekszik. Az ideológiáktól és a hiedelmektől függetlenül, távolságot tartva, „a maguk pöréségében” szeretné szemlélni a dolgokat, hogy megragadható legyen a tárgyiasság, az események radikalizmusa, és leírhatók legyenek a jelenségek. Ugyanakkor Baudrillard azt is elismeri, hogy a gondolkodás mint olyan ellentmondásos jelenség: amellet, hogy a valóságot faggatja, lehetséges, hogy ő maga is egy parazitaforma, sőt lehet, hogy éppen ő a rendszer legmélyén, mindennek az alapjaiban lappangó vírus. Mindenképpen van a gondolkodásban egy sötét, homályos tényező, melyet Baudrillard a gondokodás „démoni dimenziójának” nevez: a gondokodás folyamatában ugyanis az öntudatos elemek mellett mindenképp szerepet játszanak titokzatos, öntudatlan elemek is. A gondolat azért lehet démoni, mert egyszerre két oldal pártján is állhat, ami zavarba ejtő; ugyanakkor ha ezt felismeri az ember, könnyebben lemond a gondokodás dominanciájáról, ami nem is olyan rettenetes dolog: „Más kultúrákban az emberek az egész testükkel kapcsolódnak a világhoz, egyetértésben vannak a világgal, amelyet a metamorfózisok ciklusa alakít. A mi modern, racionális intelligenciánk a kezdettől fogva az eszközeink és ismereteink képére alakított technikai lényeket csinált belőlünk.”

A beszélgetés vége felé a művészet is szóba kerül. Philippe Petit a fényképezés témáját veti fel, Walter Benjaminget idézve, aki szerint megkerülhetetlenül fel kell tenni a kérdést: „a fényképezés pusztá feltalálása nem fordította-e ki önmagából a művészet alapvető jellegét?”. Válaszában Baudrillard kifejti, hogy mindenképpen tévedés átesztétizálni a fényképezést, hiszen a fotó jellegéből adódik, hogy „esztétikán inneni vagy túli vidékről” származik, továbbá hangsúlyozza, hogy a fotóban tagadhatatlanul van valamiféle mágia, valami *megőrizni való útok*. Ha mármost az olvasónak eszébe jut ezen a ponton, mit mond Jakob Böhme a képeknek az emberre tett hatásáról, akkor nem lehetetlen, hogy éppen ez, a fotózással és a képpel foglalkozó fejezet lesz számára a legizgalmasabb része ennek a beszélgetésnek. Böhme vallásos-misztikus szemléletében ugyanis a képalkotás (az ő szakszavával élve: az *imagináció*) „a mágia első alapja”, a teremtés mágikus aktusának első mozzanata, egyben dinamikus, központi eleme. Isten a maga *képére* teremtette az embert, tehát a teremtés (formálás) kezdete és alapja egy belső minta, valami lényeg megalkotása (*elképzelés*), amely azután kivetítéssel, beleképezéssel, imaginációval valósítható meg. Böhme szerint az ember is ugyanígy, ha sokszor nem is tudatosan, egy belső kép alapján alakítja az életét, egy elképzelt belső centrum a realizálásán fáradozik nap mint nap. Ebből következik, hogy ha a kép, amelyet az ember a lelkében megalkot, téves, akkor az az életmód, melyet a kép alapján követni próbál, szintén elhibázott lesz.

Baudrillard a fotó filozófiai aspektusain, „a fénykép mélyén megbúvó” semmiről tett észrevételein túl a civilizáció öngyűlöletéről is szót ejt, mely a filmezés alakulásán a lehető legvilágosabban látszik. „A legtöbb mai film tartalma véres sodródásán, a története szegénységén és fortélyos technikáján keresztül azt tanúsítja, hogy a filmesek különlegesen megvetik a saját eszközüket és a saját mesterségüket, és főleg megvetik a képet magát, amelyet bármilyen speciális effektus kedvéért hajlandók prostituálni.” Olyan büntény

ez, amelyben összekeveredik a gyilkos, a cinkos és az áldozat – ez pedig nem más, mint az öngyilkosság klasszikus esete...

A kötetet záró kisesszé végül óvatosan és (viszonylag) konzekvens módon, visszavon minden elméletet, mely magyarázni próbálja a jelent. Baudrillard a magfizikából vett hasonlattal él: ahogyan lehetetlen ugyanabban a pillanatban egyszerre kiszámolni a részecske helyzetét és sebességét, „ugyanúgy nem lehet egyszerre felbecsülni a valóságos eseményt és azt, hogy milyen pillanatnyi információt közvetít”. Nem tudhatunk hát semmit a jelenről, s a múltról is csak annyit, amennyit a rekonstrukció során felállított modelleink közvetítenek. Annyi azonban sejtethető, hogy már nem az ember gondolja a világot: ehelyett manapság „az embertelen gondolat bennünket”. Ez vezet el a gondolkodás radikális bizonytalanságához, amikor is „a gondolkodás a csalással rokon – mint ahogy az igazság is, amelyet, mint tudjuk, mindig fátyol rejt előlünk, ezért maga is örök csalás”.

Mintha ezzel a fátyol-metaforával a nyugati filozófia a védikus bölcsességhez érkezne vissza. A valóságot, és vele együtt a végső igazságokat Májja fátylai (ismét?) elrejtik előlünk...

DANYI Zoltán

SZÍNHÁZ

A TÓTÉK SZABADKÁN

Egy emberöltő után Szabadkán újra bemutatták Örkény István kétrészes tragikomédiáját, a *Tótékat*, amit 1987-ben Székely Gábor remek vendégrendezésében az Újvidéki Színház is színpadra vitt. A mű első szabadkai bemutatójára, melyre a mű keletkezésének évében, 1967-ben, a színházi műsor és játéktípus joggal modernizálódási folyamatának tekinthető időszakában került sor, amint erre a repertoár *Tóték* előtti és utáni műsor-darabjai közül többek között Mrozek *Rendőrség*, Brendan Behan *A tűsz*, Arbuzov *Ilyen nagy szerelem*, illetve Schisgal *Szerelem, ó!*, Camus *Caligula*, Sartre *Pizskos kezek* című drámája is utalnak.

A Virág Mihály rendezte előadást mérsékelt sikerrel játszották. Vagy azért, mert a szabadkai és a vajdasági közönség még nem szokott hozzá a kellemesen szórakoztató darabok és előadások mellett a rendhagyó, modernebb formákhoz, vagy másért, arról sem a kritikák nem szólnak, sem az emlékezet nem őriz semmi bizonyosat. De nem kizárt, hogy a főbűnös a valóban szokatlan díszlet volt. A színház vezetése nyilván úgy gondolta, hogy az újszerű darabhoz rendhagyó díszlet illik, s a kakukkos óra és almárium helyett Tót Lajos tűzoltóparancsnok verandás vidéki, hegyi házát fehér mértani hasábkokkal „butoroztatta be” Petrik Pál díszlettervezővel. Az ötlet valóban riasztó volt, nem csoda, hogy Az Őrnagyot olykor vendégként játszó Latinovits Zoltán az egyik előadáson kétségbeesett dühvel rugdosta szerteszét a vakító fehér kockaszékeket és fehér hasábasztalt.

Az epizód természetesen színháztörténeti anekdotaként raktározódhatna el, ha a *Tóték* mostani szabadkai előadásában nem kísértene a múlt, ha a díszlettervező Znamenák István (Kaposvár) nem akadályozná saját rendezését. Ha Petrik Pál modernkedett, akkor Znamenák túlságosan is tiszteletben akarta tartani a szerzői utasításokat és a hagyományt, ami a szűkös szabadkai színpadon megoldhatatlan feladat elé állította:

egyrészt az átdíszletezés tart túl sokáig, aminek mindenekelőtt a postást játszó Mess Attila látja kárát, mert szerepétől idegen, felesleges pótszöveg jópofáskádó elmondására kényszerül, másrészt pedig a realista berendezésű térben nincs helye a természetestől eltérő „járásoknak” (a postás egy idő után egészen váratlanul az őrnagy szobájából lép a színré, nyilván, mert a szűk térben egyéb megoldás nem kfnálkozott!), mégha a változást fény is jelzi, mivel az ilyen fénymegoldások egészen másféle darabok esetében lehetnek indokoltak, s nem a *Tóték* szinte sültrealista előadásában.

Sajnos, a baj nem jár egyedül.

Nemcsak a díszlettervező, hanem a rendező Znamenák István is tévedett, amikor Szabadkán színré állította Örkény tragikomikus játékát, miközben őt, amint nyilatkozatából tudjuk, nem Az őrnagy kontra Tóték helyzet érdekelte, hanem csupán Tóték sorsa, viselkedése foglalkoztatta. Csakhogy Örkény műve olyan kétpólusos történet, amelyben mind a két oldalnak egyenlő esélyt kell adni, mert amint a köztük levő drámai egyensúly megbomlik, abban a percben nincs dráma.

Ez történik a szabadkai előadásban is.

Hiába előlegezi színrelépésekor Az őrnagyot alakító Szloboda Tibor vörös, gyulladásszemesével, fáradt, ideges mozgásával a megviselt, emberileg tönkrement, deformálódott fronttiszte, ha a külső mögött nem érezzük azt az emberi mélységet, amely Az őrnagy drámáját indokolja, egyéníti és árnyalja. Ezért a félelmetes „Szőrnagy” durcás, dacos különccé silányul, aki valóban nem lehet Tóték igazi drámai ellenfele. A rendező magára hagyta a színészt, aki óhatatlanul is a szerep és önmaga lehetőségei alá kerülve képtelen új s újabb eszközökkel életben tartani és kellő drámai intenzitással működtetni a dráma egyik tartópillér-alakját.

Ez olyan rendezői hiba, amit a legjobb Tót család trió sem pótolhat kellőképpen. A szabadkai előadás Tót családjá pedig igencsak messze van az ideális triótól. Vicei Natália Mariskája remek, Kovács Frigyes „édes jó Lajosom”-ja felemás, Körmöci Petronella Ágikája viszont a nagy-nagy igyekezet ellenére is erőtlen, kimódoltan naiv.

A szabadkai Mariska egészen más, mint eddig bármikor és bárhol látott Mariska. Kezdetben ő is alázatos, indulatát legyőzve kedves, figyelmes, majd fokozatosan felébred benne az önérzet, a megalázás tiltakozást vált ki belőle, de nem Az őrnagy, hanem férje, a tehetetlen, mindent eltűrő „édes jó Lajosom” ellen fordul. Mintha már nem is a fronton levő Gyula gyerekért tenne meg mindent, járna a szeszélyes őrnagy kedvébe, sőt nem is a család, hanem önmaga becsületéért küzd. Egyre ritkábban töröli zavartan kezét a kötényébe, s egyre többször nyitja ki a konyhaszekerényt és húzza meg a pálinkásüveget. Erőt gyűjt ahhoz a küzdelemhez, melyet – bár reménytelenül – folytatni kényszerül. Ahogy egy más felfogásban megjelenített Mariska féltékenysége, gyámoltalansága hiteles lehet, úgy a Vicei Natália formálta Mariska elementáris kitérősei is teljes mértékben indokoltak, hitelesek.

Ez az előadás Vicei Natália Mariskájáról szól. Ez a mostani szabadkai *Tóték* igazi újdonsága és értéke.

Kovács Frigyes Tótya sokarcú figura, de mert váltásai nem kellően motiváltak, színészilag nem minden vonása kidolgozott, a történetvégi váltás, amikor négybevágja a visszatért őrnagyot, kivált előkészítetlen. Néha alakbrázolása a meglepetés erejével hat, egyszerre komikus és szánnivaló, ravasz és elesett, néha viszont túlzásba viszi a népieskedést, sőt megtörténik, hogy a népszínművek hamis komikumát idézően mesterkél.

Nem tudom, hogy instruálta a rendező, de mintha nem hívta volna fel a színész figyelmét arra a drámai lehetőségre, amely Kovács Frigyes kivételes fizikuma és hangereje s a kisember-szerep, Tót ügyefogyottsága, kisszerűsége között feszül. Ezt ugyanis Kovács Frigyes nem használja ki, holott éppen erre az ellentétre építve mutathatná meg azt a belső vívódást, amelyet a tehetetlen kisembert jellemző külső leplez, azt a lelki konfliktust, amelytől története drámai lehet. Ha Tót ilyen külsővel, hanggal bír, mint Kovács Frigyes, akkor óhatatlanul érzékeltetnie kell azt a folyamatot, amely során önmagát legyőzi. Ez csak elvétele, inkább véletlenszerűen, mint tudatosan sikerül.

Az epizód szerepek alakításai is zömmel vegyes értékűek. Katkó Ferenc Tomaji plébánosa érthetetlenül militáns, hangoskodó, Pesitz Mónika Gizi Gézőnéja pedig olyan vértelen, amilyen egy rossz hírű nő elképzelhetetlen, vénlányszerűen száraz, ahelyett hogy szaftosan profi lenne. Mess Attila jól indítja a félnőtás A postást, de gyorsan kabaréfigurává banalizálja, s ezzel teljesen hatástalanítja az okos-bolond dramaturgiai fontos szerepét. Viszont kitűnő a pócegödör tisztítását tudományos felkészültséggel és alapon művelő lajt tulajdonosaként Szilágyi Nándor.

Hogy a *Tóték* olyan alapszöveg, mint a *Nem félünk a farkastól*, a *Godot-ra várva* vagy a *Rendőrség*, amit nem lehet nézhetetlenné rontani, mindig siker lehet, arról ezúttal is megbizonyosodhattunk.

GEROLD László

KRÓNIKA

ELHUNYT

Dr. PENAVIN OLGA (1916–2001) október 25-én, 85 éves korában hunyt el, az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékének nyugalmazott nyelvész-professzora, nyelvjárás- és néprajzkutató. Az elemi iskolát, a leánygimnáziumot és a Bölcsészettudományi Kar latin–magyar–olasz szakát szülővárosában, Debrecenben végezte. 1940-ben és 1941-ben Debrecenben tanított, majd 1941 és 1947 között Szabadkán, 1947-ben került Újvidékre, s 1957-ig a Tanárképző Főiskolán tanított. 1956-ban védte meg doktori értekezését Göttingenben. 1957-től 1984-ig, nyugdíjaztatásáig az újvidéki Bölcsészettudományi Karon tanított. Az első két évben a magyar nyelvi lektorátust vezette, majd a Magyar Tanszék megalapításától kezdve a nyelvészet különböző diszciplínáira oktatta az egyetemistákat, egy ideig leíró nyelvtant, nyelvtörténetet és nyelvjárást tanított, később a nyelvjárást és az általános nyelvészet professzora lett, majd a hetvenes évek elejétől az önálló tantárggyá vált modern nyelvészetet is ő tanította. Az új íránt mindvégig fogékony volt, és mindig felzárkózott a nyelvudomány és a magyar nyelv-

vészet irányaihoz. A kutatómunkát 1948-ban kezdte meg, ebben az évben töltött először tíz napot három szlavóniai faluban (Kórógyon, Szentlászlón, Harasztiban) az újvidéki Tanárképző Főiskola hallgatóival. A falvak szőanyagát a *Szlavóniai (kórógyi) szótárban* dolgozta fel, amely a szlavóniai magyarság életformájának, nyelvi jelenségeinek ismerettára. A több évtizedes szlavóniai kutatásoknak más eredményei is vannak: *A nagycsaládszervezet Szlavóniában (Kórógyon)*, *Szlavóniai hétköznapiok* c. könyvek. Hiedelmeket, ráolvasásokat, halotti búcsúztatásokat, imákat, koldusénekeket, proverbiumokat stb. Penavin Olga a valamikori Jugoszlávia egész területén gyűjtött, ezeket több folyóiratban publikálta. Sikeres volt a *Népi kalendárium* című könyve, melyben az évtizedekig gyűjtött népi meteorológiával kapcsolatos adatokat tette közzé. Gyűjtött meséket, balladákat, ezek több kötetet tesznek ki: *Jugoszláviai magyar népmesék; Szélerődög, Bácskai magyar népmesék; Kórógyi (szlavóniai) balladák, balladás történetek; Jugoszláviai magyar népmesék I–II.; A szépen zengő pelikánmadár, A jugoszláviai magyar diakrón népmese gyűjtemény I–II.* A jugoszláviai

magyar nyelvjárásokat (Muravidék, Baranya, Szerémség, Szlavónia, Bácska, Bánát, a székely falvak) tájnyelvi atlasz formájában szintén ő dolgozta fel. A földrajzinévkutatók is Penavin Olga nevéhez fűződnek. Sokrétű, gondos névtudományi kutató-feldolgozó munka folyt vezetésével, melynek eredményeit a 17 gyűjteményes kötet őrzi.

HEVÉR JÁNOS (1933–2001) október 22-én rövid betegség után, a Temerini Alkotóműhely és Képzőművészeti Tábor elnöke, a vajdasági képzőművészeti élet fáradhatatlan szervezője. 1973-ban kezdeményezte, majd elnöke a temerini Irodalmi Körnek, amely később Művelődési Kör néven vált ismét mint a fiatal irodalmárok, képzőművészek és néprajzi gyűjtők alternatív iskolája, szellemi műhelye. 1976-ban megszervezte az első képzőművészeti tábor, s ebből önállósodott a TAKT, amely azóta is polgárok egyesületeként működik; az idén szervezték meg huszonhatodszor.

MEGJELENT

Szloboda János: *Hadak útján*, társadalmi-történelmi publicisztika. – Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék, 2001

Csuka Zoltán: *Egy égbolt alatt* (válogatott versek és műfordítások) – Érd, 2001

Molnár Tibor: *Az első világháború zentai áldozatai*. – Zentai Monográfia Füzetek, Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre, Zenta, 2001

Faragó Árpád: *Elfelejtett arcok, emberek*. Színész- és rendezőportrék. – Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta, 2001

Leksikon umetnika Vojvodine (Vajdasági művészek lexikona). – Vega media, Újvidék, 2001

Sto godina, sto pesnika – Vojvodina XX vek (Száz év, száz költő). Antológia. Milan Živanović szerkesztette. – Aurora Kiadó, Újvidék, 2001

Katolikus Kincses Kalendárium 2002 – Agapé Kiadó, Újvidék, 2001

Ádám István–Csorba Béla–Matuska Márton–Ternovác István: *A temerini razzija*. – A VMDP Történelmi Bizottsága, Temerin, 2001

DÍJAK

A 2001. évi irodalmi Nobel-díjat V. S. Naipaul trinidadi születésű író kapta.

SZENTELEKY KORNÉL IRODALMI DÍJ – A 2001. évi Szenteleky Kornél Irodalmi Díjat Vukovics Géza kapta a Magyar Szó *Kilátó* című mellékletének megindításában játszott szerepéért és arculatának kialakításáért. Sokoldalú publicista, művelt esszéíró, irodalmi és gyorsfordító, körültekintő és avatott szerkesztő.

BAZSALIKOM MŰFORDÍTÓI DÍJ – A 2001. évi Bazsalikom Műfordítói Díjat Rajslj Emese kapta műfordítói munkásságáért. Mintegy tíz éve fordít szerbről, horvátról, macedónról és szlovénról széprózárt, esszét, publicisztikát, filozófiai tanulmányt, ritkábban verset. Fordításait a *Híd, Üzenet, BUKSZ, Élet és Irodalom, Magyar Narancs* stb. közölte.

SINKÓ ERVIN IRODALMI DÍJ – A 2001. évi Sinkó Ervin Irodalmi Díjat Raffai Juditnak ítélte a Csányi Erzsébet, Harkai Vass Éva és Hózsza Éva összetételű zsűri a díjazottnak a folklórirodalom terén végzett kutatásaiért és tudományos publikációiért. Terepi gyűjtése során a ludasi mesekincset tárta fel, dolgozta fel és publikálta a *Réz-*

monyos, valamint *A mesélő ember* című mesegyűjteményekben.

PRO URBE-DÍJ – A kanizsai községi képviselő-testület a 2001. évi Pro Urbe-díjat Papp Györgynek ítélte oda, melyet tudományos munkásságával és a szociográfia terén kifejtett munkájával érdemelt ki.

SZARVAS GÁBOR-EMLÉKÉREM – A 2001. évi Szarvas Gábor-emlékérmeket Hajnal Jenő, a zentai Thurzó Lajos Közművelődési Központ igazgatója vette át a magyar nyelv és kultúra ügyében kifejtett tevékenységéért.

RENDEZVÉNYEK

SZENTELEKY-NAPOK – Október 6-án és 7-én tartották meg Szivácson a Szenteleky-napokat. A műsort megelőzően az irodalombarátok Verbászon megkoszorúzták Szirmai Károly sírját. A Szenteleky-napok Molnár Imre grafikus tárlatának megnyitásával kezdődtek. A tanács díszülésén adták át a Szenteleky Kornél Irodalmi Díjat és a Bazsalikom Műfordítói Díjat. Előadást tartott Utasi Csaba és Hózsza Éva, majd az Újvidéki Színház Színes Szilánkok Diákszínpadának tagjai adták elő a *Mennék haza, de otthon vagyok* című versösszeállítását. Ezt követően került sor Szenteleky Kornél emléktáblájának és sírjának a megkoszorúzására.

SZARVAS GÁBOR NYELVMŰVELŐ NAPOK – Október 11–13-a között tartották meg Adán a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napokat. A rendezvény során beszévdversenyt tartottak a középiskolások számára, és kihirdették a három kategóriában meghirdetett nyelvészeti pályázat eredményeit. Az első kategóriában az általános iskolás diákok Idegen szavak a környezetemben címmel pályázhattak. A díjazottak: 1. Hajdú Barbara (Kanizsa), 2. Gazdag Olga (Oromhegyes), 3. Atyimcsev

Lívia (Kanizsa). A második kategória témakörében Mikor magyarul, mikor idegen szóval? a középiskolások pályázhattak. A díjazottak: 1. Magyar József és Ubori Adrián közös dolgozata (Csóka), 2. Bicskei Emília és Tóth-Kása Krisztina (Zenta, Közgazdasági Középiskola), 3. Máriás Endre (Zenta, Gimnázium). Az egyetemisták és felnőttek kategóriájában Szloboda János (Zenta) és Mészáros Zoltán (Törökkanizsa) munkáját jutalmazta a zsűri. Este Zombori Ottó csillagász (Budapest) tartott előadást. A második napon került sor az általános iskolák hetedik osztályos tanulójának játékos nyelvi vetélkedőjére, amelyet Szűts László budapesti nyelvész vezetett. A díjazottak: 1. Komlós György (Ada I.), 2. Tóth Edina (Ada II.), 3. Csorba Rébeka (Temerin). Este irodalmi estet tartottak C. Tóth János közreműködésével. A zárónapon került sor Szarvas Gábor szobrának megkoszorúzására, és tudományos ülésre került sor, melynek témája: Az idegen nyelvi hatások a magyar nyelvben. Előadást tartott Balázs Géza, Büky László, Molnár Csikós László, Lánicz Irén, Minya Károly, Katona Edit, Koltói Ádám.

AZ OLVASÁS ÉVE A VAJDASÁGBAN – Magyarországi mintára október 22-én megkezdtek a Vajdaságban az Olvasás Éve akciót a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség, a Vajdasági Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete, a Forum Könyvkiadó, valamint Szabadka, Zenta és Újvidék polgármesteri hivatalának szervezésében. Az ünnepség három helyszínen (Szabadka, Zenta, Újvidék) zajlott, de a rendezvénysorozatot a következő év júliusáig tart. A vajdasági programokba bekapcsolódott a MultiCenter (számítógépekkel felszerelt, korszerű multimédiás tehergépkocsi, a Sulinetnek egyfajta mozgó változata) is, amin keresztül a diákok ismerkedhettek

a multimediális CD-ken összeállított iskolai tananyaggal. A rendezvényen egybekötött könyvvásárlási lehetőség és könyvkiállítás is volt – az akció lényege az olvasás megserkentetése! Az író-olvasó találkozók vendégei Magyarországról (Jókai Anna, Spiró György, Zalán Tibor és Janikovszky Éva) és a Vajdaságból (Németh István, Pap József, Beszedes István, Szabó Palócz Attila, Verebes Ernő), akikkel Bordás Győző és Gerold László beszélgetett.

MŰVÉSZETEK HÁZA – Október 20-án avatták fel Kanizsa új színházépületét, a Művészetek Házát. A műsorban fellépett a Branislav Aksin-kvartett, a kanizsai Tisza népitánc-együttes Paragi Zoltán (Szeged) szőlőtáncos vezetésével, Kovács Frigyes és Ivan Jagodić színművészek, Sava Babić író, műfordító, Dinnyés József és Hevesi Tamás előadóművészek (Budapest), bemutatták Kanizsa jelképéről, a tiszavirágról készült filmet, a Szabadkai Népszínház színpadra vitte Örkény István *Tótek* című művét.

TÓTH FERENC EMLÉKNAP – Október 20-án tartották Topolyán a Tóth Ferenc Emléknapot. A rendezvény keretében bemutatták a költő válogatott verseinek *Örvédelem* című kötetét. Délután szavalóversenyre került sor, melyet Tóth Ferenc költeményeire alapoztak.

ELSŐ MILLENNIUMI KÖNYVVÁSÁR – Október 23–29-e között szervezték meg az ideai belgrádi könyvvásárt az eddigi megnevezéstől (46. Nemzetközi Könyvvásár kellett volna legyen) eltérően Első Milenniumi Könyvvásár néven. Az új szervező, a Szerbiai és Crna Gorai-i Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete új arcot is adott a rendezvénynek: valóságos könyvvárossá varázsolta a vásárt. A szerb irodalom nagyjairól elnevezett utcák könnyítettek meg a csarnokok közötti tájékozódást. A Forum két standon is szerepelt: a nem-

zeti kisebbségek és a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületével közös kiállítási téren. Itt mutatták be Gerold László *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikonát* és a szerzői hármasa, Várady Tibor, Bordás Bernadett és Gašo Knežević *Nemzetközi magánjog* című egyetemi tankönyvét. A magyarországi kiadók mintegy 300 címszóból álló válogatása mellett ott volt a Forum Könyvkiadó 27 új, azaz a tavalyi vásár óta megjelent könyveivel.

JUHÁSZ ERZSÉBET EMLÉKNAP – Október 27-én Topolyán tartották Juhász Erzsébet Emléknapot az írónő halálának harmadik évfordulója alkalmából. Megkoszorúzták a sírját, majd a Kodály Zoltán Magyar Művelődési Központban bemutatásra került posztumusz könyve, a *Határregény*. Együttal kiállították Csernik Emese munkáit is, előadást Hózsza Éva tartott, és részletek hangzottak el Toldi Évának és Faragó Kornéliának az említett könyvről szóló értékeléséből, illetve a *Híd* Juhász Erzsébet emlékszámából.

A MAGYAR TANSZÉK NAPJA – Október 26-án tartották meg Újvidéken a Magyar Tanszék napját. A rendezvényen Bányai János tanszékvezető megnyitóbeszédében visszaemlékezett az előző napon elhunyt Penavin Olga nyelvészre. Ezt követően Lánicz Irén is a Tanárnő érdemeit méltatta. Papp György Szavak – határok nélkül avagy Idegenszó-használatunk jelenlegi állásáról címmel tartotta meg egyetemi rendes tanári székfoglaló előadását. Gerold László Szelei István akadémikust, nyugalmazott egyetemi tanárt köszöntötte, Jankovics József, a Nemzetközi Magyar-ságtudományi Társaság főtársa pedig átadta Bori Imre akadémikusnak a Lotz János-emlékérmét. A közönség megtekinthette a Száz éve született Csuka Zoltán és Németh László című könyvkiállítást is, amelyet Csáky S. Piroska készített Ispánovicsné Csapó Julianna segítségével.

CSUKA ZOLTÁN-CENTENÁRIUM – November 5-én Csuka Zoltán költő, szerkesztő, műfordító születésének századik évfordulójára emlékeztek meg a Matica srpskában. E vajdasági jelességet Božidar Kovaček, a Matica srpska elnöke méltatta, majd Páll Sándor és Pastyk László szólt róla. Csuka Zoltán verseiből Neda Arnerić és Heinermann Péter olvasott fel. A megemlékezést a fordítási opusból készült alkalmi kiállítás tette teljessé.

NYELVÉSZETI NAPOK – November 14–15-én tartották meg a Magyar Tanszéken a Nyelvészeti Napokat, melyet Penavin Olga emléke jegyében szerveztek meg. Láncz Irén tanszékvezető-helyettes köszöntötte a jelenlevőket. Előadást tartott Bagi Ferenc, Balogh Lajos, Cseh Márta, Csorba Béla, Hovány Lajos, Káich Katalin, Katona Edit, Láncz Irén, Molnár Csikós László, Pásztor Kicsi Mária, Rajslí Ilona, Wacha Imre. Az előadásokat követő szünetben Csáky S. Piroška és Ispánovicsné Csapó Julianna által megrendezett A Tanárnő című emlékkiállítást tekinthették meg a jelenlevők. A tanácskozás második napján a tanszék hallgatói tartottak előadásokat, majd a folyamatban levő nyelvészeti kutatásokról hallhattak a résztvevők.

SZÍNHÁZ

A VAJDASÁGI MAGYAR SZÍNHÁZTARTÁS NAPJA – 1945. október 29-én tartották az első magyar nyelvű hivatásos színházi előadást a Szabadkai Magyar Népszínházban. Ennek emlékére október

29-ét a Vajdasági Magyar Színház Napjává nyilvánították, és minden évben megünneplik.

BEMUTATÓ – Az Újvidéki Színház Színes Szilánkok Diákszínpada *A bábuk lázadása* címmel bemutatta Miroslav Antić *Csillagfény-folyó* című mesejátékát (Fehér Ferenc fordításában), rendező Ábrahám Irén és Mirjana Drobac.

KIÁLLÍTÁS

NEMZETKÖZI GYERMEKRAJZKIÁLLÍTÁS – Október 18-án nyílt meg a szabadkai Bucka-Gányó galériában a III. Nemzetközi Gyermekrajz-kiállítás, amely a világ 28 országában készült alkotásokat mutatta be.

DOSITEJ OBRADOVIĆ-KIÁLLÍTÁS – Október 26-án nyitották meg a Vajdasági Múzeum nagytermében a Dositej Obradović halálának 190. évfordulójára, valamint a múzeum napja alkalmából megrendezett tárlatot. Mintegy 100 kiállítási tárgy került bemutatásra, közöttük fényképek, levelek, Obradović könyveinek első példányai. A kiállítás november 10-éig volt megtekinthető.

STEVEN LAZUKIĆ ÖNÁLLÓ KIÁLLÍTÁSA – November 5-én nyílt meg Stevan Lazukić *Kis fotótörténetek* című önálló fénykéпкиállítás az újvidéki Pašić utcában. 31 triptichont állított ki a művész, fő motívumai a vajdasági táj, a jellegzetes kapu, a víz, a gólyák.

SMIT Edit összeállítása

TÖLÜNK – RÓLUNK

TÖLÜNK

Bárka

Bányai János: Térpoétikai alapozás (Faragó Kornélia: Térirányok, távolságok), kritika – 2001. 5.

Gion Nándor: A kultúra jelzője, elbeszélés – 2001. 5.

Utasi Csilla: Babérkönyv (Tolnai Ottó: Balkáni babér), kritika – 2001. 5.

ÉS

Bozsik Péter: Szarajövő. Markulik Balázs plakátkiállításának megnyitászövege – 2001. okt. 12. (41. szám)

Bozsik Péter: A könyvárus, novella – 2001. okt. 19. (42. szám)

DrMáriás: Saját bombázó, esszé – 2001. okt. 26. (43. szám)

DrMáriás: 3 Táj Karma (feLugossy László, Wahorn András, efZámbó István: 3 Karma), kiállításkritika – 2001. nov. 9. (45. szám)

Thomka Beáta: Paradoxon, kép, történet (Franz Kafka: A nyolc oktávfűzet), kritika – 2001. okt. 12. (41. szám)

Eső

Nagy P. István: „Versidőnyi nemzedék” (Jónás Tamás: Bentlakás), kritika – 2001. 4.

Forrás

Bence Erika: Az eltűnt város regénye (Végel László: Peremvidéki élet), kritika – 2001. 10.

Dormán László fotói Németh Lászlóról – 2001. 11.

Fekete J. József: Veránkai töprengések, esszék – 2001. 11.

Gion Nándor: Aranyat talált, folytatásos regény II., III. rész – 2001. 10., 11.

Németh István: Az áldozat, esszénovella – 2001. 11.

Hitel

Vicei Károly: Bűnügyek a Délvidéken, próza – 2001. 10.

Irodalomtörténeti Közlemények

Gerold László: Enyedi Sándor: Tegnap-előttől tegnapig, kritika – 2001. 1–2.

Korunk

Bányai János és Bori Imre válasza A huszadik század legszebb magyar versei c. körkérdésre – 2001. 10.

Kritika

Balázs Attila: Pannon-csúcs, publicisztika – 2001. 11.

Tekintet

Gion Nándor: A magasugrás hegedűre, novella – 2001. 6.

Tiszatáj

Bozsik Péter: Balázs Attila: Egy történet története, paródia – 2001. 10.

Bozsik Péter: Zeke Gyula: Hímező szövegek, paródia – 2001. 10.

Léphaft Pál karikatúrái Esterházy Péterrel, Határ Győzőről, Márai Sándorról, Weöres Sándorról – 2001. 10.

Papp p. Tibor: Odorics Ferenc–Pokol Béla: Vázlat a (szép)irodalom és a(z irodalom)tudomány professzionális intézményrendszereinek egybevetéséhez, paródia – 2001. 10.

Új Forrás

Ladik Katalin versei – 2001. 8. (október)

RÓLUNK

Alföld

Maksa Gyula: Nyelvek, világok, szövegek között (Bányai János: Mit viszünk magunkkal?), kritika – 2001. 10.

Bárka

Bányai János: Térpoétikai alapozás (Farragó Kornélia: Térirányok, távolságok), kritika – 2001. 5.

Utasi Csilla: Babérkönyv (Tolnai Ottó: Balkáni babér), kritika – 2001. 5.

Critikai Lapok

Zsámbori András: A főhős: Kreon (Szophoklész: Antigoné, Szabadkai Népszínház – Zsámbéki Nyári Színház), kritika – 2001. 10.

Ellenfény

Karsai György: Antigoné és Kreon halottai (Szophoklész: Antigoné, Szabadkai Népszínház – Zsámbéki Nyári Színház), kritika – 2001. 5.

Forrás

Bence Erika: Az eltűnt város regénye (Végel László: Peremvidéki élet), kritika – 2001. 10.

Irodalomtörténet

Fodor Péter: Pozsvai Györgyi: Vissza-néző tükörben, kritika – 2001. 3.

Kritika

Darvay Nagy Adrienne: Szophoklész: Antigoné (Szabadkai Népszínház – Zsámbéki Nyári Színház), kritika – 2001. 10.

Máthé Andrea: Meztelenül a történetben (Lovas Ildikó: Meztelenül a történetben), kritika – 2001. 11.

Színház

Sándor L. István: „Halállal vemhes szigorúság” (Szophoklész: Antigoné, Szabadkai Népszínház – Zsámbéki Nyári Színház), kritika – 2001. 10.

Új Forrás

Varga Mátyás: Én tudom szeretni az égboltot (Tolnai Ottó: Balkáni babér), esszé – 2001. 8. (október)

Villányi László: Egy másik könyv (Lovas Ildikó: Via del Corso), kritika – 2001. 8. (október)

Zsöllye

Deutsch Andor: Théba három kapuja (Szophoklész: Antigoné, Szabadkai Népszínház – Zsámbéki Nyári Színház), kritika – 2001. 6–9. (október)

Végvári Viktória: Bakancsos angyalok (Madách Imre: Az ember tragédiája, Újvidéki Színház, Színes Szilánkok Diákszínpad), kritika – 2001. 6–9. (október)

Zala Szilárd Zoltán: Macbethtét tétél (Shakespeare: Macbeth, Kosztolányi Dezső Színház, Szabadka), kritika – 2001. 6–9. (október)

- Csuka Zoltán születése centenáriumának utóhangja
Szenteleky Kornél: [A vajdasági magyar irodalom mindössze tízéves
 múltra tekinthet vissza . . .] 1285
Utasi Csaba: Csuka Zoltán, a vajdasági magyar irodalom „örök ková-
 szá” (tanulmány) 1287

- Szociográfiai irodalmunk történetéből
Thomka Viktor: Egy al-dunai székely község szociográfiája 1296
Franyó Zsuzsanna: A hetvenévesek köszöntése 1325
Fekete J. József: A hatvanesztendősek köszöntése 1329
Franyó Zsuzsanna: A Vajdasági Magyar Színház Napjára 1336

KRITIKAI SZEMLE

Könyvek

- Szeli István*: A Lentségi arcképcsarnok ürügyén (Kalapis Zoltán: *Lent-
 ségi arcképcsarnok*) 1339
Harkai Vass Éva: Az újvidéki villamostól a bécsi expresszig (Juhász
 Erzsébet: *Határregény*) 1344
Raffai Judit: „A folklorista tehát dolgozik” (Jung Károly: *A Pannóniai
 Énektől a Mária-lányokig*) 1349
Ambrus Vilmos (Budapest): Egy ludasi mesemondó és meséi (*Rézmo-
 nyos*; Raffai Judit: *A mesélő ember*) 1351
Sárvári V. Zsuzsa: Ludasi népmesék nyomában (*Rézmonyos*) 1354
Danyi Zoltán: Az elmélet visszavonul (Jean Baudrillard: *Az utolsó előtti
 pillanat*) 1355

Színház

- Gerold László*: A Tóték Szabadkán (Örkény István: *Tóték*) 1359

KRÓNIKA

- Smit Edit* összeállítása 1362

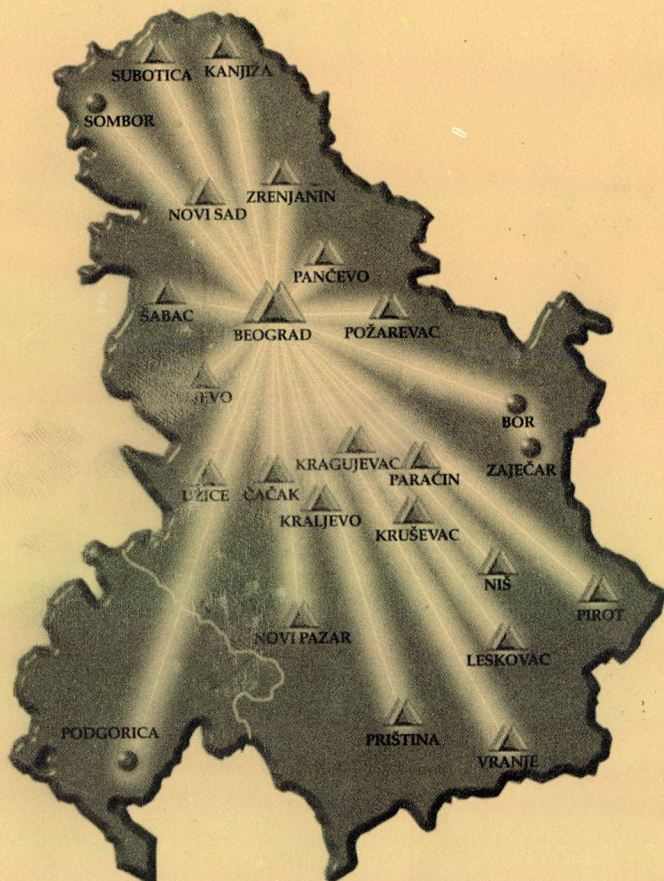

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
 MINISZTERIUMA

E számunk megjelenését a Tartományi Oktatási és Művelődésügyi
 Titkárság, a Nyílt Társadalomért Alap, Jugoszlávia, valamint a Magyar
 Köztársaság Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának Kulturális
 Alapprogramja és az Illyés Közalapítvány támogatta

DELTA BANK

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2001. november–december. Kiadja a Forum Könyvkiadó Kft. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/57–216. e-mail: forumkk@eunet.yu – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 45700–603–8–10750-es zsírszámú lánál; előfizeteskör kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 480 dinár. Egyes szám ára 40, kettős szám ára 80 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 115 DEM. – Készült a Forum Holding Nyomdájában Újvidéken. – YU ISSN 0350–9079